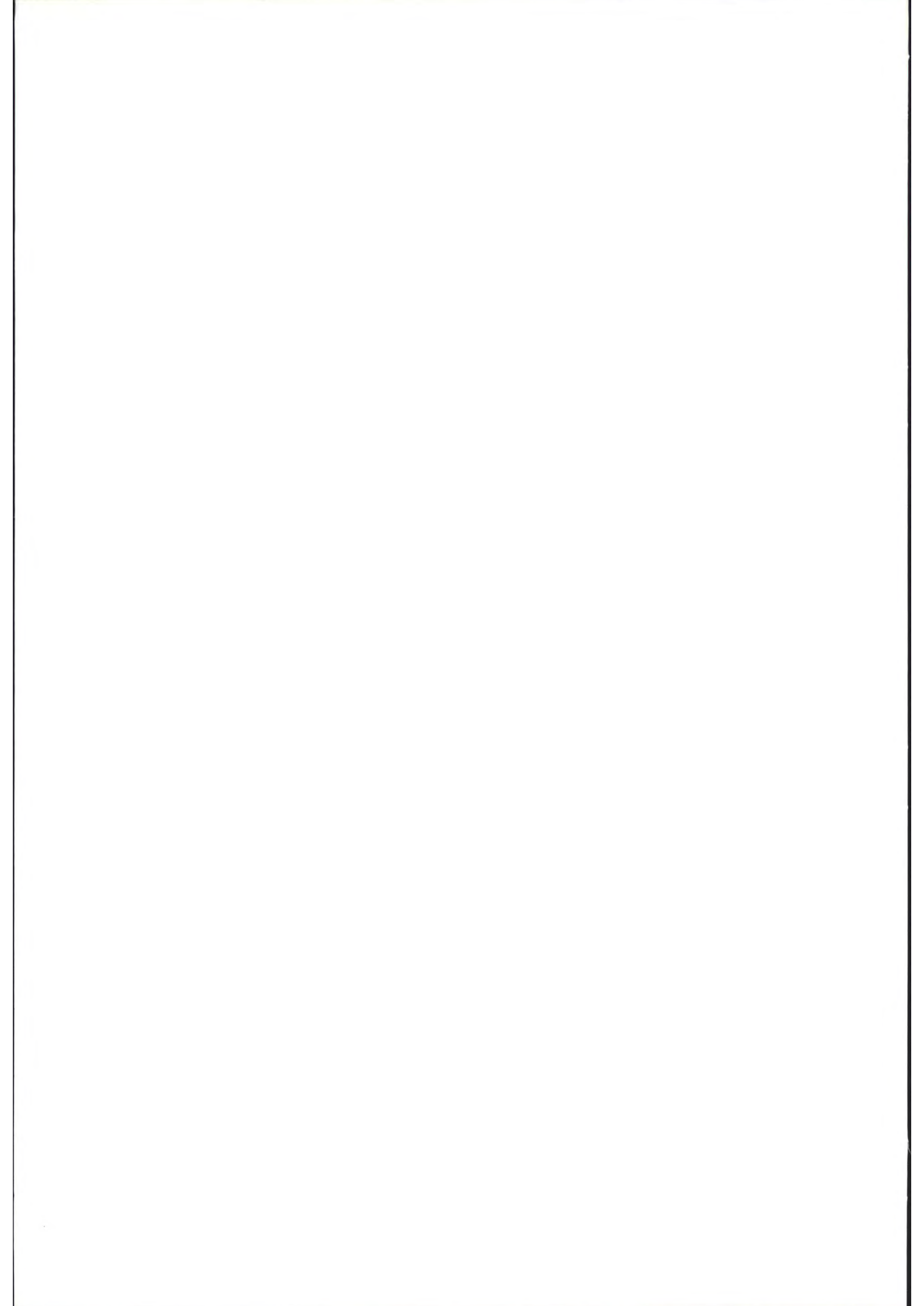

Poul Lyager

KØBENHAVNSKE
GENERALPLANTILLØB
1932 - 1958

Dansk Byplanlaboratorium
Byplanhistoriske noter 26

Poul Lyager

**KØBENHAVNSKE
GENERALPLANTILLØB
1932 - 1958**

**Dansk Byplanlaboratorium
Byplanhistoriske noter 26**

KØBENHAVNSKE GENERALPLANTILLØB
1932-1958

Af Poul Lyager

Dansk Byplanlaboratoriums Byplanhistoriske Note nr. 26

Udgivet af Dansk Byplanlaboratorium 1992. Copyright

Layout og sats: Grafisk Afdeling, Plandirektoratet, København
Tryk: Eks-Skolens Trykkeri ApS.

ISSN 0900 - 3274 ISBN 87 - 87487 - 861

Dansk Byplanlaboratorium
Peder Skrams Gade 2 B
1054 København K.
Tlf. 33 13 72 81

Hæftet er trykt med støtte fra Københavns Kommunes Plandirektorat

Formålet med at udgive "Byplanhistoriske Noter" er at bidrage til belystningen af den danske byplanhistorie i vort århundrede.

Det sker blandt andet ved, at planlæggere og andre, der har medvirket, fortæller med deres egne ord om den udvikling, de har deltaget i.

Noterne kan bestå af notater, erindringer eller beskrivelser af særlige emner eller begivenheder. Der er således ikke tale om egentlige historiske afhandlinger eller forskningsmæssige arbejder.

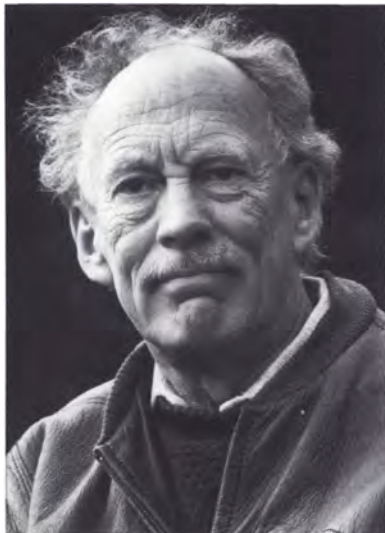
Det er udvalgets håb, at disse "Byplanhistoriske Noter" vil inspirere til, at andre på samme måde vil berette om deres oplevelser og erfaringer og således bidrage til fremskaffelse af et nyttigt baggrundsmateriale for eventuel senere forskning - et materiale, som det ellers ville være vanskeligt at skaffe til veje.

Tak til...

Jeg er Stadsingeniørens Direktorat ved Jens Rørbech og Plandirektoratet ved Knud E. Rasmussen megen tak skyldig, for bistand under udarbejdelsen.

En speciel tak til Torkil Haas i Stadsingeniørens Direktorat for altid beredvillig hjælp og vejledning i SD's arkiver, samt til Helle Villumsen og Bende Beenfeldt i Plandirektoratet for kompetent og kærlig indsats ved tryksagens fremstilling.

Poul Lyager

Poul Lyager

*1918 født i Kvissel, i Vendsyssel.
1936 Student, Hjørring Gymnasium.*

1941 Civilingeniør (B), Danmarks Tekniske Højskole.

1941-65 Københavns Kommune, Stadsingeniørens Direktorat (med afbrydelser).

1945-47 Egnsplankontoret for Storkøbenhavn.

1947-48 Department of Health for Scotland og sir Frank Mears Planning Office.

1950-51 Statsministeriets Grønlandsdepartement (konsulent).

1961-65 Danmarks Ingeniørakademi (fagleder, deltid).

1965-68 City Plan Vest - kontoret (indehaver).

1965-69 Thomassen & Lyagers Planlægningstegnestue (medindehaver).

1969-77 Poul Lyagers Planlægningstegnestue (indehaver).

1976-85 Kooperativ Projektering og Planlægning APS (medstifter og meddirektør).

1978-80 Lahore Development Corporation, Lahore, Pakistan (projektleder).

Foto: Lisbet Lyager.

Forsideillustration: Janne Lyager, 7 år (se side 49).

KØBENHAVNSKE GENERALPLANTILLØB 1932 - 1958 INDHOLD

Forord	4
1. Min indgang til byplanfaget	7
Et hjørne af Danmarks tekniske Højskole	7
En krog af Københavns Rådhus	8
2. 1932: Professionelt udspil	11
3. Forchhammers værker	14
Byhistoriske studier	14
1942: Pligtudspil	15
4. Administrativ storvask	18
Kommissorium	18
Undersøgelse før behandling	18
Konklusioner	19
5. Forchhammers slutspil	24
Provokation	24
Svanesang	26
6. Planforberedende aktivitet	31
Vartovgruppe	31
Omegnkontor	35
‘The Fingerplan’	37
7. Sidespring	39
The Outlook Tower	39
Grønland	40
8. To fingerplantemaer	42
Byopdeling	42
Trafikindretning	46
9. Generalplanarbejdet	47
Målrettet organisering	47
Skitsens hovedtanker	49
Sådan blev Skitsen modtaget	53
10. Politikerarbejdet	54
Generalplanfællesudvalget	54
Bearbejdelse og fremlæggelse	54
Opfølgning	59
Efterord	61
Litteraturliste	62

Forord I

Ordet "Generalplan" er ikke ret meget anvendt i dansk byplanterminologi uden for Københavns kommune. Faktisk findes ordet heller ikke, hverken i Den Store Danske Ordbog eller i senere tilkomne retskrivnings- og nudanske ordbøger. Kun i én ordbog: Byggeordbog (NNF Arnold Busck 1960) står der: "Generalplan, se dispositionsplan". Forfatteren til denne ordbog var Ruth Bredsdorff, og man kan måske ane en sammenhæng, når man får at vide, at hun var gift med generalplanlæggeren Peter Bredsdorff.

Men Københavns kommune har altså siden begyndelsen af 1950'erne opereret med begrebet "generalplan", som skal være en helhedsplan "der skal tegne et samlet fremtidsbillede af byen, omfattende bl.a. de forskellige arealers anvendelse, placeringen af offentlige institutioner og anlæg, udformningen af gade- og trafiklinier, tekniske anlæg o.s.v."

Selv om Københavns Kommune ved århundred-skiftet ved indlemmelser fik mangedoblet sit areal til nye store byudvidelser, lagt uden på de gamle bydele, skulle man helt frem til 1932, før man på Rådhuset, nærmere bestemt i Stadsingeniørens Direktorat's Byplanafdeling, forsøgte at gøre en byplanmæssig status og herudfra formulere nogle konklusioner om væsentlige emner for byens fremtid. Men nogen generalplan blev det ikke til.

Herom beretter Poul Lyager i denne byplanhistoriske note, som indledning til beretningen om de faser af den københavnske generalplanlægning, som han i tiden 1941-65 selv var deltager i.

Lyager havde tidligt under sin ansættelse på rådhuset af egen interesse kastet sig over studiet af borgernes rejsetid mellem bolig og arbejde, udmøntet i rejsetids-isokroner. Dette fik stor betydning, da han i 1945 blev medarbejder på Egnsplankontoret. Det er ikke for meget sagt, at Fingerplanens afgrænsning i yderområderne i høj grad byggede på disse rejsetidsstudier. Lyager blev - sammen med arkitekt Flemming Teisen - af Københavns Kommune udlånt til Egnsplankontoret og var med i det team, der med arkitekt Peter Bredsdorff som leder i løbet af kun 3 år fik udarbejdet Fingerplanen.

I 1952 var Københavns Kommune endelig klar til at igangsætte et formaliseret, officielt generalplanarbejde, og Lyager giver en levende beskrivelse af de besværligheder, som en kommunistisk borgmester, og ikke mindst de entusiastiske medarbejdere måtte overvinde for at få etableret en generalplanafdeling og få tilkaldt Peter Bredsdorff som leder.

Til gengæld lykkedes det på kun ca. 2 år at få færdigudarbejdet og udsendt "København - Skitse til en Generalplan". Hastigheden hænger nu nok også sammen med, at medarbejderne i årene forinden i smug havde arbejdet med dette mål for øje.

Men Lyager får også fortalt om de spændende "sidespring" han foretog: et år i Edinburgh i Patrick Geddes' "Outlook Tower" og senere, i 1950, som deltager i en Grønlands-ekspedition, der med Flemming Teisen som leder udførte et gedigent stykke by- og regionplanarbejde. Det var første gang, dette norddanske område blev udsat for den slags planlægning.

"Københavnske Generalplantilløb 1932-1958" udgives som hæfte nr. 26 i Skriftserien "Byplanhistoriske Noter".

Sven Allan Jensen, Byplanhistorisk Udvalg.

Forord II

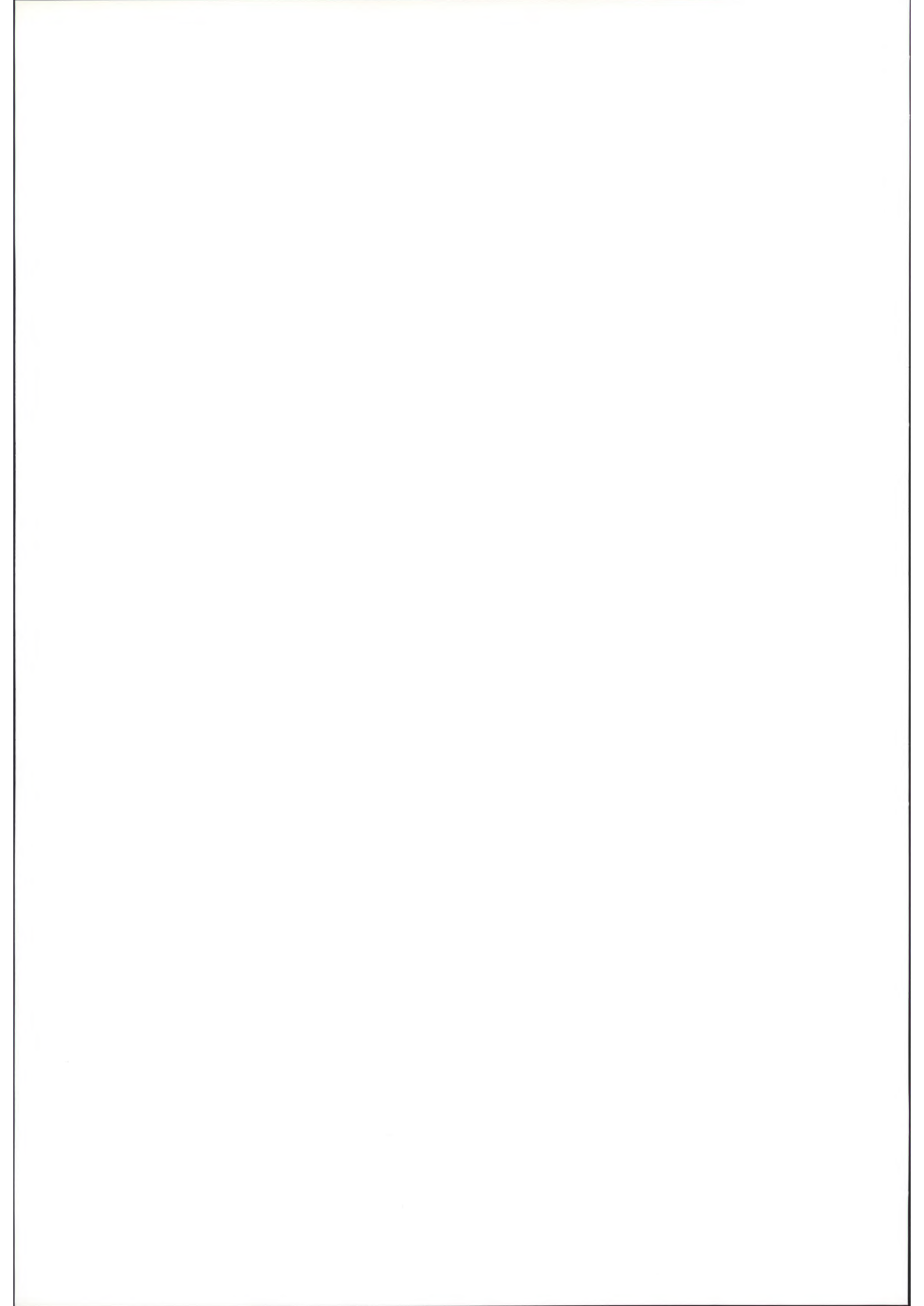
“Byplanhistoriske noter” er beretninger fra enkeltpersoner om deres liv og virke inden for mange forskellige sider af dansk byplanlægnings hidtidige udvikling. Noterne udgives af Dansk Byplanlaboratorium.

Københavns udvikling som by, egn og region har spillet en omfattende og særlig rolle i dansk byplanhistorie. En række af de hidtil udgivne noter er skrevet af byplanfolk, der har tilbragt væsentlige perioder af deres aktive liv i Københavns Kommunes 4. Afdeling, hvor generalplanlægningen indtil 1968 og den øvrige byplanlægning indtil 1978 sorterede under Stadsingeniørens Direktorat.

Dette 26. hæfte i skriftserien er forfattet af civilingeniør Poul Lyager, der specielt kan berette om den overordnede planlægnings - “generalplanlægningens” - forhistorie i årene 1941-58. Denne periode er nu en del af det historiske grundlag for Direktoratet for Københavns Kommunes fysiske planlægning (Plandirektoratet), der siden 1978 har været samlet i Overborgmesterens Afdeling.

Fortidens ideer og planer er væsentlige ingredienser i forståelsen af nutiden og af planerne for fremtiden. Derfor har Plandirektoratet støttet udgivelsen af dette skrift uden i øvrigt at have præget indholdet.

Knud E. Rasmussen, Plandirektoratet, december 1992.

1. Min indgang til byplanfaget

Et hjørne af Danmarks tekniske Højskole

I mit sidste år på Danmarks Tekniske Højskole valgte jeg sammen med 6 medstuderende at udføre afgangsprøve i et på Højskolen ganske nyoprettet fag: Byplanlægning. Det lille hold der valgte sådan var ikke årgangens fløde. Vi sprang over gærdet, hvor det så passende lavt ud. Dertil kom for mit eget vedkommende, at jeg igennem de foregående studieår havde en voksende fornemmelse af, at mennesker og samfund var fuldt så interessante emner som teknikens verden.

Året var 1940. Læreren var arkitekten for den ny læreanstalt, der i delvis færdigbygget stand allerede var taget i brug til ingeniørstudiernes 2. del. Den lå på Østervoldgade som nabo til Sølvgedes Kaserne, hvor DSB's hovedkvarter, dengang som nu, havde til huse. Navnet var O. Gjerløv-Knudsen, docent i Afdeling for Husbygning og Byplanlægning. Afdelingen var bemanded med ham selv og en enkelt medarbejder, arkitekt Bonnesen, hvis hovedjob var konduktørarbejde på læreanstaltbyggeriet. Undervisningen handlede hovedsagelig om husbygning, byplanundervisningen var det så som så med. Den foregik over tegnebordet ved løsningen af en opgave, som vi hver for sig fik stillet som afgangsprøve, for mit vedkommende en bebyggelsesplan for en del af Lundtoftesletten.

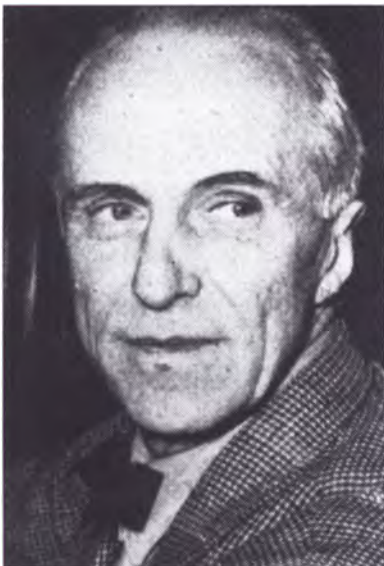
Indtil da havde studierne kedet mig. Hverken lærerne eller de forskellige fag formåede for alvor at interessere mig. Dog husker jeg med glæde den ganske unge professor i Geometri, Jessen, for hans eminent elegante forelæsninger, og hans tegnekunst, som var det rene trylleri med kridt på tavle. Tilsvarende mindes jeg med fornøjelse professoren i Statik, Nøkkentved, for hans livlige og morsomme forelæsninger over et temmelig vanskeligt stof. Professoren i Vej- og Jernbanebygning, A.R. Christensen - 'Sabelen' - huskes for hans kynisk-groteske synspunkter på byplan- og boligproblemer.

Gjerløv-Knudsens fine, melankolske ansigtstræk fangede min opmærksomhed. De for mig nye ord der kom ud af hans mund, hans dybe optagethed af arkitekturens væsen var vand på min sjæl efter den årelange, teknikterpende ørkenvandring. Et glimt af Gjerløv-Knudsens arkitektoniske forestillingsverden fik vi, da han betroede os sin undren på, om hans læreanstalt ville holde mål med det 200 år gamle nabohus.

De lokaler i Gjerløvs afdeling som husede os, gav også husly til en allerede eksamineret civilingeniør, som supplerede sin uddannelse ved denne nye afdeling og som arbejdede på et projekt for udvidelse af Skovshoved by og havn. Han holdt sig for sig selv, blandede sig ikke i vores studentikose samtaler, men indkasserede dog vores beundring for den flotte model han fremstillede. Det var Anders Nyvig, som jeg traf igen 5 år senere, i Egnsplankontoret under Peter Bredsdorff. Vi fik igennem mange år meget at gøre med hinanden. Jeg beundrede hans gode og klare forstand, hans pertentlige professionalisme, og - ikke mindst - hans grandiose livsstil.

Vores afsluttende eksaminationer fandt sted i januar/februar 1941. Efterspørgslen efter nye polytekniske kandidater var udpræget lav. Den tyske besættelse af Danmark året før havde sat mange anlægsarbejder i stå. Til

C.O. Gjerløv-Knudsen
1899-1980

Den 'nye' Polytekniske Læreanstalt i Øster Voldgade.

gengæld var besættelsesmagten blevet en stor kunde hos et antal danske entreprenører i bygge- og anlægsbranchen. Gjerløvs holdning var at han nødvendig så os blive fristet af tyskerjob. Hvem der markedsførte os ved jeg ikke, Nøkkentved havde vist en finger med i spillet, men i hvert fald: Københavns stadsingeniør, Olaf Forchhammer, gav sin byplanchef besked om at hyre hele bundtet, 6 mand høj (én var i mellemtiden faldet fra). Og dér var vi heldigere end mange af vores kammerater, som kom til at gå ledige både halve og hele år før de fik arbejde.

En krog af Københavns Rådhus

Københavns Kommunes Byplanafdeling under Stadsingeniørens Direktorat var den fremmedartede verden vi landede i. En civilingeniør - og mandeverden (andre ingeniøruddannelser accepteredes ikke). Nogle få arkitekter. Hunkøn alene på medhjælperniveau. En rar og uambitiøs mand, Mogens Henningsen, var, uvist hvorfor, chef for afdelingen. Næsthøjest på skalaen rangerede en ligeså rar som dygtig ingeniør, Laulund Rasmussen. Han ledede behandlingen af en lind strøm af 'andragender om byggetilladelse' som det hed. Hans del af afdelingen kaldet Byggesagsafdelingen, eller 'BPB', fungerede i praksis som en selvstændig enhed. Den resterende del, benævnt 'Generel Afdeling' eller BPA var ikke formelt leddelt, men der havde udviklet sig en vis specialisering.

Det fælles grundlag for administrationen var den ganske nye Byggeslov for Staden København, vedtaget af Rigsdagen i 1939. Loven var led i en række reformlove gennemført af den socialdemokratisk-radikale koalition som regerede landet igennem de arbejdsløshedsplagede 1930'ere. Det drejede sig først og fremmest om Steinckes store Socialreform som var et resultat af det såkaldte Kanslergadeforlig i 1933, det vil sige: Lov om Arbejdsanvisning og Arbejdsløshedsforsikring, Lov om Mødrehjælpen og Lov om Offentlig Forsorg. Men også om grundlæggende reformer på den fysiske planlægnings område: Lov om Statsstøttet Socialt Boligbyggeri, Lov om Boligtilsyn

og Sanering af Usunde Bydele, Lov om Naturfredning, Lov om Stianlæg i Københavnsegnens Grønne Områder, Lov om Byplaner samt endelig den nævnte Byggelov for Staden København. Det var Bertel Dahlgaard, den radikale indenrigsminister i Stauning-Munch-regeringen, der stod for disse love.

Forchhammer og hans embedsmænd havde aktivt taget del i udformningen af Byggeloven. Den indeholdt ganske kraftige bestemmelser, der helt anderledes end før gjorde det muligt at styre bygningers form og bebyggelses tæthed og anvendelse. Byens påvirkningsmuligheder over for den bymæssige udvikling var mere vidtgående end dem der fulgte af Byplanlov af 1938. Den gjaldt dog også for København, som på lige fod med andre byer inden for en frist på 5 år skulle udarbejde og indsende en plan for byens udvikling til Indenrigsministeriets Kommitterede i Byplanlægning.

Generel Afdeling, BPA, var i 1941 bemanded med henved en snes arkitekter og ingeniører, en enkelt jurist, samt en halv snes medarbejdere med kontor- eller teknisk tegneruddannelse. Herudover var der en for afdelingerne fælles tegnestue oppe på rådhusloftet, ledet af 'Den blå Henningsen' (til forskel fra 'Mugge' Henningsen), og en skrivestue for hele Direktoratet, i kælderen.

Teknikerne var lidt løseligt organiseret i et antal grupper omkring hver af én af de ældre og mere erfarne, som hver havde særlige opgavetyper at tage vare på:

- Henrik Halberg: Lokalisering af industri og erhverv, og opgaver i forbindelse med Byggelovens særlige 'reguleringsbestemmelser', herunder ikke mindst sager vedrørende Københavns Brokvarterer og Indre By.
- Blixencrone-Møller: Sekretariatsfunktion for Københavnsegnens Grønne Udvalg (en statslig støttet opgave, som blev varetaget under Forchhammer i fortsættelse af hans og Blixencrones arbejde med betænkningen Københavnsegnens Grønne Områder (1936)).
- Max Siegumfeldt: Placering af institutioner for børn og unge, samt legepladser i samarbejde med Stadsgartneren og med socialvæsenet under 3. Magistratsafdeling.
- Flemming Teisen: Sager vedrørende kommunens vidtstrakte ejendomme i omegnskommunerne, i samarbejde med Overborgmesterens Ejendomsdirektorat.
- Helmuth Christiansen: Alle sager som krævede en særlig arkitektonisk indsats eller vurdering, i udstrakt samarbejde med Stadsarkitekten.
- Vilhelm Malling: Københavns byhistoriske udvikling, forarbejder til Olaf Forchhammers hobby, de store historiske værker.
- Poul Vedel: Et blandet udvalg af sager, som ikke let lod sig rubricere under nogen af de øvrige overskrifter.

Jeg blev anbragt hos Poul Vedel. Han var kommet til Rådhuset i 1931 efter 5 år hos Højgaard og Schultz. Han lærte mig de administrative grundregler og den kommunale kancellistil, som han dog accepterede at jeg modererede, så jeg undgik de sære oftnævnte'r og hosfølgende'r og altfor lange og slyngede sætningsbygninger. Jeg lærte at respektere hans retlinethed, og at sætte pris på hans lydhørhed og fordømsfrihed. Hans forhold til det der interesserede mig, byplan, var venligt imødekommende. Interessen

Bon mots

Agner Schou, én af Gjerløv-Knudsen holdet, satiriker med ord og streg, mangeårig medarbejder ved At Tænke Sig, samlede på bon mots, originale sproglige formuleringer.

Et par af Forchhammers:

- Byen må ikke fyldes op med kroniske lapsusser

- Man kan ikke holde i flæng på alle mulige heste mellem hinanden

Eller denne:

- Det må jo være grundlaget for det alt sammen, at det enten er rigtigt eller forkert!

Enkelte Medarbejdere var også leveringsdygtige:

- Ja, men så betragter vi den sag som værende gået i sin mor igen

eller

- Man skal ikke sætte sig under et skræppeblad,

Begge af Henrik Halberg

Mogens Henningsen:

- Der var noget jeg ikke forstod, så nu er det ligemeget

Ole Thomassen:

- Man kan ikke både puste og have rent brød i posen

- Man har solgt os i begge ender!

steg gennem årene, men blev aldrig, som hos Forchhammer, til en hjertesag. Han og jeg havde gennem mere end 25 år et til tider meget nært samarbejde, og vores samtaler sluttede først op mod hans død i 1991.

Ingen af de nævnte personer havde en formel chefstatus, alle havde direkte adgang til ('referat til') afdelingsingeniør, senere byplanchef Mogens Henningsen. Men da han mere var chef af navn end af gavn, gik alle til Forchhammer når det følte sig nødvendigt. Men, som Vedel berettede under en samtale (marts 1989): Når man gik til Henningsen med et vanskeligt problem fik man som regel ikke noget svar. Gik man til Forchhammer satte han sig til at ræsonnere højt, og så gik man ud med tre svar. Og derpå kunne man gå ned og gøre som man fandt bedst.

Det var med andre ord en meget u-hierarkisk eller 'flad' organisation, hvis arbejdsdygtighed udsprang af, at sagsområderne blev bestridt af selvstændige mennesker i et samarbejde uden større gnidninger. Omgangstonen var fri og kammeratlig. Vi yngre var dus, de lidt ældre sagde man 'De' til, og Forchhammer, patriarken i denne fredelige enklave, blev tiltalt i tredje person som 'Stadsingeniøren'. Tolerancen over for medarbejdere, der af den ene eller anden gode grund var faldet arbejdsmæssigt af på den, eller som dyrkede faglige specialinteresser imellem sagsekspeditionerne, gav trykthed. Begrebet 'Efteruddannelse' var ikke opfundet, men vi uddannede hinanden og blev tilladt tid at tænke tanker. Det var et godt mentalt klima der herskede mellem Nyrops gedigne møbler i hans smukke interiører.

Københavns Rådhus, øverste stokværk, med gulvmosaikker

Aage Bjerre, 1868 - 1954.

2. 1932: Professionelt udspil

Første gang Københavns Kommunes Byplanafdeling markerede sig udadtil var med publikationen: 'København, Byplanmæssige Forhold 1932'. Byplanafdelingen var da forholdsvis nyoprettet, den kom til i 1925 med ingeniør Aage Bjerre som chef, samme år som Danmarks første Byplanlov. Bjerre, der som ung ingeniør havde vundet 2. præmie i den internationale konkurrence om en plan for de Indlemmede Distrikter, blev stadsingeniør i 1927. Ny leder af byplanafdelingen blev Olaf Forchhammer, med Blixenchrone-Møller som yngre medarbejder.

Publikationen var en beskeden tryksag på 59 sider. Der synes ikke at have været nogen ydre anledning, men ved gennemlæsning aner man, at der hos Bjerre har været en trang til at foretage en byplanmæssig status, og her ud fra at formulere nogle konklusioner om væsentlige emner for byens fremtid. Bogen har fire afsnit:

- Udvikling og arealudnyttelse
- Befolkningsforhold
- Bebyggelsens kvalitet og udnyttelse, samt
- Tilrettelæggelse af fremtidsudviklingen

Første afsnit skildrer udviklingen siden de store indlemmelser. Om byplanen for de Indlemmede Distrikter siges det, at den '...i store træk (har) udspring i de præmierede projekter, der fremkom ved den i 1908-9 afholdte offentlige konkurrence...'. Retningslinierne for afdelingens arbejde bestod altså ikke i nogen formaliseret plan, men udgjordes af tankerne i Bjerres præmierede projekt (hvis hoveddisposition eftertiden har vurderet som det klart bedste). Dette projekt blev suppleret med nogle af ideerne fra de øvrige projekter, samt med erfaringer fra de mellemliggende år.

Beskrivelsen af arealudnyttelsen støtter sig på omhyggeligt udførte opmålinger, kvartér for kvartér, og de tilsvarende tabelmæssige opgørelser. Arealbeskrivelsen er desuden fremstillet på et flerfarvet kort i mål 1:20.000 af det kommunale område: Bebyggelsesarternes Fordeling. Beskrivelsen blev suppleret med en fotografisk dokumentation.

Andet afsnit er en analyse af befolkningens tilvækst og forskydninger, med behændig udnyttelse af et mangelfuldt statistisk talmateriale. Et væsentligt punkt er befolkningsudflytningen, altså udtyndingen i Københavns ældre kvarterer. Forholdet belyses med tabeller og et oversigtskort, med angivelse af eksisterende befolkningstætheder for hver af de statistiske underopdelinger ('roder'), samt beregnede udtyndingsprocenter.

Tredie afsnit belyser den eksisterende ældre bebyggelses kvalitet i henseende til tæthed, solbelysning, opblanding af erhverv og beboelse og teknisk-hygiejnisk udstyr. Der redegøres for en undersøgelse af etagearealets fordeling på beboelse og forskellige erhvervsformer, med uddrag af resultaterne vist i tabelform, og i grafiske fremstillinger af udvalgte kvarterer i Indre By og på Nørrebro.

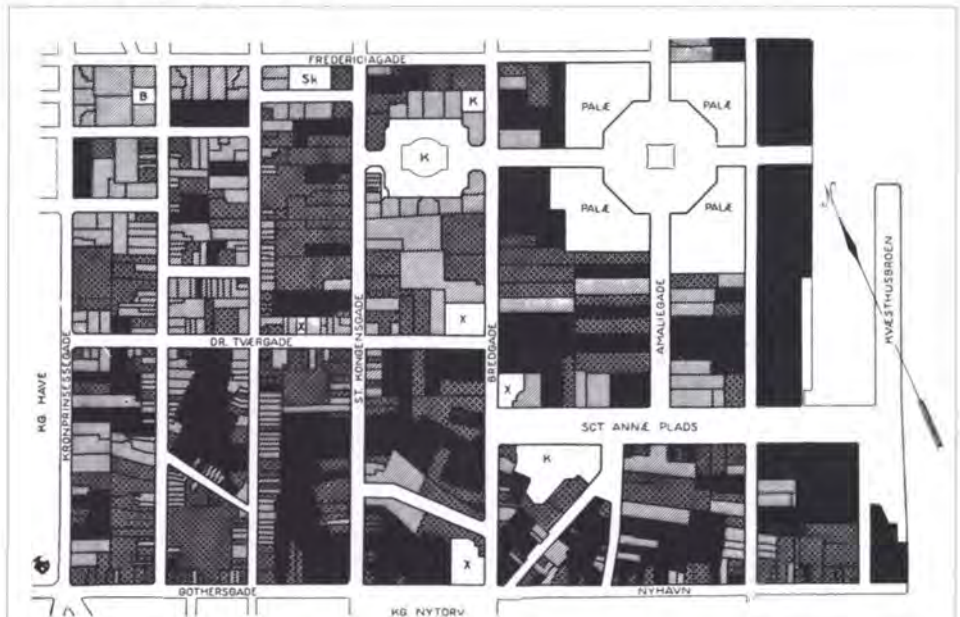

Fig. 16. Grafisk Fremstilling af Bebyggelsens Udnyttelse til Næringsvirksomheder i Frederiksstaden. Jfr. Tabel VII og VIII. Enkeltskravering angiver, at 70—100 % af Etagearealet udnyttes til Beboelse, Resten til Næringsvirksomheder. Krydsskravering: 30—69 % af Etagearealet er Beboelsesareal. Sort: 0—29 % af Etagearealet er Beboelsesareal.

Citydannelsens fremskriden og erhvervsindtrængningen i boligområderne i Frederiksstaden og på Nørrebro.

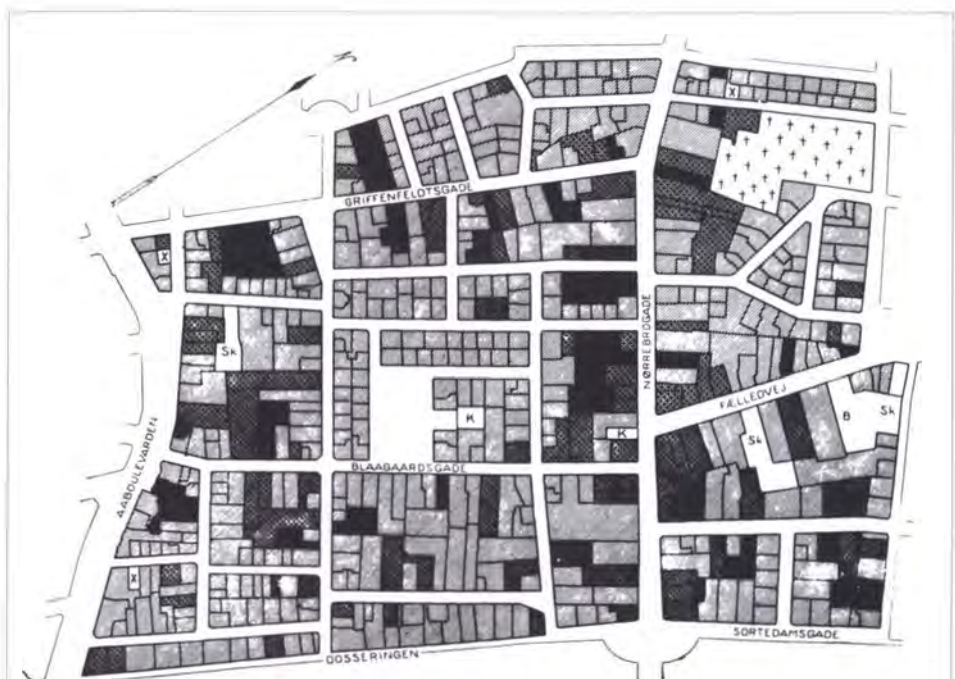

Fig. 16. Grafisk Fremstilling af Bebyggelsens Udnyttelse til Næringsvirksomheder i et ældre Forstædskvarter (Nørrebro) jfr. Tabel VII og VIII. Samme Signaturer som i Fig. 16.

Stadsingeniøren og Københavns Statistiske Kontor var i 1932 i færd med en undersøgelse af erhvervenes fremtrængen, dens omfang og virksomhedernes fordeling på arter. Det drejede sig om etablering af viden som grundlag for en kommende bygge-lovs bestemmelser om Bygeområder med henblik på adskillelse af bebyggelsesarterne.

BILAG III.

Kvarter	Gade	Opførelsesaar	Grundareal (excl. Gader)	Udnyttelsesgrader (Forholdet mellem Grundareal og henholdsvis bebygget Areal og Lejlighedsareal) samt Skyggerelation for reguleret Karrébebyggelse						Skyggerelation (Skyggerelations Højde = 1)		Anmærkninger		
				Tilladelig bebygget Areal i pct. af Grundareal	Udført bebygget Areal i pct. af Grundareal	Brutto Areal (Grundareal - halv Gade)	Udført Lejlighedsareal i pct. af Bruttoareal	Indt. pr. ha. Bruttoareal beregnet efter 52 Beboere pr. Lejlighed.	Bygningshøjde H. m.	Gadebredde G. m.	Gaardsbredde L. m.		mod Gade	mod Gaard
Udenbys Vester 5 Beboelseslag	Sønderboulevard m. fl.	1913 1920	4313	73	65	7705	182	710	16,94	18,83 38,00	30 65	1: 1,1 1: 2,2	1: 1,8 1: 3,8	Bygningslov af 12/4 1889
Udenbys Vester 5 Beboelseslag	Danevirkegade m. fl.	1926	4115	70	53	6185	178	930	16,50	18,83	28	1: 1,1	1: 1,7	
Udenbys Klædebo 5 Beboelseslag	Ved Klosteret m. fl.	1926	7685	73	42,5	11185	148	670	16,95	18,83 37,00 59,00	33 50	1: 1,1 1: 2,2 1: 3,5	1: 2 1: 3	
Udenbys Klædebo 5 Beboelseslag	Vognmandsmarken m. fl.	1927	7209	70	47	10739	148	600	16,70	18,83 23,83	35	1: 1,1 1: 1,4	1: 2,1	
Amagerbro 5 Beboelseslag	Artillerivej m. fl.	1927	10013	69	36	14368	150	750	18,95	18,83 21,33	74	1: 1 1: 1,1	1: 3,9	
Udenbys Vester 5 Beboelseslag	Strandboulevarden m. fl.	1930	6230	73	49	8916	188	760	17,23	18,83 37,00	40 80	1: 1,1 1: 2,1	1: 2,5 1: 4,6	
Udenbys Vester 5 Beboelseslag	Sønderboulevard m. fl.	1930	4768	70	53	8478	150	470	16,95	18,83 23,00 38,00	26	1: 1,1 1: 1,5 1: 2,3	1: 1,5	
Utterslev 5 Beboelseslag	Tomsgaardsvej m. fl.	1930	6239	45	39	8951	138	612 ¹⁾	16,1	18,83 30,00 32,00	34	1: 1,3 1: 1,8 1: 2	1: 2,1	Bygningsloven af 29/4 1930
Utterslev 5 Beboelseslag	Tomsgaardsvej m. fl.	1930	10174	42	33	13867	120	740 ¹⁾	16,45	18,83 30 32,00	39	1: 1,1 1: 1,8 1: 1,9	1: 2,4	
Utterslev 3 Beboelseslag	Nattergalevej m. fl. (Vibevænget)	1928+1930	44108	46	36,5	58411	88	520 ²⁾	9,6	25 18,83 22,33 20,00	19 19 35	1: 2,6 1: 2 1: 2,3 1: 2,1	1: 2 1: 3,7	
Kongens Enghave 3 Beboelseslag	Mozartsvvej m. fl.	1931	7506	50	34	10416	75	295	9,6	25,00 18,83	26	1: 2,6 1: 2	1: 2,7	
Kongens Enghave 3 Beboelseslag	Mozartsvvej m. fl.	1930	3336	50	44	4898	95	355	9,3	25,00 18,83	29	1: 2,7 1: 2	1: 3,1	

Undersøgelsen vedrørende "Skyggerelationen" er foretaget under Hensyn til det af Afdelingsingeniør Olaf Forchhammer i Afhandlingen "Et Tidspunkt inde for en Forbedring af vor Bygningslovgivning?" opstillede Reguleringsprincip, at Afstanden mellem parallelle Bygninger bør være mindst det dobbelte af Bygningshøjden ("Skyggerelation" 1: 2). Tabellen viser

at den i Bygningslov for Staden København af 1889 hjemlede store Udnyttelsesgrad ikke kan udnyttes fuldt ud ved en blot nogenlunde tidsvarende Boligbebyggelse. (Bebyggelsen i de ydre Distrikter vil almindeligvis ikke heller nå den i Bygningsreglementet af 29/4 1930 fastsatte væsentlig lavere Udnyttelsesgrad.)

at man ved den nu almindelige Karrébebyggelse uden Bag- og Sidehusbebyggelse gennemgaaende opnaar Lysforhold til Gaardsiderne, der opfylder det

opstillede Minimumskrav (Skyggerelation 1: 2); kun i enkelte af de undersøgte Tilfælde, hvor de eksisterende Grundstykker har været lovligt smalle, er Lysforholdene ringere end det nævnte Minimum, der saaledes ved nye Udtykningskrav skulde synes let opnaeligt.

at derimod Lysforholdene ved 5 Etages Bebyggelse ikke bliver tilfredsstillende til Gadesiden ved den gængse Gadebredde 18,83 m.

at de fleste af de undersøgte 5 Etages Bebyggelser — ogsaa de i de indlemmede Distrikter opførte — trods deres i Forhold til ældre Forstadsbebyggelse ret aabne Karakter giver en Befolkningstæthed, der maa betegnes som alt for høj, og som særlig hvis Bebyggelsen benyttes af børnerige Familier giver en Befolkningstæthed, der ligger betydelig nær ved den, man finder i de ældre Forstæders overbefolkede Kvarterer (jvfl. Tekst S. 14 og Bilag II).

Bebyggelsens kvalitet og udnyttelse.

Tabellen belyser karakteristiske boligbebyggelser i bro- og yderkvarterer i henseende til befolkningstæthed og lysforhold til gård- og gadeside. Konklusion: Det gældende Bygningsreglement, ganske nyt, fra 1930, er utilstrækkeligt til sikring af rimelige lysforhold, ligesom det muliggør uforsvarligt høje befolkningstætheder. Det er et forarbejde til 1939-Byggeslovens inddeling af byområdet i 4 grundkredse med hver sine regler for tætheder og højder.

Fjerde afsnit, konklusionen, indeholder overvejelser over boligbyggeriets fremtidige udvikling med henblik på en boligpolitik: 'Derved vil man bl.a. i nogen grad kunne modvirke følgerne af Stor-Københavns planløse spredning over et stort antal selvstændige kommuner, hvor vilkårene for befolkningen let vil udvikle sig på en meget uensartet måde'. I forbindelse med boligproblemerne behandles kolonihave-sagen indgående. Der ræsonneres endvidere over næringslivets fremtidsudvikling, og der angives retningslinier for kommunens erhvervs politik. Endelig fremhæves ønskeligheden af, at der nu fastlægges en Generalplan for de endnu forhåndenværende frie arealers udnyttelse, ligesom der peges på betydningen af en revision af Bygningsloven af 1889.

Ordet 'Generalplan' bruges her på en anden måde end man gjorde, da generalplanarbejdet blev taget op i 1950'erne. I en nutidig betydning af ordet ville man bruge ordet om den række af principielle overvejelser som konklusionsafsnittet faktisk indeholdt. Her vises det, at planlægning vedrører mennesker, deres bolig og fritid, deres adgang til institutioner og arbejdspladser. At planlægning vedrører produktionslivet, dets lokale forhold, adgang til service og arbejdskraft, til materialer og afsætning. Denne klare markering gør 'København, Byplanmæssige Forhold 1932' til et dansk pionerarbejde. Uden at forklejne Olaf Forchhammer var det først og fremmest Bjerres professionelle holdning der her fandt udtryk.

3. Forchhammers værker

Byhistoriske studier

Forchhammer afløste Bjerre som stadsingeniør i 1936. En af hans store interesser var de byhistoriske studier. Han bedrev dem med den gode hjælp af Mogens Lebech, historiker, som hjemsøgte Rådhusbiblioteket, Universitetsbiblioteket og Det Kongelige Bibliotek. Vilhelm Malling, civilingeniør, som skrev og redigerede, samt O.E. Christensen, der som teknisk tegner fremstillede illustrationer, altimens Forchhammer på regelmæssige redaktionsmøder kom med nye ideer, skæve indfald og forslag til ændringer. Ofte til Mallings ærgrelse, undertiden fortvivlelse.

Bent Møllerhøj

Olaf Forchhammer (1881-1964). Ansat i Københavns kommune 1917, leder af Byplanafdelingen 1927-36, stadsingeniør 1936-51.

Vilhelm Malling (1901-1977). Sekretær i Dansk Byplanlaboratorium fra 1925. Ansat i Byplanafdelingen i 1928, fra 1952 som afdelingsingeniør.

Malling blev altså ansat hos Forchhammer ganske kort efter at denne var blevet leder af afdelingen. Foruden hang til byplanlægning havde de vitaliteten, idérigdommen og respektløsheden over for konventionen til fælles. Bent Møllerhøj tegnede dem.

'Fra Bispetid til Borgertid' blev anmeldt rosende af borgmester Arne Sundbo (i 'Stad og Ret'). Edvard Heiberg har i sin anmeldelse anerkendende ord om bogens indhold af et væld af interessante og delvis også nye detaljer, men...

hvad man savner i bogen er overblikket. Den historiske kontinuitet er gået tabt ved, at de enkelte kvarterer behandles hver for sig og i enkelte tilfælde følges op ud over det angivne tidsrum. Til forvirringen bidrager også den mærkelige typografiske opsætning, som gør, at man ikke kan se, hvor et kapitel begynder og et andet holder op.

Men langt vigtigere er det, at bogen savner overblik over byplanlægningens sammenhæng med den historiske samfundsmæssige udvikling.

Land og Folk 27. 4. 1948

Resultatet af studierne blev omsat i statelige værker i stort format og trykt på svært og glittet papir. 'København, De Indlemmede Distrikter, Byplanmæssig Udvikling 1901-1941' kom i januar 1942. Det næste: 'København, Fra Bispetid til Borgertid, Byplanmæssig Udvikling til 1840' blev udsendt i 1947. Et planlagt tredje værk: 'København Under Borgerstyre' blev aldrig gjort færdig. En del af forarbejdet var så vidt fremme at det forelå i korrektur. Dette materiale samt forarbejdet til en revideret og ajourført udgave af bogen om De Indlemmede Distrikter har Stadsingeniørens Direktorat senere samlet til en publikation under titlen 'København Under Borgerstyre og De Indlemmede Distrikter', men har på grund af værkets ufuldendte karakter kun trykt den i få eksemplarer.

Selvom dette omfattende arbejde ikke kunne siges at have nogen umiddelbar gavnlige eller fremmende virkning for Direktoratets sagsekspedition (som Administrationskommissionen fremhævede, herom senere), udgør det en veldokumenteret omend noget usammenhængende materialesamling om Københavns tilblivelse, og er som sådan værdifuld for planlægningen af byens fremtid. I den forbindelse har indledningen til 1942-bogen om 'De Indlemmede Distrikter' en særlig interesse.

1938-Byplanlovens krav til Danmarks byer om udarbejdelse af en byplan inden 1943 gjaldt som nævnt også Københavns Kommune, og Forchhammer var den teknisk ansvarlige for at efterkomme kravet. Om værkets forhold til Byplanloven af 1938 og det efterfølgende cirkulære står der indledningsvis: 'Det fremgår ikke af loven ... hvordan en byplan i almindelig forstand skulle kunne udarbejdes for en by, der praktisk talt er fuldt udbygget; men man er i fuld overensstemmelse med Indenrigsministeriets cirkulære ... når man opfatter en byplan i denne forbindelse netop som en generel byplanmæssig oversigt'. Der henvises videre til 1932-publikationen, der beskrives som en '...redegørelse for, hvorledes stadens byplanmæssige udvikling i store træk havde formet sig indtil da'. Der fortsættes: Det foreliggende værk løser opgaven '... at videreføre og uddybe denne redegørelse med en oversigt over, hvorledes København i dag er stillet i byplanmæssig henseende. Hvilke opgaver venter endnu på deres løsning, og hvorledes tænkes denne udformet?'

Det var lidt af et skønmaleri. Værkets karakter af 'videreførelse og uddybning' begrænses stærkt af dets helt overvejende historiske indhold, og af dets geografiske begrænsning til de Indlemmede distrikter. Dette forsøg på at dække sig ind i forhold til Byplanlovens krav var lidt halvhjertet. Forchhammer påbegyndte da også allerede samme år et 'Forslag til Byplan for de Indlemmede Distrikter'.

1942: Pligtudspil

Som sagt: en yderligere indsats var påkrævet. I løbet af 1942 blev der udarbejdet et supplerende materiale, som kom på bordet i oktober samme år. En duplikeret rapport på 144 sider med 52 tegningsbilag, hvoraf en del var håndkolorerede. Redegørelsen havde titlen 'De Indlemmede Distrikter, Forslag til Byplan 1942'.

I indledningsafsnittet siger Forchhammer bl.a.: 'Det vil af nærværende Redegørelse fremgå, at Storkøbenhavns Udvikling ikke vil kunne gennemføres på en tilfredsstillende og harmonisk Måde inden for Stadens nuværende Rammer, hvorfor det vil være påkrævet ved de forskellige Forslag med Hensyn til Stadens Byplan også at have Opmærksomheden henvendt på Områder, der ligger uden for Stadens Grænse'. Her spøger Forchhammers forventninger til en af Bertel Dalgaard i 1939 nedsat Hovedstadskommission, nemlig om nye store indlemmelser af omegnskommuner.

Jeg var én af flere, der blev sat til at kolorere byplanforslagene frem. En triviel proces, som hovedsagelig bestod i, helt mekanisk, ved hjælp af farveblyanter (tegneteknikken gik under betegnelsen 'prinsessenus') at markere bebyggelsesarternes fordeling således som de eksisterede, samt efter bedste skøn at farvelægge eventuelle ubebyggede arealer i overensstemmelse med det omliggende mønster. Forslaget indeholdt dog et enkelt bemærkelsesværdigt moment, nemlig et antal såkaldte kvartercentre.

Områdernes skolearealer, dels de eksisterende, dels enkelte nye som indgik i planen, blev særlig markeret, og i forbindelse med hver skole blev der afgrænset et areal på ca. 6 hektar. I teksten hedder det: 'Boligkvartererne må planlægges således, at der inden for områder af passende størrelse anvises plads til de for samfundslivet nødvendige sociale og kulturelle

institutioner. Den vigtigste institution: skolen, bør bestemme inddelingen. På (...en af planerne...) er vist en inddeling i skoleoplande med det af skoledirektionen ønskede indbyggertal for nye skoler på omkring 10-12.000, således fastlagt, at de gennemskæres af så få hovedtrafikårer som muligt...'. Og videre: 'Det ville utvivlsomt have visse fordele, hvis nogle af byens administrative inddelinger (f.eks. roder, valgkredse og kirkesogne) efterhånden blev bragt i overensstemmelse med den foreslåede inddeling i skoleenheder'. Udover skoleenhederne omtales også trafikorienterede centre, og her nævnes Brønshøj Torv som eksempel. De to former for centre omtales under ét som 'kvartercentre', og der henvises i teksten til to svenske kommissionsbetænkninger fra 1939, samt til en tilsvarende planlægning i Stockholm.

Det var Flemming Teisen som kom med disse ideer, og Forchhammer har åbenbart nikked ja. Tanken var da heller ikke ny. Teisen kunne i et foredrag henvise til flere tidligere fortalere. Borgmester Gustav Philipsen plæderede i budgetdebatten 1897 for etableringen af et 'Kommunens Hus' i hver bydel som en kommunens hjælp til borgerne. I 1908 foreslog arkitekten J. Alfred Råvad i sit konkurrenceforslag til Byplan for de Indlemmede Distrikter, at statslige, kommunale og private fællesfunktioner skulle samles i 'Borgerlige Centre'. I 1925 bidrog Stadsingeniør Bjerre til en pjece om 'Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen' med en artikel om 'Samfundscentret i Byplanen'.

Forslag til Byplan indeholdt, foruden den omtalte indledning, fem afsnit:

Afsnit 1: Hovedgadenettet: Forskellige meget detaljerede gadeudvidelsesforslag.

Afsnit 2: Byplaner for større frie områder, det vil sige primitivt udførte (jfr. ovenfor) og overfladisk begrundede arealanvendelsesforslag til Vestamager og områder i Valby, Vigerslev, Husum og ved Bellahøj.

Afsnit 3: Arealer til kommunale institutioner, meget detaljeret.

Afsnit 4: Kvartercentre (som omtalt ovenfor).

Afsnit 5: Områder for friluftsliv. Meget detaljeret forslag til udvidelser og nye områder.

Teksten afrundes endeligt med en slutbemærkning, og her står der bl.a.:

'...den afgørende Opgave ved Udarbejdelsen af en Byplan ... må være at sikre Plads til alle de Funktioner som det allerede bestående Bysamfund kræver'.

Til sidst anføres det, at

'...der med Indenrigsministeren som Mellemand formentlig vil kunne blive Anledning til at der optages Forhandlinger på bredere Basis vedrørende det byplanmæssige Forhold til Nabokommunerne, såfremt der ikke forinden måtte være opnået en Ordning igennem Hovedstadskommissionens Arbejde'.

Det ønske gik kort efter i opfyldelse, idet Indenrigsministeriet i 1944 nedsatte 'Samordningsudvalget for Vestegnskommunerne' som netop fik denne opgave. Men dog kun i forhold til nogle af nabokommunerne.

Som en opfyldelse af Byplanlovens og det efterfølgende cirkulæres krav havde de to værker under ét den afgørende mangel, at Københavns ældre bydele: Brokvartererne og den Indre By slet ikke blev behandlet. Af samme årsag kunne der heller ikke i de to værker anstilles sammenfattende

overvejelser over byens befolkningsmæssige, saneringsmæssige, erhvervs-mæssige eller trafikale problemer. Det historiske værk blev fremsendt til Indenrigsministeriets Kommitterede i Byplanlægning som en opfyldelse af lovens krav. Det efterfølgende 'Forslag til Byplan, 1942' som jo var det der indeholdt konkrete forslag, lå det noget vanskeligere med.

Daværende kontorchef, senere direktør i 4. Magistratsafdeling Sverre Borring, gav sagen dens første behandling. Den var for så vidt positiv som hans konklusion var: 'Det vil være hensigtsmæssigt snarest at gøre de andre Afdelinger og andre bekendt med Redegørelsen af Hensyn til Afdelingernes Dispositioner'. Men borgmester Arne Sundbos efterfølgende påtegning lyder: 'Kan ikke fremsendes i den foreliggende Form'. Og det blev den da heller ikke.

Borgmesterens dom var forståelig. Redegørelsen indeholdt et næsten uoverskueligt antal detaljerede, men ikke alt for gennemarbejdede forslag til dette og hint. Det var administrativt uhåndterligt. Og den var fattig på principielle retningslinier. Magistraten ønskede forslagene til behandling ét ad gangen, og forslag for enkeltområder blévt fremsat og behandlet af Borgerrepræsentationen hen ad vejen. De principielle synspunkter der faktisk var indeholdt, for eksempel kvartercentertankegangen, gav ikke genklang, på magistratsk: nød ikke fremme.

Udsnit af håndkoloreret kort
1:20.000 fra
"Forlag til Byplan" 1942.

4. Administrativ storvask

Kommissorium

Stadsingeniørens Direktoratets normeringsforslag, det vil sige det årlige forslag til Magistraten om nye stillinger m.v., var i efteråret 1942 mere omfattende end vanligt. Det indeholdt bl.a. en stilling som viceskadsingeniør, samt tre nye afdelingslederstillinger i Byplanafdelingen. Den væsentligste begrundelse var, at den nye 'Byggelov for Staden København' som var trådt i kraft 1. januar 1940, medførte en betydelig forøgelse af arbejdet, og at man i øvrigt måtte forberede sig på en øget byggeaktivitet når krigen var forbi.

Forslaget blev af Magistratens 4. Afdeling sendt til 'Samlet Magistrat' som besluttede at anmode kommunens permanente Administrationskommission om en udtalelse. Kommissionen drøftede problemerne med Borgmesteren, og man enedes om, at en mere grundig udredning af de organisatoriske forhold ville være ønskelig. Administrationskommissionen nedsatte i november 1943 et udvalg af tre af sine egne medlemmer, nemlig økonomidirektør Holger Koed, direktør for Stadens Revision Carl Georg samt fhv. direktør for Københavns Vandforsyning Poul Sørensen. Kommissionens sekretær blev bemyndiget til at antage fornøden medhjælp, og Stadsingeniør Forchhammer blev tilknyttet Udvalget som 'Særlig Sagkyndig'.

Udvalget formulerede sin opgave i forhold til Stadsingeniørens Direktorat som -
at undersøge om Direktoratets organisation og stillingsopbygning var hensigtsmæssig,
at vurdere om den anvendte forretningsgang, internt og i forhold til omverdenen, var rationel, samt
at vurdere om bemanningen, aktuelt og på længere sigt, var for stor.

Og endelig, på denne baggrund
at stille forslag om eventuelle ændringer.

Spørgsmålet om bemanningens størrelse havde at gøre med at antallet af ansatte i løbet af 5 år, fra 1939 til 1944, var blevet mere end fordoblet, fra 42 til 92.

Undersøgelse før behandling

Udvalget og dets Sekretariat gik grundigt til værks. Som svar på en række spørgsmål som Sekretariatet formulerede, udarbejdede Stadsingeniørens Direktorat detaljerede redegørelser som Sekretariatet supplerede med egne undersøgelser. Sekretariatet gennemførte endvidere en række møder med tjenestemænd fra Direktoratet, hvorunder man gennemgik udvalgte sagsforløb. Udvalget anså det for en central opgave at undersøge specielt Byplanafdelingen, så her mødte Udvalgets tre tunge drenge selv op for at udspørge hver enkelt ansat om vedkommendes arbejde. Men Udvalget var endnu ikke helt tilfreds. Det satte tre af SD's ledende tjenestemænd til at udarbejde en særbetænkning med detaljeret beskrivelse af en række typesagers gang, dag for dag, igennem afdelingerne. Hver af disse sagsbeskrivelser blev endelig forsynet med Forchhammers kommentarer.

Resultatet af disse undersøgelser og analyser blev en meget fyldig beskrivelse af forholdene inden for hver enkelt afdeling. På dette grundlag udarbejdede Sekretariatet et 'Udkast til Særbetænkning' indeholdende

- en kort beskrivelse af afdelingernes nuværende virksomhed
- Udvalgets vurdering og bemærkninger
- forslag til nyordning, samt endelig
- forslag til bemanning og stillingsopbygning.

Disse udkast blev tilstillet Stadsingeniøren, som dels i skriftlige indlæg, dels under møder fremførte sine synspunkter. Først så blev den endelige betænkning gjort færdig. Det blev en solid rapport, indeholdende en hovedbetænkning, 13 særbetænkninger samt 21 bilag. Arbejdet strakte sig for de tre deltidssekretærer over 2 fulde år. Desuden blev der ydet en betydelig indsats af 3 udvalgsmedlemmer, af Stadsingeniøren, samt af tre ledende tjenestemænd i SD.

Udvalget undersøgte alle SD's afdelinger, men det var klart nok BPA, altså Byplanafdelingens Hovedafdeling, som specielt var i søgelyset. Jeg oplevede ikke selv Udvalgets 'forhørs'-rundgang, jeg var fraværende den dag. Vedel må have skønnet det hensigtsmæssigt at forklare, at jeg arbejdede med omegnsplanlægning og for Trafikkommissionen. Det var i Kommissionens øjne 'legale' arbejdsområder, for Stadsingeniøren var engageret på begge fronter. Min syslen med isokronundersøgelser af det københavnske kollektive trafiksystem (herom mere senere) indgik dog ikke dengang i de sammenhænge.

Ole Thomassen, ung, nyansat og entusiastisk arkitekt, var tilstede da Udvalget indfandt sig. Det han kunne fortælle om sit arbejde interesserede Udvalget levende, og man bad om en skriftlig redegørelse. Den kom til at indgå som Bilag I i Administrationskommissionens Betænkning: 'Redegørelse for en af Byplanafdelingen foretaget teoretisk Undersøgelse'. ('teoretisk' var Kommissionens ord). Ole Thomassens arbejde er interessant af flere grunde:

- for det første i sig selv, fordi det i forhold til Byplanafdelingens tilvante arbejdsfacon var en nyskabelse,
- dernæst fordi det hvad metode og grundighed angik ganske meget ligner Administrationskommissionens egen fremgangsmåde,
- for det tredje, og navnlig, på grund af de konklusioner vedrørende Byplanafdelingens virksomhed som Kommissionen drog ud fra netop dette arbejde.

Konklusioner

Redegørelsen for den 'teoretiske' undersøgelse i Bilag I indledes med omtale af den sag der foranledigede undersøgelsen: Forældreråd ved 4 skoler på Østerbro henstillede til Magistratens 4. Afdeling, at villakvarteret omkring Krausesvej blev sikret til offentligt formål idet der var mangel på skolegårde. Halbergs afdeling, kaldet Reguleringsafdelingen, hvor Ole Thomassen sad, gennemførte en detaljeret undersøgelse af området mellem Østerbrogade, Strandboulevarden og Nordre Frihavnsgade. Som grundlag benyttedes en tidligere udarbejdet rekognosceringsplan som angav områdets bebyggelsesarter, bebyggelseshøjder samt virksomheder. Arbejdet

resulterede i kortfremstillinger og tabeller, men også i et behov for at se problemet i en større sammenhæng, altså i sammenhæng med hele bydelen Østerbro. Undersøgelsen blev følgelig udvidet, og det resulterede i to delbetænkninger om Østerbro, nemlig 1) Erhvervsanalyse og 2) Befolkningsundersøgelse. Disse to papirer blev resumeret og suppleret til en Betænkning om Dispositionsplan for Østerbro. Dens karakter fremgår af faksimilegengivelsen af indholdsfortegnelsen, således som den er optrykt i Administrationskommissionens betænkning.

Betænkning til skitseret Dispositionsplan for Østerbro.

Administrative Inddelinger.

1. Eksisterende Distriktsgrænser.
2. Bydelens eksisterende Opdeling.

Grundlaget for en Dispositionsplan.

Industriundersøgelser, Befolkningsundersøgelser og Diskussion om Balancen mellem Beskæftigelse og Befolkning.

Resumé af Erhvervsanalysen.

1. Industri og Haandværk.
2. Karakteristiske Industrier.
3. Boligmassens industrielle Beskæftigelseskvotient.
4. Handelen paa Østerbro.
5. Grundværdierne paa Østerbro.

Resumé af Befolkningsanalysen.

1. Boligbyggeriets Udvikling.
2. Befolkningsvæksten.
3. Befolkningsudtyndingen.
4. Befolkningens procentvise Aldersfordeling.
5. Boligforhold.

Skitse til Dispositionsplan.

1. Beskæftigelses- og Befolkningsprognose.
2. Den industrielle Beskæftigelseskvotient.
3. Boligbebyggelsens Befolkningstæthed.
4. Forholdet mellem den industrielle Beskæftigelse og den bosiddende Befolkning.
5. Boligbebyggelsens organiske Opdeling.

Kommissionen kommer i sine bemærkninger ind på, at der her er angivet et program for lignende undersøgelser for de øvrige Brokvarterer med sanering for øje, og fortsætter:

‘Som det vil fremgå..., er de Undersøgelser som foretages med Henblik på Udarbejdelse af Planer, meget indgående, nogle af dem er nærmest af videnskabelig Karakter’.

Kommissionen siger dernæst, at denne fremgangsmåde vil kræve tid og mandskab og forsinke udarbejdelsen af dispositionsplaner, og konkluderer:

‘Nødvendigheden af at foretage så indgående Undersøgelser som Forarbejdet til Dispositionsplaner synes ... ikke umiddelbart overbevisende, når det betænkes, at Planer som de nævnte alene er Udtryk for en Fastlæggelse af Hovedretningslinier vedrørende de fremtidige Bebyggelsesforhold’.

Med andre ord: undersøgelserne er for grundige, navnlig da det ‘alene’ drejer sig om hovedretningslinier.

Man kan undre sig over, at Kommissionen ikke synes at bydelen Østerbros udvikling og fremtid fortjener at blive undersøgt med samme omhu og grundighed som Stadsingeniørens Direktorats fremtid. Men måske var det ikke så underligt. Arbejdsstilen som hidtil havde hersket i Byplanafdelingen var udpræget administrativ, fra-sag-til-sag. Andet havde vist aldrig været anset for nødvendigt. Der var ingen modvilje internt mod forsøg på at gribe det an på en anden måde, der var blot det at ‘cheferne’ havde rigeligt at se til med det daglige. Der skulle nye koste til, og sådan én var Ole Thomassen. Hans Østerbroundersøgelse, sådan som den er beskrevet i betænkningen repræsenterede en professionalisme, som var uvant. Det nye - ‘videnskabelige’ - bestod helt enkelt i at praktisere det princip at forundersøgelse går forud for planlægning.

Administrationskommissionens konklusion på undersøgelsen af BPA var

Stridens ophav

i korthed, at man måtte fraråde at der blev oprettet de foreslåede tre afdelingslederstillinger, og at man måtte anbefale en vis reduktion af antallet af arkitekter, ingeniører, og af hjælpepersonale. Til gengæld foreslog man at oprette en stilling som økonom, ligesom Kommissionen henstillede at der så tidligt som muligt under det planforberedende arbejde blev etableret samarbejde med Overborgmesterens Afdeling.

Oprettelsen af en stilling som vicedstadsingeniør, samt hvad dette indebar med hensyn til Byplanafdelingens placering i hierarkiet, var et andet af Forchhammers og Magistratens forslag som angik Byplanafdelingen. Det hedder i forslaget:

'En Udbygning bør ske ved en Omlægning inden for Stadsingeniørens Direktorat, således at Stadsingeniøren så godt som udelukkende kommer til at beskæftige sig med Byplanproblemer, og kun skal tage sig af Enkeltheder i Administrationen af de øvrige Anliggender i Direktoratet for såvidt disse angår Byplanlægningen. ...Den nuværende Stadsingeniørs fremstående Plads blandt Byplansagkyndige her hjemme bør tages i Betragtning til Gunst for den nævnte Ordning. Byplanlægningen er så vigtig for Byen og også for de Byggende, at der bør sættes al Umage ind derpå'. Der foreslås følgelig at der oprettes en stilling som vicedstadsingeniør til varetagelse af administrationen af de 'øvrige anliggender'. De rosende ord om Forchhammer må have været borgmester Sundbos forstærkning af argumentationen.

Stadsingeniørens Direktorat havde siden 1925, da stadsingeniørembedet blev sammenlagt med Direktoratet for Vej- og Kloakanlæg, været organiseret i 8 ligestillede afdelinger. Det er her der for første gang optræder en særskilt Byplanafdeling ved siden af en Byggesagsafdeling, Vejafdeling I og II, Kloak- og Broafdeling, Materielforvaltningsafdeling, Stadsgartnerens Afdeling samt endelig Bogholderiafdelingen. Forchhammers ved første blik noget besynderlige forslag gik altså ud på, at han, Stadsingeniøren, skulle koncentrere sig om én, omend vigtig, af disse afdelinger, mens en vicedstadsingeniør skulle tage sig af de øvrige 7. Et gæt til forklaring af besynderligheden ligger i Forchhammers - og formentlig også borgmesterens - forventninger til den forannævnte af Indenrigsministeriet nedsatte Hovedstadskommission. København kunne se frem til en vældig udvidelse af sit areal, ganske som i 1901-02. Der forestod et planlægningsarbejde af helt ny dimension, og dét ville han bruge sine sidste aktive år i embedet til at løse.

Men Administrationskommissionen ville det anderledes. Den sagde om Magistratens forslag, at det logisk medfører, at vicedstadsingeniøren bliver chef for en selvstændig institution, altså at der sker en deling af Direktoratet. Direktoratets arbejdsopgaver er ganske vist så omfattende, at det for så vidt kunne begrunde en deling, men fordelene ved en samlet administration af sammenhørende emner er stor, og derfor frarådes forslaget.

Forchhammer var stærkt utilfreds med Kommissionens arbejde. Han beklagede sig over, at hans indvendinger og forbehold ikke blev optaget i betænkningen, at han ikke fik lejlighed til at tage stilling til den endelige betænkning, og over at han end ikke blev inviteret til at være med til det sidste og afgørende møde hvor Administrationskommissionen tiltrådte betænkningen. Kommissionens afvisning af stillingsforslagene kunne han ikke gøre noget ved, men han kunne på ingen måde acceptere kritikken af de 'teoretiske' arbejder. Han indleder et svarnotat med ordene: 'Der synes at

herske en vis almindelig Undervurdering af Byplanarbejdet', og han fortsætter med utvetydigt og stærkt at forsvare nødvendigheden af de kritiserede forarbejder. Forchhammer ender med at sige: 'Jeg sætter uden Tøven min Kompetence op imod Kommissionens'.

Hvad kom der så ud af det hele? Øvelsen bragte to væsentlige problemer for dagen. For det første spørgsmålet om planlægningens placering i det hierarkiske system, og for det andet spørgsmålet om den nødvendige samordning af byplanlægning og økonomisk styring. Ingen af dem blev løst. Forchhammer blev ikke frigjort til at tage sig af planlægningen, dens placering forblev uforandret som en delaktivitet under BPA, som igen var en underafdeling af en afdeling under Direktoratet.

Hvad den økonomiske samordning angik, så blev der overflyttet en økonom fra Overborgmesterens Afdeling. Det var Poul Kryger, som fra 1945 havde været udstationeret som ministersekretær for minister i befrielsesregeringen Frode Jakobsen. Da Kryger vendte tilbage, blev han flyttet til Byplankontoret. Det var i smuk overensstemmelse med Administrationskommissionens anbefaling, men viljen til samarbejde synes ikke at have været tilstede. Kryger siger nu (1992), at han helt savnede opbakning fra de tidligere kolleger i Overborgmesterens Afdeling. Vedel brød sig ikke om hans tilstedeværelse, opfattede ham som en trojansk hest.

I 1946 blev nyordningen gennemført, hovedsagelig som kommissionen havde foreslået. De hidtidige 8 afdelinger blev sammenlagt til 4 som nu benævntes 'kontorer', nemlig Byplan-, Vej-, Afløbs-, samt Materiel- og Brokontoret. Kontorenes ledere blev til 'Byplanchef', henholdsvis 'Overingeniør', og kontorerne havde hver et antal afdelinger. I Byplankontoret blev der, trods kommissionens afvisning, men som Forchhammer foreslog, oprettet 3 lederstillinger. Overordnet planlægning var der dog stadig ingen afdeling til at tage sig af.

Men alt i alt: lidt til den ene side, lidt til den anden. Borgmester Sundbo var ikke let at kyse, og han har nok støttet sin Stadsingeniør.

Arne Sundbo, Borgmester for Magistratens 4. Afdeling 1938-46.

KØBENHAVNS MAGISTRAT
OVERBORGMESTFREN.

Den 3. Juli 1944.

I Anledning af, at en Del af Københavns Kommunes Tjenestemænd ikke er mødt til Tjeneste i Dag, skal man meddele, at Udeblivelse fra Tjenesten i Morgen, den 4. Juli, vil medføre Konsekvenser for de paagældende.

Viggo Christensen.

/Holger Koed.

Cirkulære til samtlige Tjenestemænd i Københavns Kommune.

Fra den tid Administrationskommisionen arbejdede, slutningen af krigen, fortalte Poul Vedel (i marts 1989) om en episode:

Han blev på kontoret opsøgt af to bevæbnede mænd, som afkrævede ham liste over de ansatte. Vedel påstod ikke at være i besiddelse af nogen liste og henviste til borgmesteren. De to henvendte sig i 4. afdeling og trængte ind hos borgmester Sundbo, der sad i møde. Men Sundbo afviste dem og puffede dem ud af døren med sin tykke mave.

Vedel opfattede aktionen som dansk-nazistisk inspireret. Det var en á propos-historie, vi var optaget af et andet emne, så jeg stillede ingen spørgsmål, men skrev historien ned da jeg kom hjem.

Ved genlæsning undrede den mig, og jeg fortalte den til Poul Kryger, cand.polit., dengang ansat i Overborgmesterens Afdeling, og medlem af Frit Danmarks Tjenestemandsgroupe. Og Kryger kunne en anden version af historien. Under Folkestrejken i København i sommeren 1944 gik også mange af de kommunalt ansatte hjem. Tyskerne lagde ring om byen, forsyningsledninger blev afbrudt. Ledende politikere opfordrede til arbejdets genoptagelse. Overborgmesterens opfordring var kontant, og afdelingerne blev afkrævet lister over dem der blev væk. Det bekymrede Tjenestemandsgruppen. En forbindelse til sabotagegruppen Holger Danske udvirkede et tilbud fra 'Flamme' om at afhente listerne, om nødvendigt med magt. Aktionen blev i hvert fald gennemført i Skattevæsenet, og Vedels historie tyder på at den også blev søgt gennemført i 4. Afdeling.

'Flamme' var dæknavn for Faurschou-Hviid. Han blev dræbt under aktion samme efterår.

5. Forchhammers slutspil

Provokation

Forchhammer arrangerede, vistnok engang i 1943, en fremlæggelse for hele Byplanafdelingens personale af grundmaterialet til 'Forslag til Byplan for de Indlemmede Distrikter'. I Rådhusets Havnerådssal i kælderetagen blev ophængt en kortserie som han gennemgik, og hvor ud fra han drog konklusionen: Byens arealer er enten bebyggede, eller deres anvendelse endegyldigt fastlagt og sikret ved privatretlige servitutter, ved byggelovsbestemmelser, ved fredningskendelser og endelig ved vejudlægsdeklarationer.

På en del af os yngre medarbejdere virkede Forchhammers fremstilling som en provokerende negligering af de alvorlige problemer, som København efter vores mening ville komme til at stå over for, når krigen engang var forbi.

De to værkers store svaghed: at kun en del af byen blev behandlet, havde sin gode forklaring deri, at værkets oprindelige formål alene var af historisk art. Men også i selve arbejdets omfang, set i sammenhæng med Forchhammers usystematiske arbejdsmetode. Han var et sprudlende, idé- og initiativrigt menneske, men en udpræget enegænger. I arbejdet med gennemførelsen af planen for Københavnsegnens Grønne Områder lændede han sig alene til Blixencrone-Møller, mens han i forhold til det andet hjerte barn, de historiske undersøgelser, arbejdede gennem Malling. Hvad der i øvrigt foregik i Byplanafdelingen tog han meget lille interesse i. Han kendte knap nok den lille, men voksende flok af unge og ivrige teknikere. At inddrage en bredere kreds af medarbejdere til at tænke med på byens planlægning faldt ham ikke naturligt.

Mødet i Havnerådssalen var den direkte anledning til at Teisen tog initiativ til oprettelse af kontormødeinstitutionen. På uformel vis blev der nedsat et tremands-kontormødeudvalg for et år ad gangen. Udvalget lagde program, sørgede for indledere til det månedlige møde, samt for at der blev tegnet en lille kontormødeplakat, som blev lyskopieret og opsat rundt om i kontorerne. Det var Robert Sylvest, Agner Schou samt Bent Møllerhøj som lagde opfindsomhed, humor og tegnekunst til.

Møderne begyndte en time før arbejdstids ophør. Foredragsholderen var oftest fra vor egen kreds, af og til også folk fra Magistratens øvrige direktorater. Men ind imellem også interessante personer udefra: arkitekt og byplanlægger Peter Bredsdorff, samfundskritikeren Poul Henningsen, arkitekt Anne Marie Rubin, og andre. Aktiviteten var fuldt og helt styret af medarbejderne, dog blandede Stadsingeniøren sig en enkelt gang hvor han forbød diskussion efter et foredrag af Kgl. Bygningsinspektør Kaj Gottlob. Gottlob var æstetisk konsulent ved udformningen af den nye Langebro, som skulle afløse 'Interimsbroen' (med den ligeledes interimistiske beliggenhed), der stammede fra 1930. Han var mester for ideen om, at broen skulle flankeres af to højhuse i 20 etager, ét på hver side af havneløbet. En, som man kunne synes, vel monumental portal til Københavns baggård i Sydhavnen. Det blev da også ved det ene, lidt kedsommelige skrummel af et højhus. Det kan muligvis have været sammenstød om Langebros udformning der havde gjort Forchhammer knotten. Den slags forbud var ukarakteristisk, liberal og frisindet som han var.

Før jul var der gerne et fællesarrangement.

20. december 1946 opførte Agner Schou og Robert Sylvest en Mester Jakel Komædie hvor chefer og kolleger stod for skud. Teisen og jeg indgik som de siamesiske tvillinger Lytei.

*Tekst: Agner Schou
Dukker: Robert Sylvest*

Lyager og Teisen (vekselvis og i kôr):

*Vi to er skåret af det samme stykke,
- det er vores kolossale lykke!*

Mit navn er Lyager!

Mit navn er Teisen

Vort navn er Ly-Tei!

- og lyt ej til hvad de andre si'r!

læg først mærke til hvad vi er:

*Vi er dem, der ka' se, hvordan det
hele det ska' vær'.*

*- og at alle de andre idioter jo
desværre*

laver noget møj.

- føj!

ONSDAG 8. NOV. KL. 15¹⁵ UDV. VÆR. D.

civilingeniør
P. R. JØRGENSEN:
HEGNSKLAGESAGER

tirsdag d 27. feb. kl. 15¹⁵
i udvalgsværelse D 1 sal.

fl. teisen:
"DET MED CENTRENE"

Flyvning
og
Ferskepladser

LUFTFARTSINGENIØR CAND. POLYT.
MARSKINDSEN
UDV. VÆRELSE D. 29-3 KL. 15¹⁵

KØBENHAVNSKE
BÆDEFORHOLD

FLEMMING TEISEN
ONSD. D. 30. JAN. KL. 15³⁰
UDVAGSVÆRELSE D

DIRKTØR
M. UDSEN:

STOR
KØBEN
HAVNS
FORSY-
NING
MED
VAND

MANDAG 9-11 KL. 15¹⁵, D.

Om Gadenavngivning

SØKKE LUNDSVEJ SKOLEHOLDERVEJ

TORS DAG 24. 10. 46
KL. 15³⁰ UDV. VÆR. D.

Om Kackertang

ONSDAG d. 19-1-43
UDV. VÆRELSE D.
KL. 15¹⁵

NIELS FOSDAL
taler om

EKSPROPRIATION

ONSDAG d. 15-1-47 UDV. VÆR. D. KL. 15¹⁵

ON
britiske
town-planning
by
Mr. Fred. Vedsø M.B.R.

Foredraget vil blive
holdt paa Dansk.

Lidt om
egnsplan

Ark. P. Bredsdorff
Fredag 17-3
1943 KL. 15¹⁵
Ladning Andersen
1-11-43 Kl. 15¹⁵

Johannes Hansen, Borgmester for Magistratens 4. Afdeling 1946-54.

Svanesang

Socialdemokraten Arne Sundbo blev efter kommunevalget i 1946 afløst af kommunisten Johannes Hansen. De første år af hans borgmesterperiode ved jeg ikke meget om. En stor del af tiden var jeg optaget af andre gøremål, uden for Rådhuset. Johannes Hansen og Teisen har stukket hovederne sammen, og Flemming har hvisket ordet 'generalplan' i hans øre. Det har lydt helt fint, for han var naturligt nok optaget af at få markeret partiet og sig selv med en i offentligheden synlig sag. På et tidspunkt fik Forchhammer i klare ord besked på at få gjort noget ved generalplanarbejdet, og på at det var ønskeligt at han begyndte med en dispositionsplan for Københavns Indre By.

Ole Thomassen var 'specialisten', og det havde været nærliggende at sætte ham i arbejde. Men det skete ikke, og det havde en særlig forklaring. Oles første arbejde efter ansættelsen i 1943 i Halbergs Reguleringsafdeling, forarbejdet til en dispositionsplan for Østerbro er omtalt foran. Det næste blev en undersøgelse af Middelalderbyen. En redegørelse med et stort kortmateriale offentliggjort i bogtrykt form som 'Københavns Gamle Bydel' i 1947.

Forchhammer havde imidlertid sat sit aftryk ved at forsyne manuskriptet med et forord og en efterskrift med tekstlige ændringer og konklusioner, som efter Oles mening gjorde bogen uanvendelig. Dertil kom, at Forchhammer i et foredrag for Borgerrepræsentationen (april 1949) beskrev arbejdet som et velovervejede led i generalplanarbejdet, og at borgmester Sundbo i Borgerrepræsentationen rent ud karakteriserede bogen som en generalplan for København.

Ole Thomassens originale forord og efterskrift findes ikke mere, men i et foredrag på et kontormøde i november 1949 gjorde han det klart for kolleger og chefer, at redegørelsen efter hans mening hverken i henseende til geografisk udstrækning eller sagligt indhold kunne betragtes som et forarbejde til en dispositionsplan. Arbejdet var udført '...af pure nød for nogle retningslinier for byggesagsbehandlingen'. Som et '...udvidet byggesagsmæssigt forarbejde..'

Ole Thomassens næsten desperate indlæg karakteriserede vistnok meget godt stemningen i Byplankontoret, men i hvert fald i 'Vartovgruppen', et par år før Generalplankontorets oprettelse.

O. Thomassen: 4. 11. 1949

Helle for den indre by.

Når det kommer til stykket, er det jo ganske meningsløst at slagsmåle om den indre by, dette snart blodige opgør, efterhånden optager den ganske stad, uden at man her på kontormøderne er blevet nødtørftigt orienterede om, hvad slaget gælder, eller hvor fronten ligger for øjeblikket. Meningen med disse kontormøder var dog blandt andet den at undgå, at kontorets medarbejdere skal holde sig underrettede gennem pressen for at få at vide, hvad der foregår på de forskellige afdelinger. Kontormøderne skulle netop være et forum for byplankontorets medarbejdere og give en mulighed for at drøfte aktuelle arbejder indenfor kontoret. Og jeg tror ærligt talt, at hvis kontormødeinstitutionen her ikke virkelig var denne hensigt, vil den uvægerligt blive reduceret til en almindelig foredragsklub med rejseoplevelser og tilfældig underholdning.

Det bedste bevis for, at det går i den retning, er jo netop, at vi til trods for kontormøderne er lige så langt fra hinanden i det daglige arbejde, som vi plejer. Spørgsmålet om den indre by, som jo dog er et nøgle-spørgsmål i hovedstadens byplanpolitik, og som sådan burde drøftes principielt i hele kontoret, det er blevet til speciale for to-tre mennesker og drøftelserne når ikke udover en snæver kreds.

Robert Sylvest, 1920-1964,
i dialog med Steen Eiler.

Forchhammer kom på denne tid under stærke offentlige angreb af bl.a. museumsinspektør Harald Langberg, Steen Eiler Rasmussen og af Stadsarkitekten, F.C. Lund, fordi han lagde større vægt på hensynet til cityvirksomheders udvidelsesønsker og til trafikal tilgængelighed end til de voksende ønsker om at skåne og bevare bebyggelser i den historiske bykerne. Han modsatte sig enhver tale om at tyngden af cityaktiviteten var i færd med at bevæge sig mod vest, bort fra Gamle Bydel, endsigte da forslag om aktivt at puffe til en sådan udvikling. Om den holdning udtrykte Ole sig i ovennævnte foredrag: '...for enhver byplanlægger vil det bevirke alvorlige mangelsygdomme, såfremt man i lutter opportunistiske forflygtiger det hovedsynspunkt, at planlægning ikke blot betyder at imødekomme en forventet udvikling, men også at muliggøre en ønsket udvikling. Man er ikke byplanlægger, bare fordi man står parat med den røde løber, når udviklingen viser sig'. Ole fortsatte med at karakterisere de arbejdsforhold han oplevede med ordene 'Det er ...lige så vanskeligt at gennemføre byplanundersøgelser under en byggesagsekspedition, som det er at samle på frimærker i blæsevejr'.

Ole Thomassen

I stedet for Ole mobiliserede Forchhammer Direktoratets chefer. Han etablerede et 'Overingeniørråd' med denne opgave for øje. Overingeniørerne indskød hver et bidrag, og resultatet blev 'Forarbejde til Dispositionsplan for Hovedstadens Centrale Områder' som blev fremsendt til Magistratens 4. Afdeling 1.4.1950. I følgeskrivelsen hedder det:

'Som led i det arbejde med udarbejdelsen af en generalplan for København, som borgmesteren i forståelse med kommunalbestyrelsen har pålagt mig personligt at søge tilvejebragt, har Magistraten henstillet til mig at udskille, og så vidt muligt færdiggøre arbejdet med en dispositionsplan for den indre by. Det er selvfølgelig forbundet med nogen vanskelighed ...at udskille et enkelt område, men jeg mener imidlertid efter en indgående indlevelse i opgaven og en gennemgang af det materiale, der kan tænkes at komme i betragtning såvel for Byplankontoret, Vejkontoret, Kloakkontoret som Stadsgartnerens Kontor, at det vil være forsvarligt at fremkomme med et forslag til en dispositionsplan for den indre by. ...Det har vist sig ved nærmere arbejde med materialet, at en fremtidsplan nøje må bygge på og fortsætte den udvikling, som anskueliggøres af det foreliggende materiale ...vedrørende bestående forhold og allerede gennemførte planer'.

Det var en grusom salve. Men man aner hvordan konklusionen må lyde: '...nøje må bygge på og fortsætte..'. Indholdsfortegnelsen viser meget godt udkastets karakter af sammenbragt materiale:

Episode på kontormøde:

Max Siegumfeldt holdt foredrag. Byplanchef Mogens Henningsen har efterpå et indlæg, hvor han et antal gange benævner indlederen Siegumfeldt. Stigende uro, indtil en behjertet sjæl siger: 'Der er ikke noget 's''. Henningsen ser forvirret ud. Ekspeditionssekretær Mackeprang rækker en arm i vejret: 'Byplanchef, byplanchef — manden hedder I-Igumfeldt!'

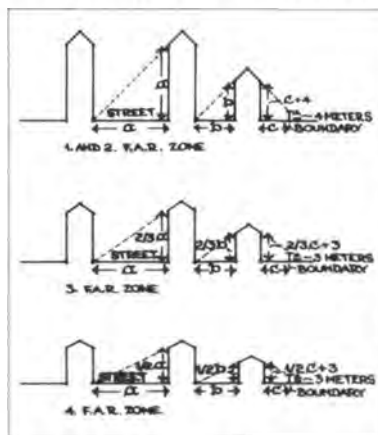
A. Kommunalbestyrelsens dispositioner i henhold til Byggeloven	18 sider
B. Andre myndigheder	10 sider
C. Gadenettet	14 sider
D. Kloaknettet	8 sider
E. Udformning af det nedlagte grønttorv	3 sider
F. Parkering	17 sider
G. Beskyttelsesrum	4 sider

Det var der ikke megen sammenhæng i, men til disse kapitler kom der 3 bilag, hvoraf 'III Tryksag. De centrale byområders udvikling og differentiering' som blev eftersendt et halvt år senere, er det interessante.

I 'Fra Bispetid til Borgertid' havde Forchhammer samlet en stor mængde detailviden om den bymæssige og byplanmæssige udvikling af området inden for Sørerne op til år 1840 omend det kneb med overblik og analyse, jfr. Heibergs anmeldelse. Men han havde ikke beskæftiget sig med den nyere udvikling. Thomassens 'Gamle Bydel' var kun et delområde, og desuden efter Forchhammers mening for meget Ole og for lidt Olaf. Så Forchhammer ansatte sin kone, erhvervsgeograf af uddannelse, Grethe Forchhammer, til at arbejde med sagen. Hun samlede og bearbejdede med statistisk hjælp af Poul Kryger, al tilgængelig erhvervs-, etageareals-, befolknings- og trafikstatistik til talrige tabeller og grafer. Med tilhørende kommentarer og udlægninger blev det til en omfattende materialesamling som blev trykt under titlen 'Københavns Centrale Områder. Fortryk, Oktober 1950'.

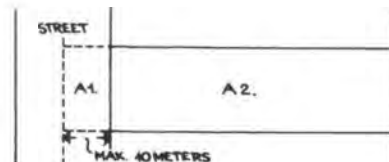
Density Zoning in Copenhagen. Koncentreret fremstilling af Byggelovens afstands- og tæthedbestemmelser (lavet til brug ved fremmedbesøg).

1939-Byggeloven som i så høj grad var Forchhammers værk, var først og fremmest et godt nyt værktøj for detailarbejdet i sagsbehandlingen. Men princippet om inddeling af byen i grundkredse, med hver deres regler for hvor tæt og højt man måtte bygge, var en grundlæggende overordnet disposition. Ved fastlæggelsen af de øvre grænser for tætheder valgte man som styrende princip, at ejendomsverdier skulle respekteres så kun de allerhøjest udnyttede grunde faldt udenfor. Derved fastfros man i Indre By en tilstand med overbebyggelse, hvortil kom at der blev åbnet for yderligere byggeri på de ikke allerede maksimalt udnyttede grunde.

DENSITY ZONING IN COPENHAGEN.

Stadsingeniørens direktorat,
byplankontoret, oktober 1951.

Rapporten var præget af uoverskuelig detailrigdom og mangel på problematiserende indsigt. Den konklusion Forchhammer uddrog var, ikke overraskende, at erhvervsudviklingen, styret af dens iboende kræfter, af sig selv medførte den nødvendige og mulige aflastning for erhvervenes, bygherrerne og trafikanternes pres på den Indre By, altså byen inden for Sørerne. Hovedtendensen i den hidtidige udvikling beskrives som en fremadskridende stabilisering af forholdene. De ifølge den nu 10 år gamle Byggelov tilladte meget høje udnyttelsesgrader, og tilsvarende gadeudvidelsesmuligheder, måtte fortsat betragtes som rimelige og hensigtsmæssige.

Disse to plandiagrammer anskueliggør konflikten mellem to synspunkter på løsning af Gamle Bydels trafikale problem.

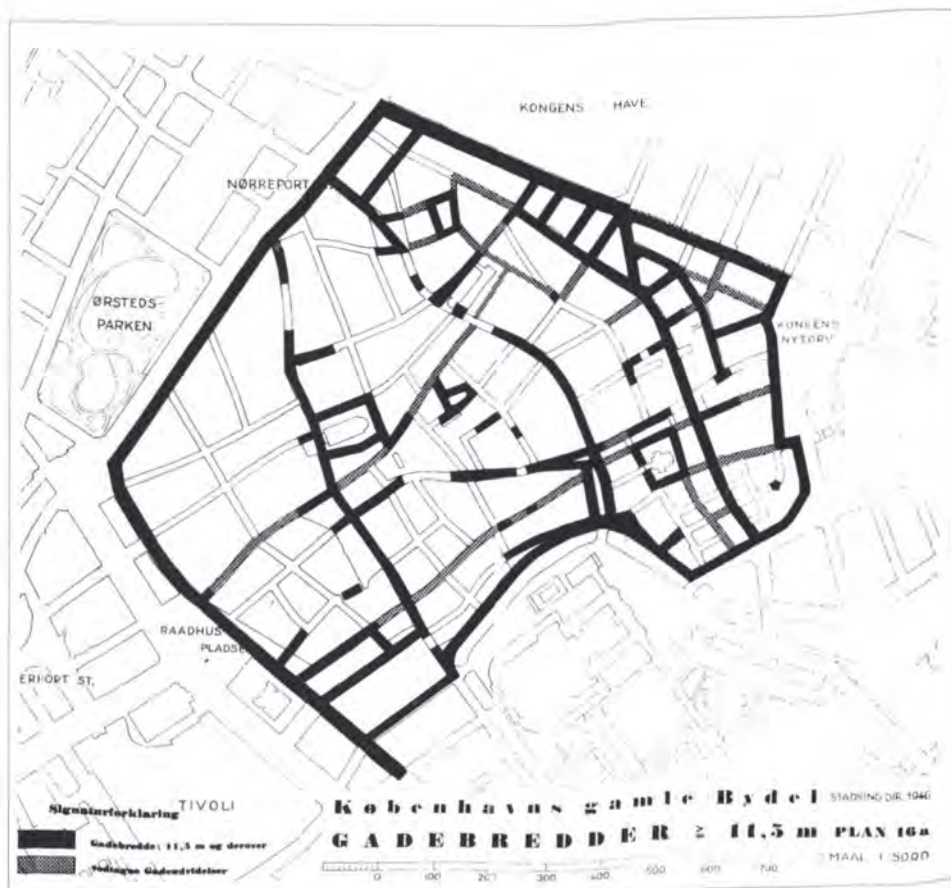
Tegningen øverst: 'Trafikmængder' viser de daglige trafikbelastninger. Randgaderne har de største belastninger, over 10.000 færdselsenheder. Men Strøget, Købmagergade og Bremerholmlinien giver ikke radialgaderne meget efter med belastninger på 7.000-10.000 enheder.

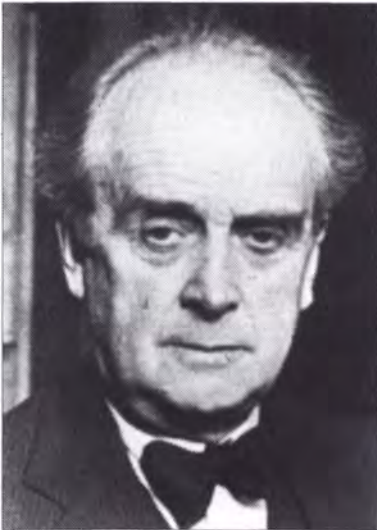
Tegningen nederst: Gadebredder 11,5 m (sorte) samt de af Forchhammer foreslåede og af Borgerrepræsentationen vedtagne gadeudvidelser (skraverede).

Udvidelsesgaderne er bl.a. Farvergade-Kompagnistræde-Læderstræde (nu 'Strædet'), samt Vestergade-Skindergade.

Ole Thomassens konklusion var modsat:

trafikken har taget overhånd og må bremses.

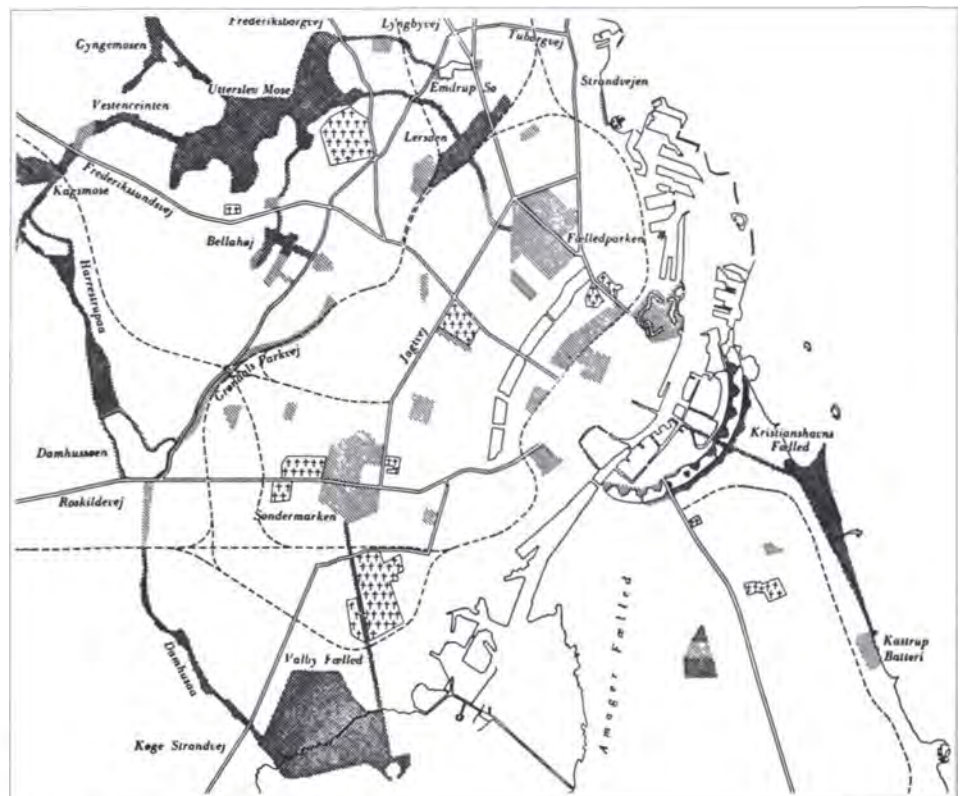

Olaf Forchhammer, 1881-1964

Steen Eiler Rasmussen gik offentligt til angreb på Forchhammers statiske opfattelse af cityområdet udvikling, og det blev til en avispolemik, der kulminerede i et af dagbladet POLITIKEN arrangeret offentligt møde mellem de to i Nationalmuseets foredragssal. SER citerer i sin lille bog fra 1950 'København' Forchhammer for at sige: 'Hverken professor Steen Eiler Rasmussen eller jeg er i stand til at flytte City' - og han kommenterer: 'Overfor denne påstand kunne man kun mumle: Jamen den flytter sig alligevel'.

Dette 'Udkast til Dispositionsplan' var Forchhammers sidste bidrag til Københavns planlægning. Og det var synd. Det var et lidt tilfældigt venstrehåndsarbejde.

Olaf Forchhammers hæder og fortjeneste fremfor noget er hans entusiastiske arbejde gennem alle årene for planlægningen og gennemførelsen af et sammenhængende system af grønne stier og områder i hele Københavns-egnen. Inden for Københavns Kommune kan som de mest iøjnefaldende træk nævnes Lersøparken, Utterslev Mose, Harrestrupådalene og Valby Fælled, som alle kom til i hans tid og med ham som anfører. Alene herigennem indtager han en markant plads i den københavnske bybygnings historie. Nu, da Københavns Kommune slider på hans tredje efterfølger, kan det vel ikke være for tidligt at mindes ham ved f.eks. at give Bellahøjarealerne hans navn: 'Forchhammers Fælled'?

Københavns Parksystem i 1936. Enkeltskravering er eksisterende, dobbeltskravering foreslåede 'Grønne arealer'.

6. Planforberedende aktivitet

Vartovgruppe

Antallet af yngre arkitekt- og ingeniørmedarbejdere i Byplankontoret forøgedes gradvis igennem årene 1941-45. Der var utvivlsomt saglige grunde til at forberede sig på de opgaver som fred, ophør af besættelse og øget byggeaktivitet måtte tænkes at medføre. En medvirkende årsag til nye ansættelser var nok også en vis konkurrence mellem de lidt ældre ingeniører Henrik Halberg og Poul Vedel, begge født i århundredets begyndelse. De søgte hver for sig at opbygge et lille hertugdømme omkring sig til løsning af de opgaver som de mente var nødvendige at løse, og klart nok også i forventning om de forfremmelser der vinkede forude.

På tværs af og helt uafhængig af denne konkurrence blev Flemming Teisen efterhånden en central person i de yngres kreds. Han var arkitekt af fag, på alder med de to nævnte, men helt uden ambition om avancement. Han havde et syn på byplanbegrebet, eller rettere: byplansagen, som bedst betegnes med ordene humanistisk-demokratisk. Hans tilgang var stærkt socialt præget: De svage i samfundet har retten på deres side. Han var meget kritisk over for den på Rådhuset etablerede vi-alene-vide holdning over for omverdenen.

Dertil kom hans bredere internationale erfaring og orientering. Før den kommunale ansættelse arbejdede han en tid i Czekoslovakiet, og senere for ingeniørfirmaet Christiani & Nielsen i Rio de Janeiro. Han havde trods den tyske besættelse kanaler til venner og kolleger i Stockholm: Teisens nære ven (og fredstids nabo) Edvard Heiberg, Otto Danneskiold-Samsø og den svenske arkitekt og byplanlægger Uno Åhrén. De skaffede ham og os bøger og pjecer om engelsk, amerikansk og svensk planlægning: W. William-Olsson: 'Stockholms framtida Utveckling', Louis Mumfords 'The Culture of Cities' (i svensk oversættelse 'Stadskultur'), de betydningsfulde engelske rapporter om den fremtidige planlægnings- og jordlovgivning, benævnt efter kommissionsformændene som henholdsvis Scott-, Barlow- og Uthwatt-rapporterne. For at nævne de vigtigste.

En kreds af yngre medarbejdere begyndte at mødes omkring frokostbordet i et lille rum på Vartov i tilknytning til de lokaler hvor Blixencrone, Teisen og Siegumfeldt holdt til. Det må have været fra omtrent samme tid som kontormødeinstitutionen blev oprettet. Foruden fælles faglige holdninger var der et fællesskab dels om modstand over for den tyske besættelsesmagt og mod regeringens samarbejdspolitik, dels af politisk art.

FT var med i en kreds af arkitekter som i fællesskab producerede en (undergrunds-) publikation som blev kaldt 'Faglig Orientering'. Indholdet var politisk betonet faglig oplysning om bl.a. planlægningsforberedelser og genopbygningsplaner i England. I månederne lige før krigsafslutningen kom der to numre indeholdende henholdsvis lister med danske firmaer og tilsvarende med teknikere som havde arbejdet for besættelsesmagten.

De fleste af os hældede til socialistiske anskuelser, og flere af os var medlemmer af Danmarks Kommunistiske Parti. Ret nyindmeldte, og om vi var kommunister i dybere filosofisk betydning, skal jeg lade usagt. Vores motiv var hovedsagelig det ganske enkle, at Sovjetunionen var den eneste stærke magt, der for alvor stod op imod nazismen og fascismen.

IRENE T. BARCLAY

PRELUDE TO PLANNING

A brief examination
of the Barlow, Scott
and Uthwatt Reports
by a Fellow of the
Chartered Surveyors'
Institution.

Id.

'Faglig Orientering' blev skrevet og fremstillet af en gruppe arkitekter, bl.a. Arctander, Teisen og Dea Trier Mørch.

Februar-numret indeholdt en udførlig gengivelse af Irene T. Barclays' lille pjece, som også cirkulerede i lustryk-kopier.

F A G L I G O R I E N T E R I N G

Indhold: ENGELSKE GENOPBYGNINGSPROBLEMER

Udsendt: 28.2.1945.

Dette hefte indgaar i en serie publikationer med fagligt nyheds- og andet stof, som saalænge den tyske besættelse vedvarer ikke uden videre kan bringes i fagpressen.

Udgiverne har den opfattelse, at det er af den største vigtighed, at vi i kampen mod den nazistiske undertrykkelse ikke foreømmer vore faglige pligter: AT paavise de tyske overgreb som i særlig grad berører vore fag eller rammer vore fagfæller. AT udpege de personer med tilknytning til de forekællige fag, som har esamarbejdet med og støttet nazisterne og i det hele taget bekæmpe enhver udemokratisk tendens indenfor vore fagomraader. AT - saa vidt muligt - holde os å jour med den udvikling, der er sket og sker indenfor fagene i de frie og befriede lande. SAMT paa enhver maade at forberede den faglige deltagelse i genopbygningen af et nyt, frit og demokratisk Danmark.

Sørg for, at hefterne stadig cirkulerer og nyttiggøres. Benyt stoffet til diskussioner og studiekredse.

Min egen politiske begrebsverden begyndte at blive til i årene under den Spanske Borgerkrig 1936-39, og jeg oplevede begivenhederne og deres storpolitiske sammenhæng gennem Nic. Blædels foredrag. Han var tidens førende udenrigspolitiske skribent, ansat ved Berlingske Tidende, og han holdt regelmæssigt radioforedrag, hver 14. dag vistnok. Blædel's detaljeret underbyggede argumentation, kombineret med hans harme og forbitrelse over navnlig Englands og Frankrigs såkaldte 'ikke-indblandingspolitik' i forhold til den folkevalgte spanske regerings kamp imod en oprørske generals-junta, gjorde et dybt og varigt indtryk på mig. Blædels opfattelse beskrives kortest ved titlen på den bog som han nåede at skrive inden sin død i 1943, og som Erik Seidenfaden befordrede i trykken efter befrielsen: 'Forbrydelse og Dumhed'.

Indmeldelse i DKP var for mig på tidspunktet den nødvendige og anstændige handling, og uanset hvad der senere er sket, har det aldrig været mig muligt at fortryde den. For Vartovgruppen var partimedlemskab eller ej kun en biomstændighed, knap nok noget som vi vidste med sikkerhed om hinanden, og de aktiviteter i den forbindelse som vi hver for sig måtte være

optaget af i fritiden, var ikke noget der blev talt om. Når jeg omtaler det her, er det, fordi det kom til at spille en rolle umiddelbart efter befrielsen med hensyn til vores forhold til den nye borgmester, kommunisten Johannes Hansen, som rådførte sig med Flemming Teisen. Langt senere, og efter at vi forlængst havde meldt os ud, kom det til at spille en rolle for efterfølgende konservative borgmestres syn på vores egnethed på chefposter.

Frokostmøderne på Vartov blev til en klub for intens og frugtbar faglig diskussion. Helhedspræget byplanarbejde hørte bestemt ikke til Byplankontorets officielle aktiviteter. Vi var hver for sig i hverdagen travlt optaget af mere eller mindre rutinepræget sagsekspeditionsarbejde. Frokostmøderne blev åndehullet, hvor vi kunne komme af med vores ideer og tanker om en mere perspektivrig planlægning, som vi var overbeviste om ville blive nødvendig, så snart besættelsestrykket blev ophævet.

Vi holdt ikke det fælles tankegods for os selv. Det kom til at stå som en nødvendighed at påvirke vores kolleger og overordnede på Rådhuset, og det skete bl.a. i form af foredrag i kontormødeinstitutionen. Men vi måtte også forsøge at skabe en bredere forståelse i offentligheden. Adskillige af os bidrog med indlæg og kronikker i aviser og tidsskrifter, og med foredrag hvor vi kunne komme af sted med det. Dansk Kvindesamfunds Københavnskreds arrangerede i vinteren 1944-45 et omfangsrigt mødeprogram under overskriften: 'Hvad ved vi om efterkrigsproblemerne?'. Blandt foredragsholderne var Vartovklubben repræsenteret med 5 af sine medlemmer.

Dansk Kvindesamfunds Foretagsrækker

PROGRAM

Hvad ved vi om Efterkrigsproblemerne?

Talere foran Talernes Navne refererer til Nummerne foran Foredragstemaerne paa Side 1
Talernes Navne angiver Foredragernes Rækkefølge.

INDRE BY

Biblioteket, Helligaandshuset, Valkendorfsvej.
Leder: Sagfører Erna Sørensen, Li. Strandstræde 22, K. Chr. 2405.

1. Hold Fredag den 15. Sept. Kl. 20 og fig. Fredage.

Talere: I Fuldm. E. Schmidt V Civiling. Poul Lyager
II Sekr. J. Paldam IV Komm. Eva Holm
III Sekr. P. Kirstein VI Kt.chef K. Gloerfelt-Tarp

2. Hold Fredag den 10. Nov. Kl. 20 og fig. Fredage.

Talere: III Fuldm. H. Friis IV St.insp. Rebekka Rasmussen
I Sekr. K. Jørgensen V Civiling. H. Döllner
II Sekr. Gerda Kampmann VI Margr. Høst Neerup

CHR. HAVN

Biblioteket, Torvegade 45.
Leder: Komm. Ida Lund, Skolen, Trægården 28, S. Am. 4573.

1. Hold Onsdag den 13. Sept. Kl. 20 og fig. Onsdage.

Talere: III Fuldm. H. Friis V Civiling. H. Döllner
I Sekr. S. Engberg Pedersen IV Komm. Inger Moe
II Sekr. Ejnar Engberg VI LRS. Edel Saunte M. B.

2. Hold Onsdag den 8. Nov. Kl. 20 og fig. Onsdage.

Talere: I Sekr. E. Schmidt IV Komm. I. M. Nordentoft
II Sekr. J. Paldam V Ark. O. Thomassen
III Fuldm. H. Friis VI Adjunkt Asger Lading

SUNDBY

Sundbyvester Skole, Smyrnavej 77, Værelse 25.
Leder: Komm. Ida Lund, Skolen, St. Magleby, Drogar 91.

1. Hold Torsdag den 14. Sept. Kl. 19,30 og fig. Torsdage.

Talere: II Sekr. J. Paldam IV Komm. I. M. Nordentoft
I Fuldm. E. Schmidt III Fuldm. H. Friis
V Ark. P. Bredsdorff VI Margr. Høst Neerup

2. Hold Torsdag den 9. Nov. Kl. 19,30 og fig. Torsdage.

Talere: I Sekr. Kurt Hansen IV Komm. Rasmus Hansen
II Sekr. Ejnar Engberg V Ark. Ibi Trier March
III Sekr. Eugenie Engberg VI Sekr. Nina Andersen M. B.

VESTERBRO

Biblioteket, Lyngkovgade 2.
Leder: Bibliotekar Grete Norvang, Frederiksberg Alle 34, V. Chr. 12474.

1. Hold Tirsdag den 12. Sept. Kl. 19,30 og fig. Tirsdage.

Talere: III Sekr. Eugenie Engberg II Sekr. M. Boserup
V Ark. Ole Buhl IV Komm. A. M. Nørvig
I stud. polit. Riishøj Pedersen VI Ether Carstensen

2. Hold Tirsdag den 7. Nov. Kl. 19,30 og fig. Tirsdage.

Talere: I stud. polit. Riishøj Pedersen II Sekr. P. Gersmann
III Sekr. Birgit Begtrup V Ark. M. Siegfumfeldt
IV Komm. I. M. Nordentoft VI Fuldm. Anna Westergaard M. L.

VALBY

Biblioteket, Skolegade 22 C
Leder: Gerda Bjørnvig, Bjørnsøvej 75, Valby, Va. 923.

1. Hold Torsdag den 14. Sept. Kl. 19,30 og fig. Torsdage.

Talere: I Sekr. S. Engberg Pedersen II Sekr. M. Boserup
V Ark. Ole Buhl IV Komm. Gudrun Bjørner
VI Fuldm. H. Friis VI Sekr. Nina Andersen M. B.

2. Hold Torsdag den 9. Nov. Kl. 19,30 og fig. Torsdage.

Talere: I Sekr. F. West IV Komm. Gudrun Bjørner
III Sekr. K. Wiell V Ark. P. Bredsdorff
II Sekr. J. Paldam VI Rådmand Johanne Frydensberg

FREDERIKSBERG

Hovedbiblioteket, Solbjergvej 21-25.
Leder: Bibliotekar Gudrun Franck, Frydensalvej 18, V. Eva 1848.

1. Hold Mandag den 11. Sept. Kl. 19,30 og fig. Mandage.

Talere: I Sekr. S. Engberg Pedersen V Adjunkt Else Metere Ross
II Fuldm. J. O. Krag IV St.insp. Rebekka Rasmussen
III Sekr. Kirsten Rudfeldt VI Sekr. Margot Petersen

2. Hold Mandag den 6. Nov. Kl. 19,30 og fig. Mandage.

Talere: III Sekr. K. Wiell IV Komm. Eva Holm
II Sekr. P. Gersmann V Ark. Gunnar Wiene
I Sekr. F. West VI Kt.chef K. Gloerfelt-Tarp

VANLØSE

Katrinehals Skole, Vanløse Alle 44.
Leder: Ellen Christensen, Sallingvej 42, F. Ge. 1256v.

1. Hold Mandag den 11. Sept. Kl. 19,30 og fig. Mandage.

Talere: I Fuldm. E. Schmidt III Sekr. K. Wiell
V Ark. F. Teisen II Sekr. P. Gersmann
IV Komm. I. M. Nordentoft VI cand. polit. Lis Groes

2. Hold Mandag den 6. Nov. Kl. 19,30 og fig. Mandage.

Talere: II Sekr. J. Paldam V Ark. Ibi Trier March
III Sekr. P. Kirstein IV Komm. Gudrun Bjørner
I Stud. polit. Riishøj Pedersen VI Ether Carstensen.

NØRREBRO

Slevnsgades Skole, Slevnsgade 307, Fylikvæstet.
Leder: Mathes Bonnesen, Odensegade 19, Ø. Tria 1347.

1. Hold Torsdag den 14. Sept. Kl. 19,30 og fig. Torsdage.

Talere: I Sekr. K. Jørgensen III Sekr. Birgit Begtrup
II Sekr. Gerda Kampmann IV Komm. Rasmus Hansen
V Ark. Ph. Arctander VI Rådmand Johanne Frydensberg

2. Hold Torsdag den 9. Nov. Kl. 19,30 og fig. Torsdage.

Talere: II Sekr. M. Boserup IV Komm. Sigrid Hansen
I Sekr. S. Engberg Pedersen V Adjunkt Else Metere Ross
III Sekr. Kirsten Rudfeldt VI cand. polit. Lis Groes

Alle Møder begynder præcis og slutter Kl. 22.
Foredragene aflyses kun, hvis Udgangsferiebud indtræder før Kl. 22.

Møder afholdes ikke paa Kongens Fødselsdag Tirsdag den 26. September og
i Efterårsferien fra 10.-21. Oktober inclusive.

Hans Döllner og Ole Thomassen var dem der skrev mest. Inden befrielsen nåede de at få optaget i hvert fald 20 større artikler og kronikker, bl.a. i Politiken og Socialdemokraten (som Aktuelt hed dengang). Teisen var den flittigste foredragsholder. Han talte, foruden i Dansk Kvindesamfund, i lejerforeninger, ungdomsforeninger og i politiske foreninger. Der findes i hans efterladte papirer 12 mere eller mindre detaljeret udarbejdede manuskripter, fra stikordsfortegnelser til fuldt udarbejdede tekster, med tilsvarende lysbilledangivelser. Der var ét tema som optog ham særligt, og som han i besættelsesårene udviklede i en lang række foredrag, nemlig tanken om struktureringen af byens udstrakte boligområder omkring kvartércentre. Et par citater kan belyse, hvordan han forestillede sig byplanlægning som et redskab for udviklingen af et demokratisk styret bysamfund:

Kroniken Side 10

Huslejer-
bladet
jan. 1944

„Politiken“s Kronik

29—4—1943

Byplanproblemer

Paa Femaarsdagen for Byplanloven af 29. April 1938 skriver Civilingeniør Hans Döllner om forskellige teoretiske og praktiske Byplanproblemer, med særligt Henblik paa København.

MAN hører Ordet „Byplan“ og ser det er en interessant teoretisk Opgave, og ved at arbejde hermed kan man naa en fin Gipsmodel for sig, hvor forskellige Arter Huse er ordnet i pyn-telige Mønstre, adskilt af brede, lige Ga-der, og med oplivende Felter af Park og Skov. Og man tænker, at en Byplan er et henrivende Stykke Legetøj.

der er en interessant teoretisk Opgave, og ved at arbejde hermed kan man naa til Resultater, der kan danne Forbille-der for det praktisk forekommende By-planarbejde. De sjældne Tilfælde, hvor nye Byer er blevet til Realiteter paa Grundlag af ideelt tænkte Byplaner,

BOLIGNØD OG BYPLAN

„Socialdemokraten“ Lørdag den 8. Januar 1944

Industriens Plads i Københavns Byplan

Af Hans Döllner

Det er Spørgsmaalet, om Industri- og Boligkvarterer-nes Placering, Civilingeniør Hans Döllner tager op til Behandling i denne Kronik, idet han samtidig skit-serer den Udvikling, København sandsynligvis vil faa.

EN vigtigste Opgave i Efter-krigtidens Genopbygnings-

„Socialdemokraten“ Tirsdag den 16. Maj 1944

Byplan og Planøkonomi

Af Hans Döllner

Civilingeniør Hans Döllner peger i denne Kronik paa Nødvendigheden af en effektiv Planlægning. Den Gen-nembrydning af Parallelgader, nye Diagonalforbindelser,

ER udkom sidste Aar en svensk Bog »BYEG bättre samhällene.

„Socialdemokraten“

Mandag den 11. September 1944

Arbejderbevægelse og Byplanlægning

Af Hans Döllner

Civilingeniør Hans Döllner skriver i denne Kronik om Lands- og Byplanlægning og peger paa Nødvendighe-den af, at Arbejder- og Lejerorganisationer faar Ind-

FTERKRIGSTIDENS store Byg-geprogrammer kan kun gen-

Social-Demokraten, den 8. Decbr. 1944

Kulturcentrum paa Bispebjerg?

Af Hans Döllner

Civilingeniør Hans Döllner slaar i denne Kronik til Lyd for, at Bebyggelsen paa Bispebjerg afrundes med Bor-

nogen Tid siden skrev Se-

Hans Döllner

'Byplan er ikke bare et teknisk anliggende - det er først og fremmest et menneskeligt anliggende - et spørgsmål om at organisere et menneskeligt samfund hvor 100.000' er af mennesker skal leve .. og gives .. betingelser for at hver især kan udfolde sine evner til gavn for fællesskabet. Et vigtigt mål .. er .. at gøre beboerne medinteresserede og medansvarlige i byens styrelse og udvikling - det er prøvestenen på den demokratiske by ...'.

'Selvfølgelig kan vi ikke alle 900.000 møde op på Rådhuspladsen for at gi vores mening til kende - men vi kan dele byen op i overkommelige enheder ... (hvor) vi kan tales ved om problemerne'.

'Måske skulle vi gå videre, og lade Nørrebro og de andre bydele få selvstyre, ... et demokratisk kommuneforbund i stedet for den imperialistiske hovedstadsordning man nu sysler med'.

Kommunevalget i 1946.

Valget demonstrerede DKP's popularitet i den københavnske befolkning. DKP havde gjort det godt under besættelsen. Listen fik vel henvend 25% af stemmerne, og næsten alle navnene i den første spalte kunne sætte MB efter navnet.

Selv var jeg absolut u-begejstret for at optræde i offentlig-politisk sammenhæng. Men det var et godt og anstændigt selskab jeg befandt mig i.

'Lof' 0.2.46. Kommunistisk Partis Kandidater til Kommunevalget i København

Paa kommunistisk Partis Opstillingsmøde i Aftes i Folkets Hus paa Enghavevej vedtoges det eenstemmigt at opstille nedenstaaende til Valget til Københavns Borgerrepræsentation. Vi henviser iøvrigt til Referatet Side 3.

Typograf, Forretningsfører Thomas Pedersen.
Maskinarbejder, Redaktør Chr. Nielsen.
Fagforeningsformand Inger Gamburg.
Litograf, Borgerrepræsentant Knud Thomsen.
Havnearbejder Ludvig Hansen.
Arbejderske Iris Havlykke.
Kontorassistent Erna Watson.
Maskinarbejder, Formand Janus Jensen.
Spisefunktionær, Formand Frøde Damelsen.
Læge, Dr. med. Teit Kørn.
Kommunelærer Ib Hauge.
Fuldmægtig, cand. polit. J. Grünbaum.
Kontorassistent Frøde Toft.
Arkitekt Ole Buhl.
Kontorassistent Børge Olesen.

Sygeplejerske Tove Christy.
Murerarbejdsmand Holger Hansen.
Maler, Formand Emanuel Hansen.
Specialarbejder, Fællestillidsmand Henry Nebelov.
Kommunelærerinde Gertrud Lundholm.
Forretningsfører i D. s. L. Kai Hansen.
Fabrikarbejder, Formand Villy Bech.
Maskinarbejder, Formand Ove Petersen.
Husmoder Marie Rasmussen.
Læge Erik Skinhøj.
Bryggeriarbejder Ole Sorvad.
Husmoder Else Lund.
Ingeniør Poul Lyager.
Cigarmager, Formand Aage Jacobsen.
Arbejderske Gudrun Gyiring.
Læge Georg Moltved.
Fabrikarbejderske Ebba Rasmussen.

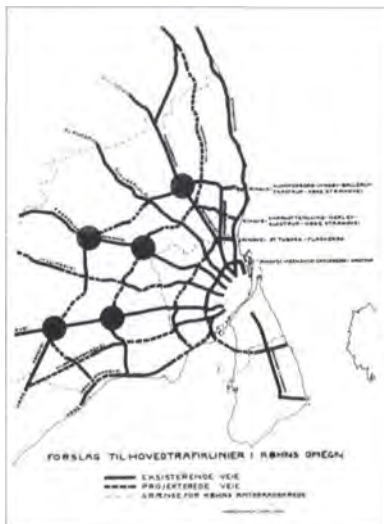
Havnearbejder, Formand Chr. Christensen.
Maskinarbejder Henry Andreasen.
Metalarbejderske Elna Thomsen.
Kommunelærer Gustav Bloch Jespersen.
Fabrikassistent Jørn Fr.
Husmoder, Massøse Elly Hjort Lorenzen.
Chauffør Peter Nielsen.
Maskinarbejder Kaj Diemar.
Fabrikarbejder Fogh Petersen.
Tegnerske Ebba Schou.
Kommunelærer Poul Thorsen.
Husmoder Else Sørensen.
Blikkenslager H. C. Hansen.
Lager- og Pakhusarbejder, Fællestillidsmand Kolind.
Børnehavslærerinde Hedvig Østergaard.
Belysningsarbejder Chr. Nielsen.
Kommunelærer Hakon Kirkegaard.
Malermeister Højberg.
Typograf Chr. B. Petersen.
Handelsmedhjælper Vilh. Nielsen.
Tømrer Ernst Lund.
Havnearbejder Ejvind Larsen.
Montør Gerhard Larsen.

Chr. Blixencrone - Møller,
1895 - 1990.

Omegnkontor

Arbejdet med problemerne i omegnen begyndte allerede i det af Dansk Ingeniørforening i 1922 nedsatte Trafiklinieudvalg for Københavnseggen, hvor Forchhammer repræsenterede Københavns Kommune og Blixencrone var sekretær. Trafikliniebetænkningen (1926) indeholdt forslag om en omfattende udbygning af Københavnsegnens system af ring- og radialveje. Som et kuriosum kan nævnes, at der på et af betænkningens tegningsbilag som viser det samlede forslag til et udbygget overordnet vejnet i Københavnseggen, optræder et antal røde boller ved nogle af hovedvejliniernes skæringspunkter. Der er ingen signaturforklaring, og teksten nævner dem ikke. Blix opklarede mysteriet for mig: 'Det var mig. Jeg var dengang optaget af de engelske Garden City- og Satellitbyteorier. Den slags var der ingen forståelse for i Udvalget. Men jeg syntes nu at tanken skulle antydes, så jeg tegnede dem bare på!'.

Ingen i Trafiklinieudvalget opfattede det som et problem at planlægge for Københavnsegnens trafiklinier uden at overveje byudviklingen i øvrigt. Det gjorde Steen Eiler Rasmussen. Men hvad stiller man op mod den stormægtige Dansk Ingeniørforening? SER's løsning var lige så enkel som den var genial. Han udnyttede sin position som nyudnævnt redaktør (1927-32) af tidsskriftet 'Arkitekten' til at foranstalte en international enquete blandt ledende byplanfolk om denne Trafikliniebetænkning, og at redigere de indkomne talrige og til dels vægtige indlæg til et særnummer af bladet. Svaret var entydigt: det er udmærket med en trafiklinieplan, men så må man have en region- eller egnsplan for Københavnseggen.

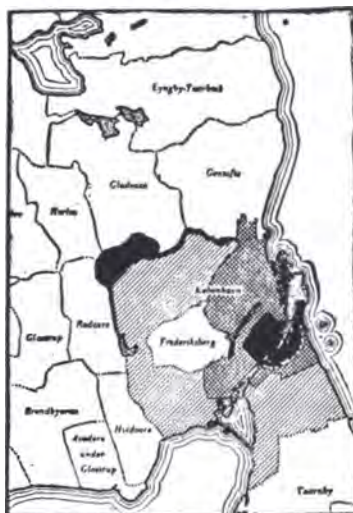
Dansk Byplanlaboratorium greb lejligheden og nedsatte i 1928 et Egnspanudvalg for Københavnseggen. Borgerrepræsentationen bevilgede et årligt tilskud til arbejdet som blev udført direkte under Københavns Kommunes Byplanafdeling. Forchhammer var afdelingens leder, og arbejdet blev udført af en gruppe med Blixencrone, Malling og Steen Eiler Rasmussen som medlemmer. Der kom ikke nogen egnsplan ud af dette første forsøg, men dog et flot stykke arbejde, betænkningen om 'Københavnsegnens Grønne Områder' (1936). Et tremandsudvalg med Forchhammer som det ene medlem og med Blixencrone som sekretær administrerede det påfølgende fredningsarbejde.

Årsagen til at det mere helhedsprægede egnsplanarbejde som Egnspanudvalgets kommissorium lagde op til, aldrig blev til noget er vist aldrig fremgået helt klart. Én af forklaringerne er vel, at Forchhammer i 1936 overtog stadsingeniørposten, og desuden blev stærkt optaget af det forberedende arbejde til en ny Byggeslov for København. Steen Eiler Rasmussen forlod i 1938 Byplanafdelingen (hvor han havde virket siden 1932) for at blive professor på Kunstakademiet. Københavns Kommunes særbevilling faldt bort efter den Grønne Betænkning. På det tidspunkt må man have opgivet tanken om en egnsplan i denne omgang, måske fordi der var noget andet i opmarch: Indenrigsminister Bertel Dahlgaard, som var far til den foran nævnte stribe af reformlove vedrørende fysisk planlægning, nedsatte som nævnt i 1939 Hovedstadskommisionen. Den skulle undersøge mulige nødvendige ændringer i de kommunale inddelinger. Der var i kommunerne ingen tvivl om, at den skjulte dagsordens punkt 1 hed: Omegnskommuners indlemmelse i København.

Akademisk Arkitektforening rettede i 1943 henvendelse til regeringen om nødvendigheden af at genoptage egnsplanlægningen. Der må have været underhåndsforhandlinger i gang, og vores chefer havde hørt fugle synge, og de begyndte at låne øre til vores sang. Der blev i hvert fald igangsat et internt studiekredsarbejde i afdelingen med nogle af cheferne som deltagere. Jeg blev overflyttet fra Vedels sektion på Rådhuset til Vartovdelen af afdelingen, det såkaldte 'BP-O', som bestod af Blixencrone, Teisen, Siegumfeldt og O.E. Christensen. BP-O blev ved samme lejlighed udvidet med et nyt stort lokale, hvor Teisen og jeg blev placeret.

Min adgangsbillet til Omegnssektionen bestod i min interesse for isokroner, det vil sige linier gennem punkter med samme tidsafstand fra et givet punkt. Det var en lille hobby som jeg, med Vedel kiggende mig over skulderen, havde syslet med i ledige stunder imellem sagsekspeditioner. Jeg var faldet over en artikel i 'Geografisk Tidsskrift' af Aage Aagesen: 'Om

Kroniken Side 8

Hovedstadsområdet, som det ligger opdelt i mange selvstændige Kommuner.

Med Henblik paa Efterkrigstidens Boligbyggeri efterlyser Arkitekt Flemming Teisen og Civilingeniør Poul Lyager Helhedsplanen for Hovedstadsområdets Udvikling. Den fremtidige...

Flemmings Kalender

Fingerplanen blev gjort færdig med tekst og illustrationer efter 'klippeklistre-metoden' til 1. december 1947. De sidste døgn var der ikke rigtig plads til søvntimer i programmet. Kalenderbladene var Flemming Teisens 'Stachanov'-pisk. Dag for dag var der præmier til dem der var forud for planen. Da Flemming - lidt senere end planen foreskrev - rev sidste blad af kalenderen havde nogen - Anders Nyvig eller Dalgas Rasmussen? - på næste blad prentet: HVAD SAGDE JEG.

Københavns geografiske Afgrænsning' hvor han anvendte isokronværktøjer. Aagesen tog senere en doktorgrad på en afhandling betitlet 'Geografiske Studier over Jernbaner i Danmark', hvor han ligeledes gjorde brug af begrebet. Jeg så isokroner som et redskab til at undersøge mulighederne for at inddrage omegnens arealer til Hovedstadsområdet's fortsatte vækst, idet pointen var, at det skulle ske med mindst mulig forøgelse af rejsetiden.

Foråret 1944 havde vi et kontormøde i det nævnte Vartovlokale, og Teisen og jeg holdt et vekselsangs-foredrag over emnet: 'Er Egnspan Nødvendig?'. En bearbejdet udgave af foredraget blev trykt som kronik i Politiken juni samme år. At nøgleordet var Egnspan og ikke Generalplan var en følge af, at vi opfattede det som den nødvendige logiske rækkefølge, men også af, at der i BP-O var tradition for at arbejde frit i forhold til kommunegrænsen.

'The Fingerplan'

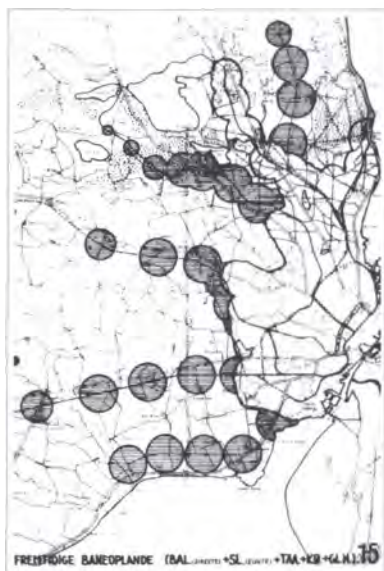
I løbet af 1944 og de første måneder af 1945 tog tanker og planer om en genoptagelse af det i 1936 afbrudte egnspanarbejde form. Byplanlaboratoriets bestyrelse, med Steen Eiler Rasmussen som formand, genindkaldte Egnspanudvalget. Kommuner, amter og stat bevilgede penge, SER blev formand, Peter Bredsdorff blev ansat som leder af det tekniske kontor og medarbejdere hyret.

Arrangementet var ikke lige efter Forchhammers opskrift. Han forsøgte at tale for den model, der havde fungeret så godt både ved arbejdet med Trafikliniebetrænkningen og med Den Grønne Betænkning, nemlig at udvalgssekretariatet blev anbragt hos Stadsingeniøren. Det satte Steen Eiler Rasmussen sig bestemt imod, kompromisset blev så, at Blixencrone, Teisen og jeg blev 'stillet til rådighed', som det hed. Altså naturalier i stedet for kontanter, som de øvrige kommuner i egnen gik ind på at betale.

Indenrigsministeriets Kommitterede i Byplansager, Kai Henriksen, var slet ikke med på ideen om at igangsætte et nyt egnspanarbejde. Han var Steen Eiler Rasmussens forgænger som formand, og han havde simpelthen ikke villet indkalde udvalget. Først da han blev skiftet ud kom der gang i sagen. Teisen og jeg havde den oplevelse at blive opsøgt af Henriksens nære medarbejder, arkitekt Jørgen Bang, som i ophidsede vendinger bebrejdede os vores deltagelse i dette komplot mod Samordningsudvalget for Vestkommunerne, som han, Bang, var sekretær for.

Egnspan 1947, 'Fingerplanen' eller 'The Fingerplan' som den hed i England, kom på gaden i januar 1948. Det gode hold som Peter havde samlet blev opløst, men tilbage blev Bredsdorff, Teisen, Nyvig og et par medhjælpere. Dette hold, med Steen Eiler Rasmussen i spidsen, udarbejdede en kondenseret rapport: 'Københavnsegnens Planlægning, Status 1950'. Den udelod i vidt omfang begrundelser og mellemregninger og blev skåret til så den kunne passere Egnspanudvalget uden alvorlige indsigelser fra medlemmerne. Der blev udøvet en vis selvrens, og 'Status' indeholder en del pudsige formuleringer, der bærer vidne om Steen Eilers og Peters ordkunst når det gjaldt at sige ting, og alligevel ikke sige dem.

Steen Eiler Rasmussen skriver i forordet, at 'Status' er tænkt som et testamente, dels til Egnspanudvalget i dets fortsatte arbejde (som først blev til noget 8 år senere med oprettelsen af Egnspansekretariatet), dels til det i 1949 nedsatte Byudviklingsudvalg, som ved lov fik til opgave at styre

Isokron værktøjet.

Forud for Aage Aagesen havde bygeografer i Wien, Oslo og Stockholm anvendt isokronen som værktøj ved grænsedragning mellem store byers 'udenfor' og 'indeni'.

Det nye var, at isokroner kunne bruges til at udpege områder som gennem udbygning af trafiksystemet kunne ændre beliggenhed fra 'udenfor' til 'indeni'. Denne udpegning var ét ud af flere argumenter som Peter og hans stab brugte til at frembringe fingerplan-konceptet.

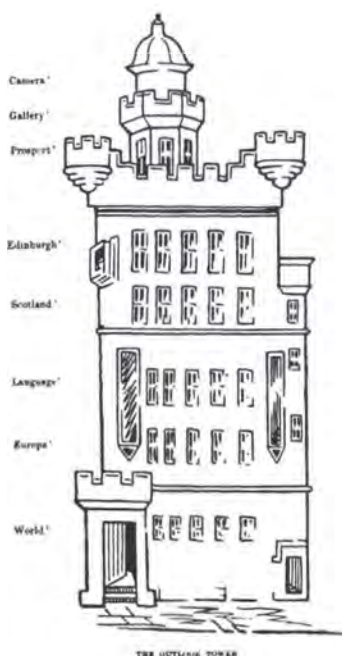
arealanvendelsen i egnen ved at trække grænse mellem by og land. SER gør det endvidere klart, at selvom udkast har været sendt til medlemmerne, er Status i form og indhold hans ansvar alene. Arbejdsudvalget har stort set været enigt, men om enkelte spørgsmål har der været modstrid. Videre siger han at 'fremstillingen søger at gøre rede for hvilke af udvalgsmedlemmerne, der har ment at kunne tilslutte sig de fremsatte synspunkter, og hvilke ikke'. Det kan man nu ikke se nogetsteds i teksten. I stedet blev problemer af den art klaret ved elegant undvigende eller pro-et-kontra formuleringer, og ved en stærkt fremhævet beskedenhed på Fingerplanens og udvalgets vegne: 'Ingen venter dog af Egnspanudvalget, at det skulle fremkomme med konkrete forslag ...' (om planer for cityområdets fremtid), eller, helt selvudslettende: 'Ingen i arbejdsudvalget mener, at der med 1948-skitsen er fremsat nogen ny eller original idé'.

Planen vakte alligevel en ikke ringe international opmærksomhed. Allerede under arbejdet, men navnlig i årene derefter, fik København besøg af en stribe internationalt kendte navne som, fra England, J.D. Bernal, Arthur Ling, Lubetkin, F.J. Osborne, Graeme Shankland, fra USA Catherine Bauer, Clarence Stein og Hans Blumenfeldt, som ønskede at gøre sig bekendt med planen og dens baggrund. Opmærksomheden hang givetvis sammen med at der stod 'Rasmussen' på planen. Hans bog 'London' fra 1938 havde grundlagt hans ry i den angelsaksiske verden. Den bog blev i øvrigt til mens han tjente til brødet i Københavns Kommunes Byplanafdeling, under Forchhammer.

Beskedenhed var ét af Peter Bredsdorffs kendemærker. Den, sammen med hans discipel-forhold til Steen Eiler Rasmussen, medførte at det blev SER der alene høstede den internationale professionelle anerkendelse, som for en stor del rettelig tilkom Peter. Steen Eiler Rasmussens dåd var hans initiativ, stædighed og snildhed, som gjorde det praktisk muligt at udarbejde Fingerplanen og at få den bredt accepteret. De to kan så passende dele æren for at vi nu, mere end 40 år efter, kan konstatere: sådan kom Københavnseg- nen faktisk i det store og hele til at se ud.

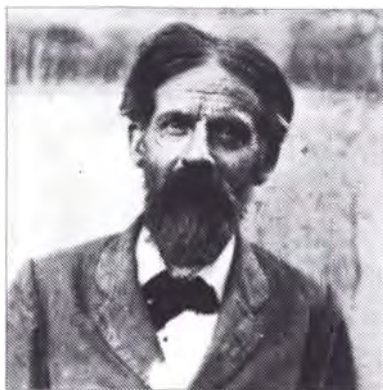
7. Sidespring

The Outlook Tower

For min del var der et par mellemstil mellem egnsplanarbejdet og min deltagelse i det efterfølgende generalplanarbejde for Københavns Kommune. Med Peters og Steen Eiler Rasmussens gode hjælp fik jeg et British Council Scholarship, som førte til et for mig betydningsfuldt år i Edinburgh. Først i 'Department of Health for Scotland, Planning Section' hos afdelingsleder, arkitekt Eric Stevenson, men hurtigt derefter havde jeg det held at slutte mig til et lille hold af planlæggere, der havde til huse i Patrick Geddes' 'Outlook Tower' på kanten af The Esplanade nedenfor Edinburgh Castle.

Geddes er én af moderne planlægnings åndelige fædre. Hans filosofi om nødvendigheden af the Civic Survey, fortroliggørelsen med byen, om de små og tålmodige forbedrings metode, 'conservative surgery' som han kaldte det, om at vende den forvoksede, industrivredne storbyes ulemper og fejl til fordele, og endelig hans sammentænkning af regioners økologiske, produktionsmæssige og sociale kræfters virke inden for den regionale

Patrick Geddes, 1854-1932.

Skotte. Studerede i meningsfuld rækkefølge: Botanik, biologi, økonomi, statistik, sociologi for at ende med by- og regionplanlægning. Undveg akademiske grader, men underviste hele livet, bl.a. som professor i Dundee og Bombay.

Patrick og Anna (Morton) giftede sig i 1886 og flyttede til en bolig i et af Edinburghs ældste boligkvarterer ved 'the Royal Mile'. Tre børn: Norah (gift Mears), Alasdair og Arthur. Startede boligaktion til opkøb af ejendomme og gradvis forbedring af dette dybt forslummede område. Ryddede gårde, plantede træer og hvidtede facader. Udviklede temaet 'conservative surgery'. Startede 'International Summer School', fra 1887. Købte og indrettede the Outlook Tower som en demonstrationsudstilling, et lærested og hjemsted for studier af byen og dens samvirke med regionen (1892).

Rejste sammen med Anna som 'økonomisk udviklingsmissionær' til den engelske koloni Cypern for at yde praktisk hjælp til forfulgte og fordrevne Armeniere. Formulerede en på erfaring bygget udviklingsstrategi i pjecen 'Cyprus and its Power to help the East' (1897). Byudviklingsprojekt for skotsk by Dunfermline (1903). Her udvikles temaet 'Survey as preparatory to planning'.

Aktiv ved grundlæggelse i London af Sociological Society, 1903. Ligeledes ved gennemførelse af The Town- & Country Planning Act, 1909, samt ved afholdelsen af den første International Town Planning Conference & Exhibition, London 1910. Udviklede temaet 'The Valley Section', hans grundtanke om en moderne civilisations og kulturs økologisk afbalancerede samvirke med jordens ressourcer. Arbejdede i Indien 1914-1924 og udarbejdede rapporter om talrige indiske byer. Anna døde i Indien, Alasdair ved fronten i Europa. De sidste år tilbragte han i Montpellier i Sydfrankrig. Giftede sig påny, byggede Collège des Ecosais (Scots College), studiested og studentehostel. Her døde han, 78 år gammel.

Han var en original tænker men ingen systembygger. Under et månedlangt ophold i mørke som kur mod truende blindhed udviklede han sine 'tænkemaskine', foldede papirark ved hvis hjælp han frembragte orden, sammenhæng og nye kombinationer mellem de mange, delvis selvudviklede begreber som han opererede med i sin tænkning. Men det lykkedes ham aldrig at skabe en sammenhængende beskrivelse af sine ideer. Hans virke udfoldede sig i det hele mindre i skrift, mere i tale og i handling.

Der har i nyere tid været en fornyet interesse i Geddes's tanker, men også stærkt kritiske røster. Michael Hebbert, London School of Economics (på et seminar om Geddes i Dundee, 1982) afviser, at Geddes's metoder har været effektive planlæggerredskaber, og mener, at hans ideologi om regionalisme som middel til social forandring, i U-lands-sammenhæng har virket imod hensigten, i visse tilfælde været katastrofal.

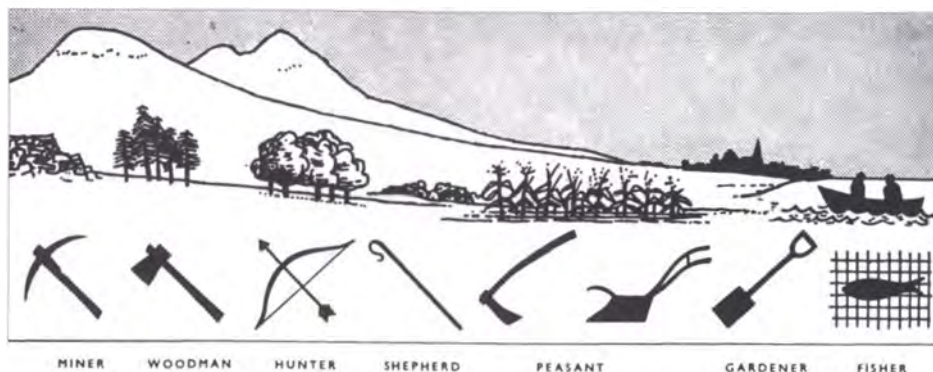

Mary Logan og Freddie Charles. Sammen med Freddie og Mary gennemførte jeg en feltundersøgelse som endte med en rapport indeholdende en række forslag, bl.a. om plantning af læbælter og småskove og anden 'land improvement'. Freddie og Mary lærte mig gennem praksis hvad gamle Geddes i grunden stod for.

geografi, var revolutionerende og nye, og kan alle bruges den dag i dag. Hans bøger og arkiv blev bearbejdet af en bibliotekar i et lokale ved siden af tegnestuen som rummede the Regional Planning Group. Den var en aflægger af sir Frank Mears tegnestue, som boede andetsteds i byen, og som arbejdede på en regionplan for Central- and South East Scotland.

The Outlook Tower blev i sin tid (1892) erhvervet og indrettet af Geddes efter hans idé om en 'exhibition' som anskueliggjorde jordklodens, Europas, de engelsktalende landes, Scotlands og endelig Edinburghs meningsfulde og sammenhængende indretning. The Tower kronedes af 'the Camera Obscura', et vældigt periskop, hvor man kunne observere Edinburgh og omegn, fra Princess Street's mylder til den vældige Firth of Forth-bridge i horisonten.

Huset var hjemsted for The Outlook Tower Association, hvor jeg overværede et møde under forsæde af Arthur Geddes, søn af den gamle. Foredragsholderen, professor H.J. Fleure, en af Geddes gamle kolleger, talte bl.a. om økologisk korrekte pløjemetoder under afrikanske forhold, og om det uhensigtsmæssige i at bruge kunstgødning under vores. På vegne af The Regional Planning Group fik jeg lejlighed til en vinter igennem at rekonoscere, indsamle data om tilstanden af marker, grøfter og afvanding, af de levende hegn og småskove, bygninger og veje, at 'fortroliggøre' mig med de fysiske, landbrugsmæssige og befolkningsmæssige forhold i et dalstrøg, Lauderdale, en landbrugsegn i forfald og med store affolkningsproblemer.

The Valley Section with basic occupations

Grønland

Et årstid efter tilbagekomsten til min pind på Københavns Rådhus i sommeren 1948 viste der sig en mulighed for en ny sløjfe i forhold til rådhusjobbet. Grønlandskommissionen blev nedsat i 1948, med departementschef H.H. Koch som energisk formand. Dens betænkning, et omfattende værk, kom i 1950, og heri blev blandt meget andet stillet forslag om udsendelse af en byplanekspedition, der skulle udarbejde et grundlag for bebyggelse og fremtidig anlægsvirksomhed. Flemming Teisen fik via Byplanlaboratoriet af Grønlandsministeriet til opgave at samle et firemands hold som deltagere i en planlægningsekspedition til Vestgrønland. Betegnelsen 'ekspedition' indebar bl.a. at planlæggerholdet blev ledsaget af et par kartografer, en geolog, en fiskeindustrikyndig, en specialist i intern transport

*Flemming Teisen, 1899-1979.
Flemming, her iført sin uundværlige murerkasket og krumpibe, ved arbejdsbordet, tekoppen og romflasken i Egedesminde i juni 1950. Min læremester og ven gennem næsten 40 år.*

samt en specialist i arktisk teknisk hygiejne. Det var den senere direktør for Grønlands Tekniske Organisation, Gunnar P. Rosendahl. Dertil kom ekspeditionens organisatoriske leder, civilingeniør Ove Kampmann. Teisen valgte arkitekt Mogens Boertmann (fra egnsplanholdet), civilingeniør Hugo Lund Andersen, kommunaltekniker fra Hillerød og altså mig.

Holdet gennemførte i løbet af fire intense sommermåneder i 1950 studier af Narssaq, Godthåb, Sukkertoppen og Egedesminde, og samlede en bunke materiale om terræn og lokalklima, om fiskeri, fangst og fåreavl, og om befolkningens bolig- og leveforhold. Vores materiale og de planer vi udarbejdede efter hjemkomsten i efteråret 1950 blev udsendt som rapport på dansk og i en forkortet grønlandsk version.

Det var et gedigent stykke by- og regionplanarbejde. Jeg mener, at mange af vores konklusioner holder vand den dag i dag, men dengang oplevede vi, at vores arbejde blev modtaget med passivitet og dyb tavshed af Grønlands Styrelse. Jeg fik allerede under opholdet i Grønland onde anelser efter en samtale med den nyudnævnte tekniske direktør, Erik Rüdinger. Vi tilbragte ved et tilfælde nogle timer sammen i en rejebådskahyt, og hans holdning over for arbejdet var udpræget kølig. Byplanekspeditionens udsendelse må på en eller anden måde være kommet på tværs af styrelsens embedsmænd, og vi rådede ikke over nogen Steen Eiler til at mildne og berede sindene. Vi gjorde et energisk forsøg på at interessere departementschefen, Eske Brun, for vores resultater, men uden synderligt held. Først adskillige år senere, da Rosendahl blev direktør for Grønlands Tekniske Organisation, kom rapporten ned fra hylden, ligesom Flemming i en periode virkede som konsulent for GTO.

Aftenstemning på silamutten forud for byplanmøde i Egedesminde forsamlingshus, 1950. I alle fire byer forklarede vi på møder med befolkningen hvad det var vi gik og lavede, og resultaterne af vores foreløbige overvejelser. Det fik vi ros for på Grønlands landsråds møde senere på sommeren. Og det var Flemmings fortjeneste at vi gjorde det.

8. To fingerplantemaer

Byopdeling

Efter afleveringen af vores grønlandsrapport vendte Teisen og jeg tilbage til Byplankontoret. Forchhammers afgang var i sigte, og forandringer forestod. Egnspanudvalgets 'Status 1950' forelå nu i bogform som et afsæt for et kommende generalplanarbejde.

Storbyens vækst og udbredelsesmønster var et naturligt hovedtema under egnspanarbejdet, men det betød ikke, at den eksisterende bykrops problemer blev glemt. En række af de spørgsmål, som Forchhammers værker undlod at behandle, blev taget op, omend Fingerplanens tekst bevægede sig på listesko når det nærmede sig konkrete forslag inden for Københavns Kommunes område. Der blev skitseret visse synspunkter på saneringsproblemet, ligesom der antydes et udviklingsprincip for cityområdet: En gradvis flytning af forretningstygdepunktet til et tilgrænsende område, nemlig Indre Vesterbro.

Der var imidlertid to temaer af generalplanmæssig relevans, som, hver for sig, fik en meget omhyggelig behandling i Fingerplanen, men som fik en meget forskellig behandling i 'Status 1950', nemlig dels byens strukturering omkring kvartercentre, dels Fingerplanens trafikpolitiske hovedtanker.

Boligområdernes udformning og omformning, forsyning med lokal- eller kulturcentre, opfattede vi som en hensigtsmæssig metode til at bryde storbymonotonien, og til at skabe muligheder for udfoldelse af et lokalt borgerliv. Tankegangen havde en længere tradition bag sig i den københavnske sammenhæng, men nu kom den også til os udefra. Fra engang i 1930erne voksede i USA og England en bevægelse frem for udbygningen af et system af 'Community Centres'. Britisk planlægnings dominerende skikkelse i krigs- og efterkrigsårene, Patrick Abercrombie, udviklede i sine talrige planer et næsten standardiseret Neighbourhood-Unit system som blev bragt i anvendelse overalt i den britiske verden. Abercrombie byggede på skolen og skoleområdet som den afgørende enhed.

Den inderste tanke og formål med en sådan opdeling og centerforsyning udtrykte Uno Åhrén (byplanchef i Göteborg, senere professor ved Tekniska Högskolan i Stockholm), således: 'Et socialt og politisk mål bør være... at stræbe efter bysamfund, som, i det omfang miljøet kan øve indflydelse herpå, begunstiger udviklingen af mennesker som er 'social minded', som er aktivt interesserede i fælles anliggender, har evne til selvstændig og kritisk tænkning i sådanne spørgsmål og som er indstillede på Kooperation med andre mennesker for at opnå nødvendige samfundsmæssige reformer. Kort sagt at begunstige udviklingen af en demokratisk mennesketype, for hvilke friheden og selvstændigheden kombineres med social ansvarsfølelse. (Ett Planmässigt Samhällsbyggande. Bilag af Uno Åhrén til Bostadssociala Utredningen, del 1, SOU 1945:63).

'I det omfang miljøet kan øve indflydelse ..' er naturligvis et vigtigt forbehold, og Åhrén advarer sammesteds mod faren for at drive kvasi-videnskab på begreber som 'trivsel' eller 'gruppe', ligesom han beklager manglen på ordentligt videnskabeligt underbyggede arbejdshypoteser om de relevante socialpsykologiske og sociologiske faktorer. Egnspanholdet, det vil i denne sammenhæng sige Teisen og Bredsdorff, tog mindre

dogmefast på ideen og accepterede hverken Abercrombies stive system eller Åhréns pompøse 'demokratiske mennesketype'. Jeg kan endnu se for mig Peters krøllen næse af ubehag ved ordene.

Tilsvarende den svenske 'Bostadssociala Utredningen' kom hos os 'Det Fremtidige Boligbyggeri'. (Betænkning afgivet af Indenrigsministeriets Byggeudvalg af 1940). Den indeholdt som bilag en redegørelse udarbejdet af Edvard Heiberg: 'Kvartér Centre og Community Centres'. Heri hedder det: 'At genskabe Landsbyens fællesånd i en moderne storby må blive en anakronisme og derfor en uløselig opgave'. Og videre 'Af de mange motiveringer: 1) den socialpsykologiske: at man bør fremme samværsbehovet og dannelsen af face-to-face grupper, 2) den byplanmæssige: at man af hensyn til trafikken bør decentralisere kultur- og foreningsvirksomheden, 3) den kulturelle: at man ikke kommer uden om en vis kulturspredning, som må give nye byplandannelser og 4) den sociologiske: som kræver en aflastning og supplerung af boligen i Community Centres, synes den sidste mig at være den mest reelle. Community Centret må blive boligkvarterets dagligstue'.

Efter en omhyggelig argumentering endte man i Fingerplanen med forslag om bydelscentre for væsentligt større oplande, for hele bydele, og herudover lagde man vægten på ganske små enheder, boliggrupper, hvis centre skulle tjene hverdagens praktiske og definérbare behov.

Fingerplanens opdelings- og lokalcentertanker kom i strid modvind på det 15. årlige byplanmøde i Århus i 1948. Professor i sociologi ved Århus Universitet, Theodor Geiger, var inviteret til at tale om emnet: Byplan og samfundsstruktur. Geiger indledte foredraget med en tese om tre principielt forskellige måder at kontrollere en bys arkitektoniske og tekniske anlæg:

Theodor Geiger, 1891-1952.

Tysker, uddannet som jurist, socialdemokrat. Lærer på arbejderhøjskoler, og i 1924 leder af Arbejderhøjskolen i Berlin. I 1929 udnævnt til professor i sociologi ved Technische Hochschule i Braunschweig.

Blev uenig med sit parti om ret taktik forud for Hitlers magtovertagelse og udmeldte sig. 1933 blev han afskediget og emigrerede til Danmark. Blev ansat ved Århus Universitet hvor han i 1938 blev professor i sociologi, den første danske lærestol i faget. Efter den tyske besættelse undveg han til Sverige hvor han opholdt sig 1943-1945. Vendte tilbage til Århus. Gæsteprofessorat i Toronto, Canada 1951-1952. Døde ombord på båden hjem i 1952. I et mindeskrift redigeret af Torben Agersnap, som var hans assistent i Århus, karakteriseredes Geiger af en tysk kollega som en skarp, til det yderste redelig, og empirisk orienteret videnskabsmand.

Lewis Mumfords undsigelse af den moderne, åndløse, massemenneske-metropolis, og navnlig hans lyriske beskrivelse af byboers trang til kommen-hinanden-ved i neighborhood-unit'en giver ham kvalme. Geiger kendte ikke meget til Mumford før han blev bedt om at holde foredrag på byplanmødet. Han blev fristet til at anvende temaet som et underholdende moment, vel vidende at det i dansk sammenhæng var en åben dør han sparkede ind. Han kendte både fingerplanforfatternes og Edvard Heibergs vurderinger. I nekrologen hed det: 'Theodor Geiger erfüllte in seltenem Masse (die) menschliche Verpflichtung des Soziologen. Sein auffälligster Zug war wohl die Heftigkeit und Leidenschaftlichkeit im Arbeiten und Lehren. Er war eine zutiefst angriffige und konzentrierte Natur. ... Geiger (war) alles eher als ein 'bequemer' Mensch'.

Han var salt og peber til den danske suppe.

- den korrektive, gammelliberale
- den interventionistiske, ny-liberalistiske, og endelig
- den manipulative, autoritære,

og han tilføjede: 'Denne sidste sigter til en reform af selve samfundet, navnlig den til Mumford knyttede retning', og han fortsatte herefter med at sætte lighedstegn mellem denne retning og den moderne byplanlitteraturs indhold, den moderne byplanlægning og moderne byplanlæggere. Om Mumford selv brugte han ordene: 'denne sociologiske forkynners hysteriske påstande ..' og videre: '... han bringer vanry over sociologien, og de formentlig sociologiske sandheder, hvorpå han bygger sin byplanforkyndelse, er løse påstande og fantasier..'. Selv om Geiger senere i foredraget kom med udglattende bemærkninger, var tonen så uvant skarp, at det gav genlyd længe efter.

På mødet opponerede Flemming Teisen, som bl.a. sagde: '...Mumford ...pådattes planlæggerne som en afgud, vi læser hans bog som en bibel, og det synes jeg vi har lov til at tage afstand fra. Mumfords bog kom på et tidspunkt, da planlægningen mest har været dikteret af tekniske anliggender ... hvor man har glemt mennesket i planlægningen. Det var den almindelige følelse, og den oversættelse af Mumfords bog som kom her til landet blev modtaget med glæde, men jeg tror ikke der var mange der tog den som videnskab...'

I 'Status 1950' er Fingerplanens grundige beskrivelse af opdelings- og centertanken svundet ind til en lidt tør konstatering af, at opdelingstanken kan føres tilbage til Ebenezer Howard, og herhjemme til Stadsingeniør A. Bjerre, og det tilføjes: 'En grov opdeling af byen i store, nogenlunde egale

Lewis Mumford, 1895-1990.

Amerikaner, eller mere præcist: New Yorker. Erhvervede sig aldrig nogen akademisk grad, men beklædte professorater ved Stanford University, Massachusetts Institute of Technology og ved University of California.

*Han skrev flittigt hele livet, mere end 25 titler blev det til, foruden det løse. Hans hovedværker var triologien *Technics and Civilization* (1934), *The Culture of Cities* (1938) og *The Culture of Man* (1944). 'Trilogien opruller teknikkens, byens og menneskets udviklingshistorie i form af en stor fortælling om hvordan menneskeheden ved teknikkens hjælp overvinder 'naturtilstanden', men falder tilbage i primitiv vold og nihilisme, fordi maskinen tager magten' (Arno Victor Nielsen i Politiken, ved Mumfords død, feb. 1990). Mumford betragtede sig som elev af Patrick Geddes, beundrede ham, ja opkaldte en søn efter ham. Men ikke ukritisk, og mest på afstand. Under deres første møde i New York snakkede Geddes den unge Mumford aldeles stum. Mumfords metode var anderledes. Han arbejdede ikke i felten eller gennem direkte personlig overbevisningskraft, men ved at skrive. Han var heller ikke empiriker, beroende på nøjsommelig indsamling af primære data (som Geiger). Han byggede på 'sekundære kilder', på hvad andre mennesker havde skrevet. I Geigersk forstand var han ikke videnskabsmand, endstige sociolog. Men han var en beåndet forfatter, generalist og utopist. 'Mumfords løsningsmodel hed planlægning, og hans planlægningsutopi hed 'elementær kommunisme'. Det var ikke Marx, men Charles Fourier og vores egen Grundtvig, der var inspirationskilderne til hans kooperative samfundsmodel' (AVN, som ovenfor).*

Peter Bredsdorff i *Arkitektens Ugehæfte*, november 1948 under overskriften:

Københavns fremtid

'... Alle der har beskæftiget sig med den fremtidige hovedstadsordning, er vel enige om, at der må skabes et samarbejdsorgan for alle områdets fremtidige kommuner... Det er vel temmelig klart, at et sådant samarbejde mellem kommunerne kan blive langt mere effektivt, hvis der er tale om en række lige stærke partnere, end hvis en enkelt overmægtig kommune helt kommer til at dominere det.

Mon det kan udtrykkes klarere eller bedre, end det er gjort i Hovedstadskommissionens betænkning (nederst side 36)? Det siges her, at en opdeling af København i mindre kommuner i høj grad ville 'forøge mulighederne for at henlægge også mere omfattende opgaver af politisk betydning til fællesorganet og skabe væsentligforbedrede betingelser for, at dette organ får virkelig besluttende mulighed og ikke blot er rådgivende eller underkastet primærkommunernes indflydelse på en sådan måde, at fællesorganets selvstændige indsats i praksis bliver mere eller mindre illusorisk'.

Dette tør vel siges at være et argument for opdelingen. Hovedargumentet simpelthen...'

'distrikter' eller 'bydele' kunne muligvis give visse administrative fordele', samt, under omtale af byens udvidelsesområder: 'Højst sandsynlig er disse mindste byenheder eller 'boliggrupper' det vigtigste led i hele den teoretiske pyramide af bycentre og byenheder, og det led, hvor man tidligst vil kunne opnå mærkbare, praktiske fordele'.

Geigers heftige attack var den ene årsag til nedtoningen af centertanken. En anden tænkelig årsag til at 'Status 1950' holdt lav profil var, at der bestod en begrebsmæssig sammenhæng mellem byopdelings- og centertankegangen og spørgsmålet om den fremtidige kommunale inddeling i Københavns-egnen. Omtrent samtidig med Fingerplanens fremkomst udsendte Hovedstadskommissionen sin betænkning, indeholdende forslag om store indlemmelser i Københavns Kommune, samt om kommunesammenlægninger for de vestlige forstadskommuner. Dog gik den konservative frederiksbergborgmester Aksel Møller, medlem af Kommissionen, i en mindretalsudtalelse ind for en opdeling af Københavns Kommune.

I en efterfølgende debat kritiserede Peter Bredsdorff forslaget om at gøre København til en mammut-kommune, hvis magt ville gøre et fællesorgans selvstændige indsats illusorisk. Også han foreslog at opdele København i et antal mindre kommuner, som mere ligeværdige parter inden for det så nødvendige samarbejdsorgan for samtlige kommuner i området. I Teisens papirer findes et koncept til en følgeskrivelse til Indenrigsministeriet, dateret august 1948, samt et notat: 'Redegørelse vedrørende nogle byplanmæssige synspunkter på den kommunale inddeling i Hovedstadsområdet'. Notatets indhold kan i komprimeret form gengives som følger:

- a. Det foreslåede hovedstadsområde er geografisk for snævert.
- b. Primærkommunernes inddeling bør baseres på sammenhæng langs trafiklinier.
- c. Indlemmelser er ikke nødvendige for friholdelse af arealer for bebyggelse.
- d. En opdeling af København i bydele (oplunde for strøggader) er ønskelig, samt endelig
- e. En sanering af administrative distriktsgrænser inden for København er ønskelig.

Det fremgår ikke af papiret om Egnspanudvalget (som må have været den påtænkte afsender) drøftede en sådan henvendelse, eller om - og mere sandsynligt - Steen Eiler Rasmussen og Peter fandt det klogest på forhånd at afstå. Intet tyder på at det blev afsendt.

I 'Status 1950' indskrænkede man sig til følgende konstatering: 'nogen mener at det vil være hensigtsmæssigt at opdele København i et antal mindre kommuner, men ... det (er) ikke stedet her at diskutere den politiske side af denne sag'.

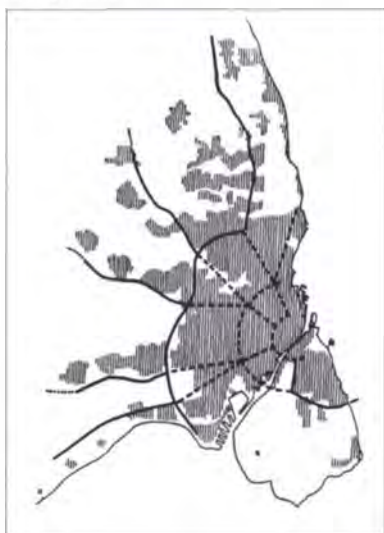
Tankegangen om byopdeling/centerforsyning kunne begrunde en vis fysisk metode til formning af nye og bearbejdning af eksisterende boligområder, men, og det var i grunden det vigtigste, den udgjorde på samme tid en social indfaldsvinkel. Boliggruppe, bykvarter, bydel gjorde det nærliggende at tænke i sociale behovsbaner for aldersmæssigt definerede befolkningsgrupper, behov for legepladser, parker, butikker og institutioner, for sikre skoleveje og for etablering af boligområders særpræg og identitet. Opdelings- og centertanken kunne altså opfattes som en metode både til fysisk

Peter Bredsdorff (i forord til 'Kunst og Teknik' af Lewis Mumford, oversat af Ruth Bredsdorff, Gyldendals Uglebøger, 1961):

'I 1948 gav vor egen førstemand inden for sociologien, professor Th. Geiger, os byplanlæggere og Mumford en kold skylle. Han karakteriserede Mumfords byplanteorier som reaktionære, romantiske følerier. Geiger havde sikkert i mange henseender ret. Men selv vi, der under hans foredrag følte, at vi kom til at se klarere, bliver ved at vende tilbage til Mumfords bøger'.

Hovedvejsystemet.

Fingerplanforslagets abstrakte skema for højklassevejes indføring til bymidten var udtryk for et svært dilemma. Af ledsageteksten fremgår, at man ikke fandt det let at anvise, hvordan helt nye veje skulle kunne føres ind gennem den tætte by. I forbindelse med saneringer af dårlige boligkvarterer måske? Men man fandt det endnu vanskeligere at tænke sig de 'uoverskuelige konsekvenser' af ikke at gøre det: Spredning 'for alle vinde' af en centrumsøgende trafik, og, endnu værre 'spredning og udflytning af city-funktioner' som man har vanskeligt ved at forestille sig. Men netop disse to konsekvenser skulle vise sig at være ikke blot tænkelige, men også acceptable.

strukturering og til humanisering af storbykroppen. Også selv om den ikke var slet så monoton og åndsforladt som Mumfords New York.

Geiger gjorde i en efterfølgende debat klart, at hans angreb alene gjaldt den udokumenterede påstand om behovet for samfølelse og fællesskab i lokalsamfund som begrundelse for centerideen. Han var helt på det rene med, at masser af praktiske grunde kunne tale for lokalcentre, og han tilbød et samarbejde om de sociologiske aspekter. Men skaden var sket, og samarbejdet nåede han ikke inden han tog på gæsteprofessorat til Toronto og snart efter døde.

Det er min klare fornemmelse, at episoden blev en bremse på det tilløb til sammentænkning af fysisk og social planlægning som Fingerplanen indeholdt, og som navnlig Københavns Kommune havde så hårdt brug for. Det varede herefter mange år før danske planlæggere begyndte at tænke i begreber som levevilkårsplanlægning, og medborgerhuse og skoler som Kulturcentre.

Trafikindretning

Et andet vigtigt tema af betydning for planlægningen inden for Københavns Kommune, de trafikpolitiske principper, var ikke på samme måde kontroversielt. 'Status 1950' siger om det kollektive system: 'Der er enighed om principperne for transportmidlernes arbejdsdeling, og planlægningsarbejdet er i gang'. Planerne for det ydre S-banenet var stort set afklaret, men spørgsmålet om udformningen af det indre S-banenet stod uløst tilbage. Det nævnes at 'Magistratens Trafikkommission har gjort og gør et højst påkrævet arbejde for at tilvejebringe en samlet trafikplan for hovedstaden', men det tilføjes (én af de få stærke udtalelser): 'Det er efter min mening nok en svaghed, at det i så høj grad er Københavns Kommune som står bag dette arbejde'. Det var Steen Eiler Rasmussens egen røst, og her har Københavns Kommunes repræsentanter næppe kunnet være med. Men udvalget var med på at udtale '... ønsket om at få etableret et fælles trafikorgan for hele hovedstadsområdet...'.

De eksisterende planer for det overordnede vejnet var baseret på Trafikliniebetynkningen af 1926, men '...den voldsomme stigning i biltrafikken i 1930erne' havde aktuelt fremkaldt planer om veje af højere klasse for fjerntrafikken. Udvalget var enigt om, at det også kunne blive nødvendigt at aflaste det eksisterende gadenet for gennemgående lokaltrafik, og at disse to slags trafik med fordel kunne betjenes af et særligt nyt gadenet af bilvejskarakter. Princippet for et sådant net blev vist i form af et geometrisk forenklet system af ring- og radialgader. Den inderste af de således antydede ringe var placeret på grænsen mellem cityområdet og brokvartererne, mens den ydre ring var placeret på grænsen mellem tætbyen, altså brokvartererne, og yderdistrikterne. Det tilføjes: '...man må med forventning imødesee hvilke resultater arbejdet med en københavnsk generalplan bringer på dette punkt'.

Der var dog et par ikke uvæsentlige enkeltheder af Fingerplanens trafikale overvejelser som ikke overlevede diskussionerne i udvalget, nemlig tanker om, som et modstykke til bilgaderne, gradvis at foretage en bearbejdning af det eksisterende gadenet med henblik på afvisning af gennemgående og forstyrrende trafik og almindelig fredeliggørelse af lokalområderne, den metode som vi benævnte 'gadenettets differentiering'. Heller ikke Fingerplanens forslag om etablering af et særligt system af sikre cykelveje slap igennem.

9. Generalplanarbejdet

Målrettet organisering

Under budgetdebatter i Borgerrepræsentationen i slutningen af besættelsen og lige efter blev spørgsmålet 'generalplan' rejst af flere medlemmer. Den ny borgmester (fra 1946) puffede som foran berettet til Forchhammer, som da også fik frembragt sit 'Udkast til Dispositionsplan for Indre By'. Men udkastet blev aldrig til noget forslag, og det nævnte 'Fortryk' forblev et fortryk. Og det hang vel sammen med at Forchhammers planer nu mødte beslutsom offentlig modstand bl.a. fra Stadsarkitekten, samt med at Johannes Hansen realistisk indså, at en anden slags planlægning ikke ville blive til noget før Forchhammer var gået af og en ny Stadsingeniør udnævnt.

Forchhammers 70-årsdag faldt i begyndelsen af 1951, men han var stadig fuld af liv og energi, og det lykkedes ham imod alle regler at blive prolongeret et halvt år i stillingen. Der var protester, Dansk Ingeniørforening blev søgt indblandet, og Malling strøede om sig med drøje bemærkninger. Så blev den ældste overingeniør, Mønsted, konstitueret, og først efter yderligere et halvt år blev en ny Stadsingeniør udnævnt. Årsagen til dette interregnum kender jeg ikke, men det ligger nært at tænke, at der bag de politiske kulisser har været tovtrækkerier. I hver fald én af ansøgerne, en afdelingsingeniør i Vejkontoret, havde en fortaler uden for Rådhuset da en overingeniørstilling 4 år senere skulle besættes. Vedel, som altså i mellemtiden var blevet stadsingeniør, fortæller herom, at han efter et møde i Arbejdsministeriet blev kaldt ind til ministeren, Johannes Kjærbøl (én i kongerækken af 'stærke smede'). Ministeren lagde bastant pres på Vedel for at få ham til at indstille vedkommende til posten. Kjærbøl insisterede på at han vidste hvem der burde udnævnes, men Vedel var stædig og fastholdt at det nu var ham der vidste hvem der var den bedste, og det var ikke ministerens kandidat! De skiltes med smil og uden fortrydelse.

I Byplankontoret forberedte man sig. Henrik Halberg var i 1947 på studietur til Sverige, og bagefter skrev han en rapport bl.a. om generalplanarbejdet i Stockholm. Mellem mine papirer har jeg et usigneret notat hvorpå der står: 'Udarbejdet til J.H. august 1947'. Det handler om generalplanproblemet og hvad der bør gøres ved det, og må være skrevet af Teisen. Papirets konklusion er '... at man må overveje, i lighed med fremgangsmåden i Stockholm og andetsteds, at oprette en særlig afdeling under Byplankontoret med generalplanlægningen som opgave'. Jeg har endvidere en erindring om en diskussionsaften hjemme hos Johannes Hansen, hvor en større gruppe fra Byplankontoret drøftede oprettelsen af en sådan afdeling. Det var vistnok før han indtog borgmesterposten, men alligevel en smule irregulært med sådan maskepi udenom cheferne. Men den runde (mellem os, respektløst: 'Den Tykke'), vennesele, men i høj grad målsøgende Johannes Hansen var ligeglad med formalia, og så mente vi andre også at vi kunne tage det let.

Da stadsingeniørstillingen omsider blev slået op var Vedel én af ansøgerne, og han fortæller, at han blev kaldt ned til Borgmesteren, og der sad, foruden ham og 4. Magistratsafdelings direktør, Abrahamsen, arkitekt og medlem af Borgerrepræsentationen Flemming Grut. Vedel blev spurgt om sit syn på tanken om at knytte Peter Bredsdorff til Direktoratet, med den opgave at udarbejde en generalplan for København. Den tanke morede

Henrik Halberg, 1896-1952.

Halberg var - i modsætning til Vedel - meget optaget af byplanfaget og meget udadvendt. Havde konsulentopgaver, bl.a. for Gladsaxe Industri kvarter, skrev artikler, holdt foredrag. Han var ansøger til stadsingeniørposten, men hans helbred svigtede ham.

bestemt ikke Vedel, som jo indså at det var en håndfæstning. Men 'som ansøger til stadsingeniørembedet havde jeg ikke rigtig noget valg, så naturligvis svarede jeg ja!'. Hvordan tanken om Peter og om denne krigslist blev plantet hos Borgmesteren ved jeg ikke. Men jeg har en mistanke: SER!

Efter Vedels tiltrædelse traf det sig så, at en afdelingsarkitektstilling blev ledig, idet Helmuth Christiansen døde. Det gav i 1952 mulighed for at ansætte Peter Bredsdorff, uden at Borgmesteren skulle om ad Samlet Magistrat for at få oprettet en stilling. Byplankontoret blev delvis omorganiseret, Bredsdorffs afdeling blev benævnt '3. Byplanafdeling (generalplanarbejder)', og blev bemandet med folk hentet fra flere afdelinger. I alt blev det til 6 arkitekter: Bredsdorff, Teisen, Thomassen, Skriver, Sylvest og Klixbüll, 3 civilingeniører: Ottesen, Wied og mig selv. Dertil kom økonomen Kryger, vores tegnestueleder O.E. Christensen, to tekniske assistenter og en kontormedhjælp. Det var et godt lille hold som repræsenterede en bred vifte af erfaringer. De fleste af os kom fra Vedels afdeling. Thomassen og Sylvest kom fra Halbergs afdeling og havde henholdsvis Indre By og Brokvartererne som speciel faglig bagage. Flemming Teisen var Peters naturlige 'Next i command', bortset fra at ingen, og slet ikke Flemming, kommanderede med nogen.

Arbejdet forløb særdeles effektivt. Det skyldtes ikke mindst, at forberedende arbejder allerede havde været i gang i kraft af personlige initiativer og selvudviklede specialiteter. Peter og Flemming fordelte opgaver, og vi arbejdede hver for sig med vores hjørne af stoffet. For mit vedkommende: trafiksystemet. Det var den bås som jeg lidt modstræbende igen lod mig puffe ind i. Diskussionerne var færre end vi havde dem i egnsplanholdet, og det betød også, at det tværfaglige samarbejde var mindre udpræget. Der var heller ingen diskussioner med udefra kommende, endsiges med udenlandske fagfæller, sådan som vi oplevede det i egnsplantiden. Vi afleverede vores kapiteludkast til Peter, der på sin sædvanlige intense måde bearbejdede dem.

Peter Bredsdorff og hans generalplanhold ved Peters afgang fra Rådhuset i 1954.

Stående, fra venstre: Kryger, Ottesen, Poulsen, Siegumfeldt, O.E. Christensen, Thomassen, Beenfeldt, Asger Schultz, Teisen, Sylvest, Erichsen, Skriver, student.

Siddende: Gregersen, student, Tofte, Peter Bredsdorff, Wied, Klixbüll. Jeg var på studierejse i Europa på K.A. Larssens legat, men er repræsenteret ved Mester Jakel dukke i Flemmings brystlomme.

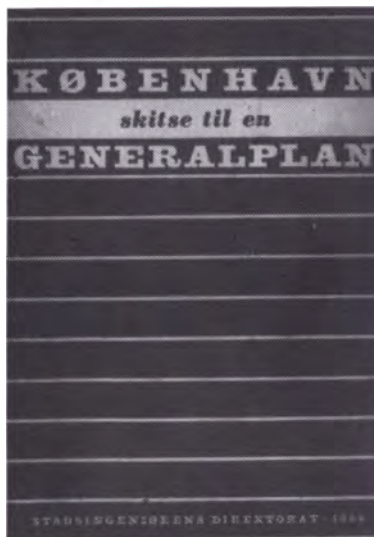

Peter Bredsdorff, 1913-1981, demonstrerer kommunal kontorteknik for sønnen Jens.

GPS-forsiden.

Poul Erik Skriver gav form til bogen og dens omslag og fik megen ros og en boghåndværkspris. I vores familie syntes vi nu, at vore to døtres forslag var morsommere. Forsiden viser ét af dem.

Mine ting gled dog temmelig glat igennem. Jeg husker kun en enkelt meningsudveksling. Tanken om en indre ringlinie tæt omkring Indre By lanceredes i Fingerplanen, men fik her i Generalplanen mere konkret form som en ring langs indersiden af Søerne, med gennembrud gennem Vesterbros tykke del til forbindelse over havnen til Amager. Det var faktisk det eneste rigtig radikale og kostbare forslag i vores plan, bortset fra tunnelbanerne som jo DSB stod bag. Og jeg var en smule bekymret: gik det an? Ingen af os var i tvivl om forslagetets berettigelse, det drejede sig alene om hvad der var taktisk klogt. Mine år med Peter havde lært mig, at om nogen havde Peter taktisk begavelse og politisk fingerspidsførmelse. Men Peter fejede bekymringen til side med en enkelt bemærkning: om jeg var blevet pivet på mine gamle dage?

Generalplanarbejdet blev tæt fulgt af 'en kreds' bestående af Borgmester, Rådmand, 4. afdelings Direktør, Stadsingeniør, Stadsarkitekt og Stadsbygmester samt endelig Byplanchefen og Peter Bredsdorff. Rådmanden var den radikale Rich. Lillie. Ifølge Vedel intervererede statsminister Hans Hedtoft i konstitueringsprocessen på Rådhuset efter det socialdemokratiske katastrofevalg i 1946 for at minimere skaderne efter den kommunistiske fremgang. Placeringen af Lillie kan have været en sådan 'minimeringsforanstaltning'.

Kredsen holdt sit første møde i februar 1952, de næste i april og juni, og så var der pause indtil januar 1953. Derefter fulgte ikke mindre end 10 møder frem til det afsluttende i september 1953. Generalplanen skulle helst foreligge i god tid inden kommunevalget i marts 1954. Der findes ingen referater af disse møder i Magistratens arkiv. Jeg husker kun, at Peter orienterede os om mødernes forløb, men intet om diskussioner, endsige uenighed inden for 'Kredsen'.

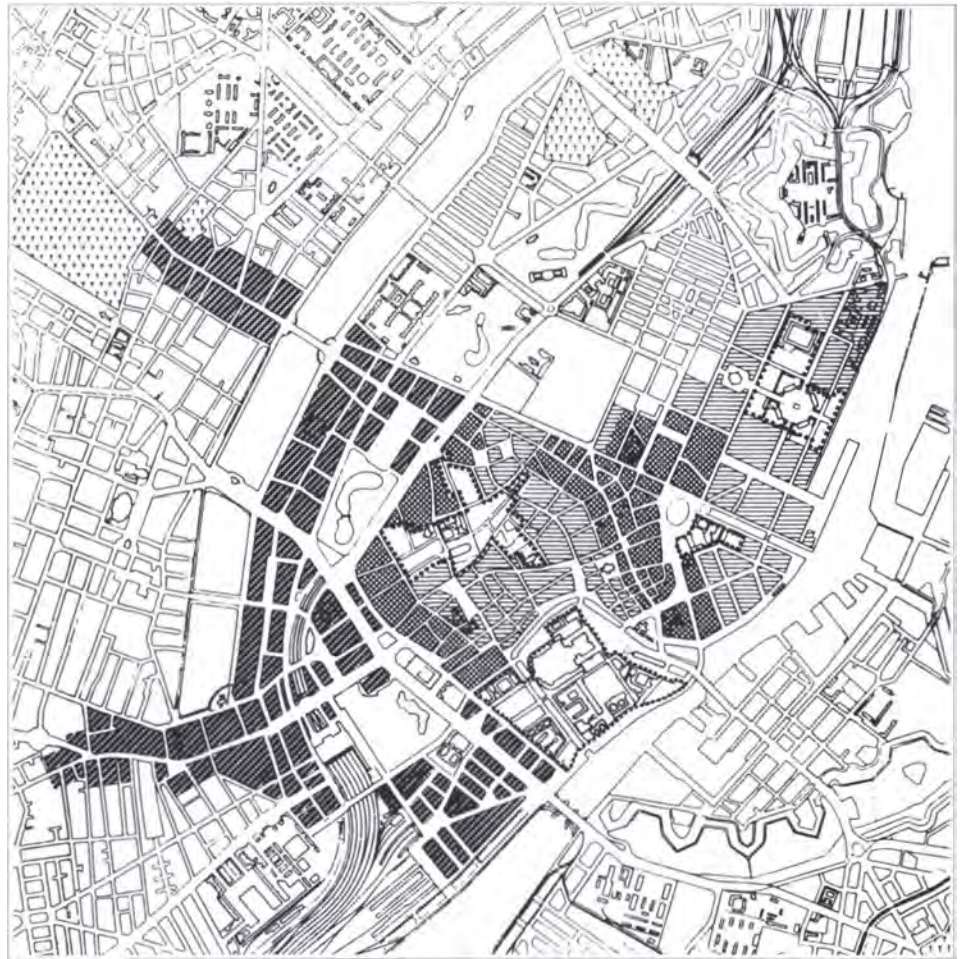
Alt forløb glat, i efteråret 1953 kunne manuskriptet gå i trykken, i december kunne Vedel underskrive forordet, og lige efter nytår 1954 blev 'København. Skitse til en Generalplan' offentliggjort. Mens 'Kredsen' og generalplanholdet arbejdede, holdt alle tæt med resultater og drøftelser udadtil. I januar 1953, midtvejs i processen, havde journalisten Svend Erik Møller en trespaltet artikel i POLITIKEN under overskriften: 'Den bristede drøm om en strømlinet storby' med underrubrikken: 'Byens planlæggere søger byens udvikling lagt ind i en nøgtern og gennemførlig ramme'. SEM havde øjensynlig forsøgt at pumpe sin far, Stadsbygmesteren, uden at få særlig meget ud af det. Men underrubrikken skal nok være en tro gengivelse af Svend Møllers indtryk af Peters forelæggelser i 'Kredsen'.

Skitsens hovedtanker

Et af generalplanskitsens vigtigste nye træk var dens tanker om Københavns cityområde, byen inden for Søerne. Oplægget til denne del af planen byggede på Ole Thomassens arbejde i årene 1945-47. I modsætning til 1939-byggelovens regler, som tillod de allerhøjeste bygningstætheder inden for middelalderbyen, og imod Forchhammers planer om gadeudvidelser, gade-gennembrud og forstærket erhvervsvekst, foreslog GP-skitsen, at udnyttelsesgrader skulle sænkes og gadeudvidelsesplaner opgives, beboelse stimuleres og historisk bevaringsværdige bykvarterer beskyttes. De indre bydele

skulle befries for gennemgående trafik gennem en mere effektiv udnyttelse af ringen af Voldgader og havnegader, og på længere sigt gennem anlæg af en Søring med forbindelse til Amager. En cityudvikling, altså tilvækst af etageareal til de nødvendige cityfunktioner, skulle koncentreres i Voldgadekvartererne, langs Brogaderne og, ikke mindst, i et nyt cityudviklingsområde foran på Vesterbro, i kombination med det foreslåede gadegennembrud.

Zoneplan for de centrale områder
Kraftig, mørk skråravering: Områder for erhvervsudvikling.
Vandret, lys skravering: Områder for 'erhvervstilbageholdenhed'.
Krydsskravering: Betinget erhvervsudvikling.
Prikkontur: Særlig lave udnyttelsesgrader.
 Med denne plan som retningslinje for fremtidig byggesagsbehandling var der, i hvert fald foreløbig, gjort op med Forchammers højere tætheder og bredere gader i den gamle bydel.

Et andet væsentligt træk var forslaget om at give inderhavnen og de militære områder på Holmen tilbage til byen i form af rekreative arealer.

Et tredje markant tema var den omhyggelige behandling af Nørrebros og Vesterbros saneringsproblemer, et emne som ikke havde modtaget synderlig byplanmæssig opmærksomhed siden Bjerres tid. Her angav GP-skitsen en saneringsstrategi baseret på en detaljeret vurdering af de enkelte kvarterers særlige karakter og med angivelse af tilsvarende saneringsmetoder.

GP-skitsens tunnelbane- og primærgadeforslag indeholdt i de store træk kun lidt nyt udover den geografiske konkretisering af gadelinier. Det nye lå i sammentænkning af den trafikale betjening med den ønskede funktion af de enkelte bydele. DSB's tunnelbanelinie fra Nørrebrogade til Amagerbrogade i lige linie under den gamle bydel blev foreslået modificeret til en 'Slyngelinie' under Rådhuspladsen, til fremme af en vestgående cityudvikling.

Slyngelinie - forslaget.

Primærgader.

Disse gader var hovedsagelig tænkt som udbygning af eksisterende hovedgader (fuldt optrukne) som dog på de centrale strækninger gives niveaufri krydsningsanlæg. Der foreslås nye primærgader (dobbeltlinier) langs kysten mod nord, til forbindelse til de vestlige indfaldsveje, samt en lufthavsvej som også kan blive til en Sverigesforbindelse. Den prikkede vejlinie forbinder Vestmotorvej med lufthavn.

Fingerplanen skelnede på den ene side mellem S-baner som skulle betjene fingrene, og på den anden side sporvogne/busser, til betjening af håndfladen. Motororganisationer, færdselspoliti og presse kritiserede sporvognene som bilfjendtlige. GP-skitsen argumenterede for, at de mere bilvenlige busser skulle forlægges til Primærgaderne, mens de cyklistvenlige sporvogne skulle bibeholdes til betjening af brogaderne, hvor gennemgående trafik ikke havde hjemme. Altså en arbejdsdeling.

GP-skitsens Primærgadenet konkretiserede Fingerplanens geometriske stiliserede net, og nedtonede kravet om motorgadestandard. Linieføringerne skåned Brogaderne for gennemgangstrafik, og tænkte at fungere som synlige skillelinier mellem bydele som var centreret om Brogaderne. Den indre ringlinies beliggenhed langs Søernes inderside begrundes med cityområdets udvidelsesbehov, og behov for beskyttelse mod gennemgangs- trafik. Endelig peges der på området vest for Hovedbanegården som et potentielt trafikcenter. Biltilstrømningen til City skulle reguleres ved hjælp af parkometerafgifter. Nødvendigheden af en trafikpolitik der opretholder en balance mellem kollektiv og individuel trafik blev stærkt fremhævet.

GP-skitsen var - ganske som Forchhammers byreddegørelse og byplanforslag fra 1942 - koncentreret om byens fysiske udvikling. Fingerplanens indfaldsvinkel til byplanens 'sociale dimension' var center- og opdelings- tankegangen. Dens genoplivelse i forhold til tidligere tanker var inspireret fra udlandet, men dens udformning var tilpasset københavnske behov og muligheder. I 'Status 1950' skete der en kraftig nedtoning af temaet. I GP-skitsen forsvandt det næsten helt. De tidligere så ivrigt forfægtede standpunkter om befolkningens behov for eksterne supplementer til den skræbede og delvis udslidte boligmasse, samt dens behov for lokale udfoldelsessteder for socialt, politisk og kulturelt liv svandt ind til nogle få bemærkninger i forbifarten.

Der var visselig forbehold inden for generalplanholdet over for centertankens 'uniformerende' aspekter. Poul Erik Skriver var kritisk, ud fra egne erfaringer fra skoleplanlægning for skolevæsenet, men hans kritik gik mest på den stive og standardiserede engelske version af tankegangen, som allerede Fingerplanen havde gjort op med. Teisen og Thomassen udtrykte forbehold (artikler i 'Arkitekten' 1950-51) over for anvendelse af tegnebords- geometri i bysamfund præget af vækst og omdannelse.

Det korte af det lange: den kvartércenteridé som vi alle havde været stærkt optaget af, og som navnlig Teisen havde talt for i talrige foredrag og artikler siden 1942, blev sat i skammekrog. Hvordan det gik til har jeg forsøgt at spekulere mig til i et foregående kapitel. Men hvordan det kunne være at også den sociale vinkel blev demonteret, står mig ikke klart. En forklaring kan være, at den faglig-sociale indignation over boligtilstande og sociale misforhold i de københavnske Brokvarterer på denne tid fik afløb på anden vis, nemlig gennem den af en kreds af arkitekter og byplanlæggere startede 'Vesterbros Boligaktion' med den uforglemmelige Otto Krabbe som ankermand.

Men den vigtigste årsag var nok, at netop i disse år blev de kollektive "boligsuppleringsbehov" gradvis puffet i baggrunden. Nye, individuelle ønskemål, fra knallert, fjernsyn og Mallorcarejse til bil, villa og sommerhus tog føringen.

I Generalplanskitsens efterskrift blev der lagt vægt på, at dette arbejde kun var begyndelsen på en proces. Stadsingeniør Poul Vedel lagde op til samarbejde med disse ord:

Med det nu udførte arbejde er kun taget et første skridt. Foruden fortsatte undersøgelser forestår der omfattende drøftelser til mange sider, både med organer indenfor og udenfor kommunen. Sådanne drøftelser vil sikkert resultere i forbedringer, og disse forbedringer vil måske være ensbetydende med væsentlige ændringer af de her skitserede forslag. Skulle sådanne ændringer blive nødvendige, vil det blot understrege, at det har været rigtigt at fremlægge planerne på et så skitse-mæssigt og forelobigt trin, som det hermed sker.

Stadsingeniørens direktorat, København, december 1953.

Poul Vedel.

Sådan blev skitsen modtaget

I januar 1954 forelagde Johannes Hansen planen i Samlet Magistrat, Poul Vedel holdt foredrag ved en pressekonference, og dagen efter svømmede pressen over i begejstring. POLITIKEN's lederoverskrift lød: 'Virkelig byplanlægning', INFORMATION's: 'Plan i Tingene' og LAND OG FOLK's naturligvis: 'Der skulle en Kommunistisk Borgmester til', mens SOCIALDEMOKRATEN's hovedoverskrift, 4-spaltet på forsiden, forkyndte: 'Et nyt København har taget Form på Papiret'. I samme avis hilstes Søringen med ordene 'Søgaderne bliver byens fornemste færdselsårer'. Men det var dog en noget mere beskeden Søring end det senere projekt. INFORMATION's leder var signeret 'b' som stod for Knud Bidstrup, og han skrev blandt andet: '...skitsen til generalplanen for København er noget andet og langt vigtigere end en samling interessante detailprojekter. Den er et brud med en kommunal politik, som lader hver dag have nok i sin plage, et forsøg på at se byens problemer i sammenhæng og løse dem under hensyn til denne sammenhæng'.

Pressen heftede sig meget ved de trafikale delemner, såsom tunnelbane- og primærgadeanlæg, hvorimod POLITIKEN's arkitektur- og byplanmedarbejder, Sven Erik Møller, gav alle GP-skitsens væsentlige sider en grundig og professionel behandling i sit blad.

POLITIKEN spurgte DSB's banechef, Thorning Christensen, om hans mening om den foreslåede city-slyngelinie, og kunne citere ham for: 'En mulighed som den anviste har utvivlsomt byplanmæssig berettigelse og kan alene af den grund ikke afvises. Den egner sig i høj grad til nærmere forhandling'.

Det skortede altså ikke på lovord og tilslutning. Spørgsmålet var nu, om Knud Bidstrups forhåbning om et brud med fortidens praksis ville få realitet inden for Rådhusets mure, og om den udtrykte forhandlingsvilje, blandt andet fra DSB's side, kunne omsættes til virkelighed. Det var hvad der nu skulle afprøves. De store trafikplaner, som med hensyn til gennemførelse helt og holdent afhang af samarbejde med DSB og Vejdirektoratet blev faktisk i de følgende år taget op til indgående drøftelse med disse to statsinstitutioner. Forhåbningerne om drøftelse eller samarbejde på tværs inden for kommunen lå det noget tungere med. De øvrige magistratsafdelinger afventede måske behandlingen i det nedsatte fællesudvalg.

10. Politikerarbejdet

Generalplanfællesudvalget

Johannes Hansens fremlæggelse af Generalplanskitsen efterfulgtes af forslag om at nedsætte et 'Fællesudvalg' til behandling af sagen. I Københavns Kommune nedsættes de faste kommunale udvalg af Borgerrepræsentationen, og disse normalt henved 40 udvalg har til opgave at behandle konkrete sagsområder eller enkeltsager. I deres sammensætning afspejler de mandatfordelingen i Borgerrepræsentationen, og de har en betydelig politisk indflydelse. Deres indstillinger til Borgerrepræsentationen er i almindelighed sikre på vedtagelse. Anderledes med fællesudvalgene. De nedsættes af Kommunalbestyrelsen, det vil sige af Borgerrepræsentationen og Magistraten i fællesskab, og begge organer er repræsenteret. De nedsættes fortrinsvis om spørgsmål af mere langsigtet betydning, f.eks. 'Udvalg vedrørende Københavns Havn', 'Byrdefordeling mellem stat og kommune' eller om 'Ændring af kommunens forfatning'. Begrundelsen i dette tilfælde lå i, at emnet generalplanlægning måtte antages at have grundlæggende betydning for alle dele af den kommunale administration. Ingen borgmester kunne erklære sig uinteressert, så lidt som nogen borgmester kunne erklære: dette er alene mit område. Men bagved lurer svagheden: Fællesudvalgsbegrebet går på tværs af den normale kommunale forretningsgang gennem en sammenblanding af den lovgivende og den udøvende magt. Initiativer og beslutninger hæmmes af, at man må undgå at krænke den enkelte borgmesters suverænitet og handlefrihed inden for hans administrationsområde.

Udvalget blev nedsat, men først indkaldt til møde efter kommunevalget i marts 1954, og efter at den konservative Laurits Estrup havde erstattet Johannes Hansen som borgmester i Magistratens 4. Afdeling. Estrup blev formand. De øvrige borgmestre var H.P. Sørensen, Ingvar Dahl, Julius Hansen, Sigvard Munk og Ove Weikop. De senere borgmestre Urban Hansen og Wassard Jørgensen var menige medlemmer af det 17 mand store udvalg. Det begyndte sit arbejde med at vedtage, at Stadsingeniøren inden sommerferien skulle holde et foredrag på et orienteringsmøde for hele Borgerrepræsentationen i Rådhusets festsal. Endvidere vedtog man en stram mødeplan, ét møde om måneden, 10 møder i alt, fra september 1955 til juni 1956. Planen holdt til og med møde nr. 8. Der kom så et slip på godt og vel et år frem til de to sidste møder, hvor man enedes om en indstilling til Borgerrepræsentationen.

Laurits Estrup. Borgmester for Magistratens 4. Afdeling 1954-62.

Bearbejdelse og fremlæggelse

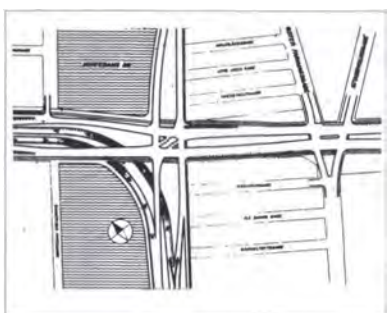
Så snart Skitseforslag til Generalplan for København 1954 var gået i trykken, forlod Peter Bredsdorff kontoret. Han tog orlov, men fratrådte først formelt, da han i 1955 blev professor på Kunstakademiet. Det blev til en lille irritation, fordi det forhindrede Flemming Teisen i at indtage chefstolen. Troede vi i det mindste. Men Bredsdorffs endelige fratræden ændrede ingenting. Der må have været en anden hindring. Min tro nu er, at Poul Vedel benyttede muligheden for at befri sig for det bånd, der blev lagt på ham under den foran refererede samtale før hans udnævnelse. Vedel så sig meget vel i stand til at undvære en generalplanchef!

Flemming Teisen, 1899-1979.

Anders Nyvig, 1914-1986.

Fredensgadeprojekt med 2-niveauløsning.

Spørgsmålet om fremtidige trafikmængder og de tilsvarende krav til primærgaderne var et vanskeligt emne, som fik en omhyggelig behandling, uden forsøg på at give endelige svar.

Fredensgadeprojektet forelå i en række tænkelige udformninger '...som man kunne fristes til at betegne som tekniske fantasibilleder' som Vedel sagde. 'Man må overveje problemet, om der findes en acceptabel metode til begrænsning af disse færdselsmængder uden samtidig at begrænse byens funktionsduelighed'.

At Flemming i praksis var lederen var der blandt os ingen diskussion om. Han var autoriteten, uden at ville det. Ambitiøs, men aldrig på egne vegne. Uflyttelig og principfast når det gjaldt. Hans arbejdsstil var præget af overblik og systematik, og humoren, den drillende bemærkning, var aldrig langt væk.

Poul Erik Skriver, der gjorde et smukt stykke arbejde med at sætte grafisk og typografisk form på Generalplanskiten, forlod os i 1956 for at blive redaktør af 'Arkitekten' og 'Arkitektur'. Da Samfærdselskommissionen under Johs. Kjærbøls formandsskab i 1955 afgav endelig betænkning, blev Anders Nyvig fri på markedet, og han sluttede sig en tid til holdet, indtil han året efter blev leder af Vejdirektoratets Vejplanafdeling.

Den vigtigste opgave for generalplanholdet var nu supplering og ajourføring af GP-skitsen, samt udarbejdelse af foredrag og illustrationsmateriale til serien af møder i Generalplanfællesudvalget. Arbejdet med Skitsen havde været meget forceret, fra start til færdig tryksag gik der mindre end to år. Det var ingen tilfældighed, at den blev benævnt, 'Skitse til en...'. Der var emner der var blevet overfladisk behandlet. En særlig nødvendig supplering angik Københavns befolknings- og erhvervsudvikling. Specielt var udtyndingen af det københavnske befolkningsunderlag et prekært problem som der ikke havde været overskud til at behandle. Men nu var GP-skitsen søsat og gunstigt modtaget. Nu skulle det forsømte indhentes. Det første foredrag i den aftalte række (september 1955) handlede om Erhvervs- og Befolkningsudviklingen. Herom hed det i Vedels foredrag:

- Ændringer i befolkningens antal og den aldersmæssige og sociale sammensætning bør få kraftige konsekvenser for kommunens byplanmæssige, administrative og økonomiske politik på kort og på langt sigt.
- Der er udsigt til en betydelig tilbagegang i kommunens folketal. Der må forudses en unormal befolkningsmæssig struktur. Der er risiko for at kommunen tappes for socialt bedrestillede.
- Tilbagegangen kan ikke effektivt modvirkes. Der må advares mod en overilet udnyttelse af de sidste byggemuligheder.
- Fremfor at søge at modvirke udviklingen bør man søge at klargøre sig de byplanmæssige og andre konsekvenser.
- Der bør planlægges en målrettet indsats for igen at gøre kommunen attraktiv for befolkningsgrupper, der stiller krav om en tidssvarende boligstandard.

Erhvervsudviklings-delen af foredraget bestod hovedsagelig af en sammenfatning og kraftigere formulering af GP-skitsens noget spredte behandling af emnet:

- Yderligere sammenpakning af erhverv i de centrale bydele må undgås, og byboliger fastholdes.
- Udflytning af industri fra de centrale bydele må fremmes og fastholdes ved stærkere kontrol med brugen af forladte lokaler, og, som noget nyt:
- Kommunen bør som middel hertil fremme og støtte opførelsen af værkstedshuse for udlejning til mindre virksomheder.

Det efterfølgende foredrag handlede om Bybanenettet, og de to følgende om Primærgadenettet. Her var der, som foran omtalt, sket en uddybning og bearbejdning sammen med Vejdirektoratet, DSB og med Københavns Sporveje. Et livligt og godt samarbejde med konkrete forslag som resultat.

Men det var en enighed på det tekniske niveau, på embedsmandsplan alene. Vejdirektoratet disponerede ret frit over vejfondspengene, men måtte dog, ligesom DSB til Folketinget om penge til så kostbare projekter.

De to efterfølgende foredrag, om henholdsvis De Centrale Byområder og Havnen og Byen, indeholdt ikke væsentligt nyt i forhold til Generalplanskit-sen. Det må dog nævnes, at forslag om at etablere fodgængergader i Gamle Bydel her fremsættes for første gang. Men der var jo nok endda at tage fat på. Begge emners behandling resulterede i radikale forslag til ændring af hidtil indgroet praksis. For Centralbyens vedkommende et afgørende brud med det i Byggelov af 1939 knæsatte princip med her at tillade byens højeste udnyttelsesgrader. Generalplanskitsen indeholdt endvidere som før nævnt et tilsvarende opgør med den gadegennembrudspolitik som blandt andet havde resulteret i Bremergadelinien. Og hvad havnen angik var Skitsens budskab: Havnefronten skal generobres for byen.

Brokvartererne og deres bygningsmæssige fornyelse var næste emne. Der var i de forløbne to år blevet arbejdet med mere detaljerede analyser af de erhvervmæssige og sociale tilstande, ligesom der var foretaget en vurdering af en mulig og hensigtsmæssig byfornyelsestakt under hensyn til de københavnske behov og til en anslået total boligbyggeaktivitet i landet som helhed.

En dispositionsplan for Indre Nørrebro eksemplificerede den foreslåede strategi for de kommende års byfornyelse. Stadsingeniør Vedel sluttede sit foredrag med de næsten profetiske ord: 'København trænger til en renæssance, der kan vende de umiskendelige tegn på nedadgående tendenser til bedre forhold: Befolkningsmæssigt, bebyggelsesmæssigt og trafikalt'.

Efter en lang sommerpause stod Yderdistrikterne som emne for det næste møde i oktober 1956. Det var i det væsentlige en repetition, men dog med et par nye synspunkter og forslag:

- Gennemførelsen af primærgaderne vil påvirke, og vil kunne aflaste, det lokale gadenet. Dette må i et vist omfang reorganiseres, så gennemfartstrafik undgås og sikkerheden øges.

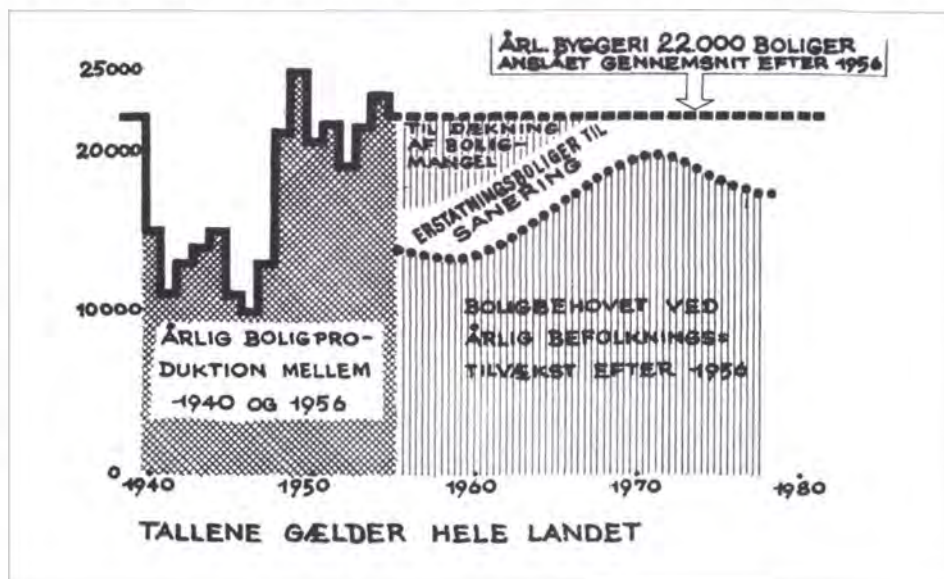
- Der må båndlægges arealer til en ny type butikcentre med tilhørende parkeringsanlæg. Der henvistes til det nye stockholmske butikscener i Vällingby, og der udpeges mulige beliggenheder for tilsvarende københavns-

Grundlag for en saneringsstrategi. En anslået gennemsnitlig boligproduktion i hele landet på 22.000 gør det muligt inden for de nærmeste år - at dække den oparbejdede og akutte bolig-mangel.

- at dække det løbende boligbehov (som i de første år er relativt beskedent som følge af små årgange).

- og endda få 4-5.000 boliger til disposition til sanering og byfornyelse. Heraf kunne halvdelen, 2-3.000 boliger om året, tilfalde en københavnsk byfornyelse.

(På grundlag af Rachel Bager og Per Bredsdorff).

ske centre: De ældre dele af Valby og Husum, ligesom det nævnes, at et oplagt sted for et nyt butikscenter ville være på Vestamager.

- Endelig kom Stadsingeniøren ind på en udbygning af nye boligområder på Amager Fælled og til dels på Vestamager.

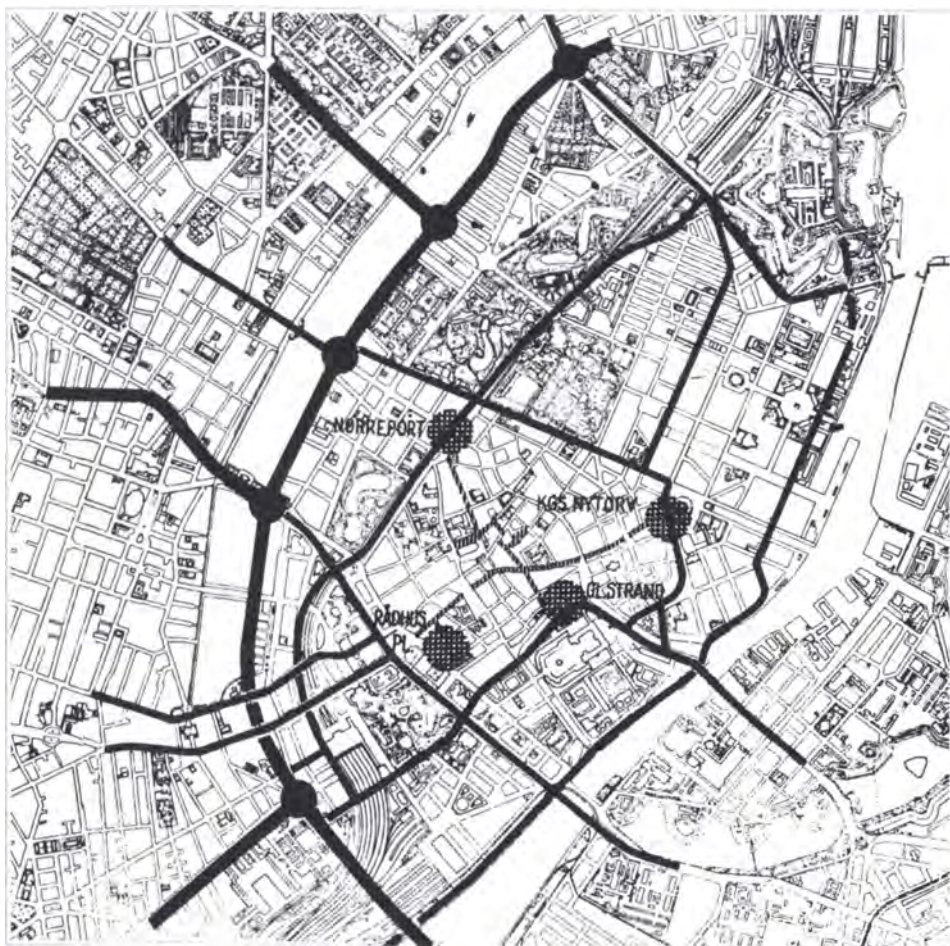
Herefter holdt Fællesudvalget pause til Stadsingeniør Poul Vedel i november 1957 holdt foredrag om Helhedsplanen. Her opsummerede han foredragsrækken som den var forløbet siden september 1955:

- Boligpolitikken må tilstræbe en hensigtsmæssig sammensætning og en i trafikal henseende fornuftig fordeling af befolkningen.

- Erhvervspolitikken må tilsvarende søge arbejdsstederne fordelt på en trafikalt hensigtsmæssig måde. Kommunen bør gives mulighed for at overtage forladte erhvervsbygninger, og bør kunne gå aktivt ind i opførelsen af Industri- og værkstedshuse.

- S-banenettet. Der er enighed med DSB og Københavns Sporveje om, at bybanenettets citystationer skal placeres så de støtter zoneplanen for området. Projekteringen er stillet i bero, idet man afventer Folketingets behandling af forslaget om et Storkøbenhavnsk Trafikråd. Muligheder for et lettere, smidigere og billigere system bør undersøges.

- Primærgaderne udbygges gradvis, og opfanges af en indre ring tæt omkring de centrale bydele. En arbejdsgruppe arbejder med udformningen af Lyngbyvejlinien, og vi afventer resultater af den storkøbenhavnske trafikanalyse. Der er rige muligheder for at etablere store parkeringsanlæg under de københavnske søer.

Generalplandrømmen.

Opskrift på et fredeligt og trafikalt velbetjent cityområde:

- en Søring som afskærmning
- høj betaling for parkering inden for ringen
- nye S-banestationer ved Rådhuspladsen, Gammel Strand og ved Kongens Nytorv
- fodgængergader og -pladser i Gamle Bydel

- De centrale bydele står over for omdannelsesproblemer som kræver en stor planlægningsindsats: Bevaring af boliger og bevaring af værdifulde bebyggelser, indpasning af Universitetets, Kunstakademiets og Den Tekniske Højskoles udvidelsesplaner, samt områdets indre trafikale problemer.
- Brokvarterernes sanering indebærer økonomiske konsekvenser som Stadsingeniørens Direktorat ikke kan overskue alene.
- Vestamagers udnyttelse til bebyggelse frembyder trafikale, opfyldningsmæssige og støjmessige problemer.
- Egnspanlægningen: det haster med en fortsættelse.

Teisen udarbejdede en 'Skitse til betænkning om Skitsen'. Den indeholdt, udover et resumé af det stof som udvalget havde gennemgået, en opregning under punkterne A-E af de resultater og konklusioner som han syntes burde være resultat af anstrengelserne. I det af Borgerrepræsentationens sekretariat på grundlag af Teisens skitse udarbejdede forslag til betænkning er punkterne A-C medtaget, nemlig

at man ikke kan eller bør fastlægge en detaljeret generalplan
at planlægningsarbejdet bør fortsætte og Generalplanfællesudvalget oprettholdes

at GP-skitser foreslås anerkendt som grundlag for det fortsatte arbejde.

Punkt D indeholdt en opfordring til 'andre planlæggende administrationsgrene' (Budgetkontor, Københavns Sporveje, værkerne etc.) om at støtte generalplanarbejdet. Punkt E foreslog, at Borgerrepræsentationen skulle øve indflydelse på byfornyelsen ved ejendoms køb, ligesom man i sin tid gjorde, da det gjaldt byens ydre vækstområder. Men disse punkter 'nød ikke fremme'.

Skal iøvrigt en sådan planlægning udvikles til et virkeligt instrument for Københavns kommunes interesser, forudsætter det naturligvis ofte, at forskellige administrationsgrene samarbejder derom. I hvor høj grad dette skal være tilfældet kan dette udvalg have afgørende indflydelse på.

Med henblik på det samarbejde og de forhandlinger, der til enhver tid er nødvendig med organer udenfor kommunen og med henblik på vejledning ved og ekspedition af privates byggeplaner, er Borgerrepræsentationens stillingtagen til generalplanskitser og det fortsatte planlægningsarbejdes form af afgørende betydning for administrationen.

Poul Vedel.

Stadsingeniør Vedels slutord på det afsluttende møde i Generalplanfællesudvalget, november 1957.

I maj 1958 vedtog Borgerrepræsentationen at tage betænkningen til efterretning og at arbejdet - og Fællesudvalget - skulle fortsætte. Men de to punkter om internt kommunalt planlægnings samarbejde og om ejendoms-køb kom altså ikke med.

8. maj 1958

Formanden: Jeg forstår udvalgets indstilling således, at man foreslår, at generalplanskitsen for København tages til efterretning som et foreløbigt grundlag for det fortsatte arbejde. Er det ikke rigtigt? (*Børge Schmidt:* Jo). Og dernæst, at det foreslås, at fællesudvalget bemyndiges til under denne forudsætning at arbejde videre med generalplanskitsen og holder forsamlingen underrettet om, hvorledes udvalgsarbejdet skrider frem.

Fællesudvalgets indstillinger *tiltrådtes*.

Opfølgning

Der kom gang i nogle af de '...omfattende drøftelser til mange sider...uden for kommunen' som Stadsingeniøren bebudede i sit forord. Mest de der havde med trafik at gøre. En foreløbig udbygning af det foreslåede primærgadenet med beskedne dag-til-dag midler, så som parkeringsrestriktioner og andre trafikreguleringer måtte forhandles med Stadsingeniørens Direktorats Vejkontor samt med Københavns Politis Færdselsafdeling. Jeg blev her sammen med Vejkontorets repræsentant Vedels følgesvend i et stående udvalg i 4. Afdelings regi, som på regelmæssige møder med politiinspektør Groes Petersen drøftede fælles løsninger på aktuelle problemer. Her forsøgte jeg at overtale politiet (og Vejkontoret) til at gå ind i en politik, baseret på en konstruktiv anvendelse af de mulige indgreb.

Det var træls. Politi og Vejkontor havde arbejdet sammen i mange år uden nogen 'generaler', så hvad pokker bilder han sig ind?

Statens Vejdirektorats 'Vestvejvalg' behandlede spørgsmålet, om Roskilde- og Køgebugttingerne skulle være fælles om en ny Vestvejindføring til København af motorgadestandard, som planen hidtil havde været, eller skulle have hver sin. Her bidrog Anders Nyvig med en beregning af størrelsen af de fremtidige centrumrettede fjern- og nærtrafikstrømme som overbeviste om, at fingerplanprincippet om én vej pr. finger var fornuftigt nok. Hans metode lærte jeg af og arbejdede videre på til brug for planlægningen af Primærgadenettet. Vedel repræsenterede København i Vejdirektoratets udvalg om vejplansspørgsmål i Københavnseggen, og det blev praksis at foruden Vejchef (eller hans souschef) var også jeg hans bisidder i det samarbejde.

I DSB's hovedkvarter i Sølvgade gennemførtes der en møderække under banechef Thorning Christensens ledelse, hvor vi fra kommunen sammen med Statsbanernes og Sporvejenes teknikere bearbejdede problemerne om S-banelinieføringen omkring og under cityområder. Vi afprøvede en række argumenter og hensyn både af byplanmæssig, driftsteknisk og baneteknisk

Ole Iversen.

art, og nåede herigennem frem til et ændringsforslag til GP-skitsens slyngelinie. Arbejdet var båret af en tro på gennemførligheden af planerne i et samarbejde mellem Staten, Københavns Kommune og de øvrige hovedstadskommuner.

Inden for direktoratets rammer betød Borgerrepræsentationens 'tagen-skitsen-til-efterretning' at det nu blev vores sag at sørge for, at der ikke inden for det felt som Stadsingeniørens Direktorat administrerede blev handlet i modstrid med GP-skitsens retningslinier. Magistratens 4. Afdeling havde dengang ansvaret for tilsynet med alle fysiske forandringer i byen som krævede godkendelse: ny- eller ombyggeri, ændret anvendelse af bygninger eller arealer, sikring af vejudlægslinier og arealer til offentlige formål, etc., etc.

Stadsingeniørens Direktorat administrerede dette ansvar, og under SD var det igen Byplankontoret som var hovedansvarlig. I Byplankontorets journal havde fuldmægtig Ole Iversen førstehåndskendskab til de mængder af sager som uge for uge passede gennem kontoret. Han havde en allround administrativ indsigt, og sans for at skelne væsentligt fra uvæsentligt. Alle sager, som med rimelighed kunne siges at have generalplanmæssig relevans, greb Ole Iversen i flugten, og de blev så overgivet os til nærmere eftersyn og eventuel ekspedition. Mange sager blev klaret ved en hurtig snak, men alligevel betød Borgerrepræsentationens accept af GP-skitsen, at generalplanholdet blev overvældet med små og somme tider store sager, som krævede udarbejdelse af skitseprojekter eller omfattende redegørelser. Holdet blev dog forstærket, både på arkitekt- og ingeniørsiden. Flemming Jørgensen, Knud Rasmussen, Vagn Egebæk, Arne Stærmose, Vagn Tobiasen og andre.

Men forløbet af GP-fællesudvalgsarbejdet var, ved nærmere eftertanke, foruroligende. Det var naturligvis fint nok, at denne samling af nøglepersoner inden for det kommunale system var villige til med stor tålmodighed at påhøre det ene lange lysbilledforedrag efter det andet, gennem måneder og år. Men møderne blev meget sjældent til ping-pong, de havde mere karakter af spillen-bold-opad-mur. Hvorfor mon? GP-skitsens fremtræden som en lidt akademisk, glat og uprovokerende traktat uden alternative udspil var ikke fremmede for meningsudveksling. Men den egentlige årsag lå et andet sted. Den lå i Fællesudvalgets karakter af, ja, kommunal aftenskole. Interessant nok, men ganske uforpligtende for de deltagende borgmestre. Og det betød, viste det sig, at de tværgående drøftelser mellem Magistratsafdelinger som GP-skitsens forord og efterskrift appellerede om, aldrig blev til noget. Det mindste man kunne have forventet var vel, at Magistratens 4. Afdeling oversendte eksemplarer af skitsen til de øvrige magistratsafdelinger. Ole Iversen forskede senere i sagen, og har ikke kunnet finde tegn på at det skete.

Men det tænkte vi nu ikke så meget på dengang. Erkendelsen dæmrede først langt senere. Det umiddelbare var, at det var tilfredsstillende at planlægningsarbejdet nu - langt om længe - var blevet accepteret som en nødvendig bestanddel af Direktoratets daglige arbejde, ligesom det føltes som en styrkelse, at Stadsingeniøren kunne forhandle GP-skitsens trafikale forslag med Statsbanerne og Vejdirektoratet. Vi var dog nået et stykke vej siden Administrationskommissionens - med Forchhammers ord - 'almindelige nedvurdering af byplanarbejdet'.

Hans Döllner og Poul Vedel (1902-1991) ved Hans's afskedsreception, 1983.

EFTERORD

Så mange var ordene. De består af én del erindring og to-tre dele efterviden og eftertanke. Der var mange hvorfor'er og hvordan'er som jeg dengang kun fattede svarene på glimtvis, eller slet ikke.

Jeg har nok ikke helt kunnet distancere mig fra 'hvad sagde vi'-fristelsen. Men i den ligger gemt spørgsmålene: Hvad skulle det hele til for? Har anstrengelserne påvirket sindene? For ikke at tale om virkeligheden?

Det kender jeg ingen utvetydige svar på. Så jeg vil lade vores gode og muntre Robert Sylvests drilske vignet danne krølle på historien.

Bagside:

Lili Marleen og Generalplanen.

Mogens Denvers lejlighedssang på en iøjrefaldende melodi forekommer i dag, hvor de optrædende alle er borte og næsten glemte, en smule patetisk.

Men for os dengang var det virkelighed, og derfor både vittigt og grinagtigt. At Denver nævner at generalplanen har vejet i 'snart en snes år' er måske et tilfælde, men ligner en tanke. Denver var én af Laulunds byggesagsmedarbejdere. Den forventning som han giver udtryk for deltes af andre end 'generalerne'.

Litteraturliste

København, Byplanmæssige Forhold 1932
(Stadsingeniørens Direktorat, Byplanafdelingen).

København, De Indlemmede Distrikter, Byplanmæssig Udvikling
1901-1941 (Stadsingeniørens Direktorat 1942).

København, Fra Bispetid til Borgertid, Byplanmæssig Udvikling til 1840
(udgivet af Stadsingeniørens Direktorat i Kommission hos J.H. Schultz Forlag 1947).

De Indlemmede Distrikter, Forslag til Byplan 1942 (Stadsingeniørens Direktorat 1942,
duplikeret, kortbilag delvis håndtegnede, begrænset oplag).

København under Borgerstyre og De Indlemmede Distrikter,
(Stadsingeniørens Direktorat, begrænset oplag).

Betænkning I fra det af Administrationskommissionens nedsatte Udvalg til
Undersøgelse af Arbejds- og Organisationsforholdene i Stadsarkitektens og Stadsin-
geniørens Direktorat (J.H. Schultz A/S Universitetsbogtrykkeri, København 1945).

Redegørelse fra den Administrationskommissionens Tilforordnede Særlige Sagkyndi-
ge for Stadsingeniørens Direktorat (internt notat, duplikeret, november 1950).

Københavns Gamle Bydel. Bebyggelse, Befolkning, Erhverv, Trafik. En Bydels-
undersøgelse foretaget af Byplankontoret
(Stadsingeniørens Direktorat 1947, et restoplag tilbageholdes).

Forarbejde til Dispositionsplan for Hovedstadens Centrale Område
(Stadsingeniørens Direktorat, Generalplanarbejde, internt notat, april 1950).

Nic. Blædel: Forbrydelse og Dumhed. Hitlerkrigens Forspil i
Europæisk Storpolitik, I/II (Spektrum 1963).

Betænkning vedrørende Københavns Trafiklinier, København 1926.

Geografisk Tidsskrift, 45. bind, 1942, Aage Aagesen:
Om Københavns geografiske Afgrænsning.

Københavnsegnens Grønne Områder, Forslag til et System af Områder for Fritidsliv
(Dansk Byplanlaboratorium, Gyldendalske Bøghandel, Nordisk Forlag 1936).

Skitseforslag til Egnspan for Storkøbenhavn (Egnspankontoret, 1947).

Steen Eiler Rasmussen, Københavnsegnens Planlægning, Status 1950
(Ejnar Munksgaard, København 1951).

Rapport fra Teknikerudvalget under kommissionen af 1. juli 1944 angående en
trafikplan for hovedstaden. 1951.

Mr. and Mrs. Patrick Geddes: Cyprus, and its Power to help the East
(Report of the International Conference on Armenian Aid, 1897).

Patrick Geddes: City Development, A Study of Parks, Gardens and Culture Institutes
(Geddes and Company, Outlook Tower, Edinburgh, The Saint George Press,
Bournville, Birmingham, 1904).

Patrick Geddes: Cities in Evolution
(redigeret af Jaqueline Tyrwhitt, Williams and Norgate Ltd., London 1949).

Patrick Geddes. A symposium 1 March 1982. Special occasional Paper in Town and Regional Planning. University of Dundee 1982.

Philip Boardman: The Worlds of Patrick Geddes, Biologist, Town Planner, Re-Educator, Peace Warrior (Rutledge and Kegan Paul, London, Henley and Boston, 1978).

Lillian Andersson: Mellan byråkrati och laissez faire. En studie av Camillo Sittes och Patrick Geddes stadsplaneringsstrategier. (Gothenburg Studies in the History of Science and Ideas. 9) Göteborg 1989.

F.W.B. Charles: Lauderdale Survey, Carried out by Regional Planning Group and Poul Lyager (intern rapport til Planning Consultant Sir Frank C. Mears for The Central and South-East Scotland Regional Planning Advisory Committee, The Outlook Tower, Castlehill, Edinburgh, July 1948).

Arne Gaardmand: plan og politik. (Hans Reitzel, København 1980).

Lund Andersen, Boertmann, Lyager og Teisen: Byplanforslag i Vestgrønland (rapport udarbejdet for Grønlandsdepartementet, eget tryk 1951).

The County of London Plan, by Abercrombie & Forshaw, explained by Carter and Goldfinger (Penguin Books, 1945).

Bostadssociale Utredningen, Bilag: Et Planmæssigt Samhølsbyggede, af Uno Åhrén (SOU 1945:63).

Det Fremtidige Boligbyggeri, Betænkning af Indenrigsministeriets Byggeudvalg af 1940, Bilag: Kvartércentre og Community Centres. Erfaringer fra England og Sverige, af Edvard Heiberg, (J.H. Schultz A/S og Universitetets Bogtrykkeri, København 1945.)

Lewis Mumford: Stadskultur (Kooperative Forbundets Bokforlag, Stockholm 1942).

Lewis Mumford: Neighborhood and Neighborhood Unit (The Town Planning Review, Januar 1954, genoptrykt i 'The Urban Prospect', Harcourt, Brace & World Inc., New York, 1968).

Who Is Who in America, Vol. 49. 1988-89.

Referat af det 15. danske Byplanmøde 1948 (København 1949).

Acta Sociologica 1/1956, særnummer til minde om Geiger, redigeret af Torben Agersnap.

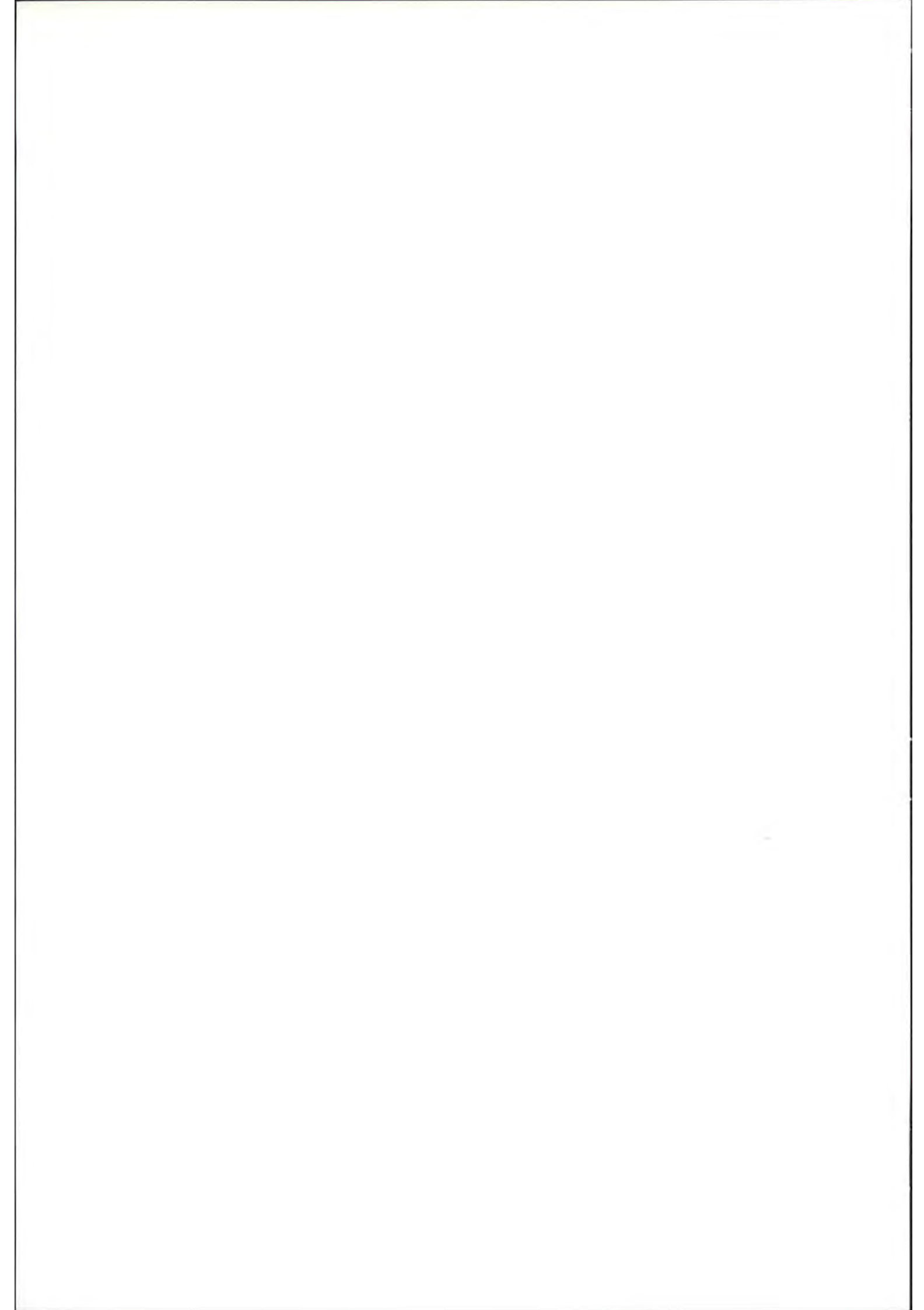
Stad og Ret, nr. 2, juni 1948, kontorchef, cand polit. Axel Holm: Skal Københavns Kommune deles i mindre enheder?

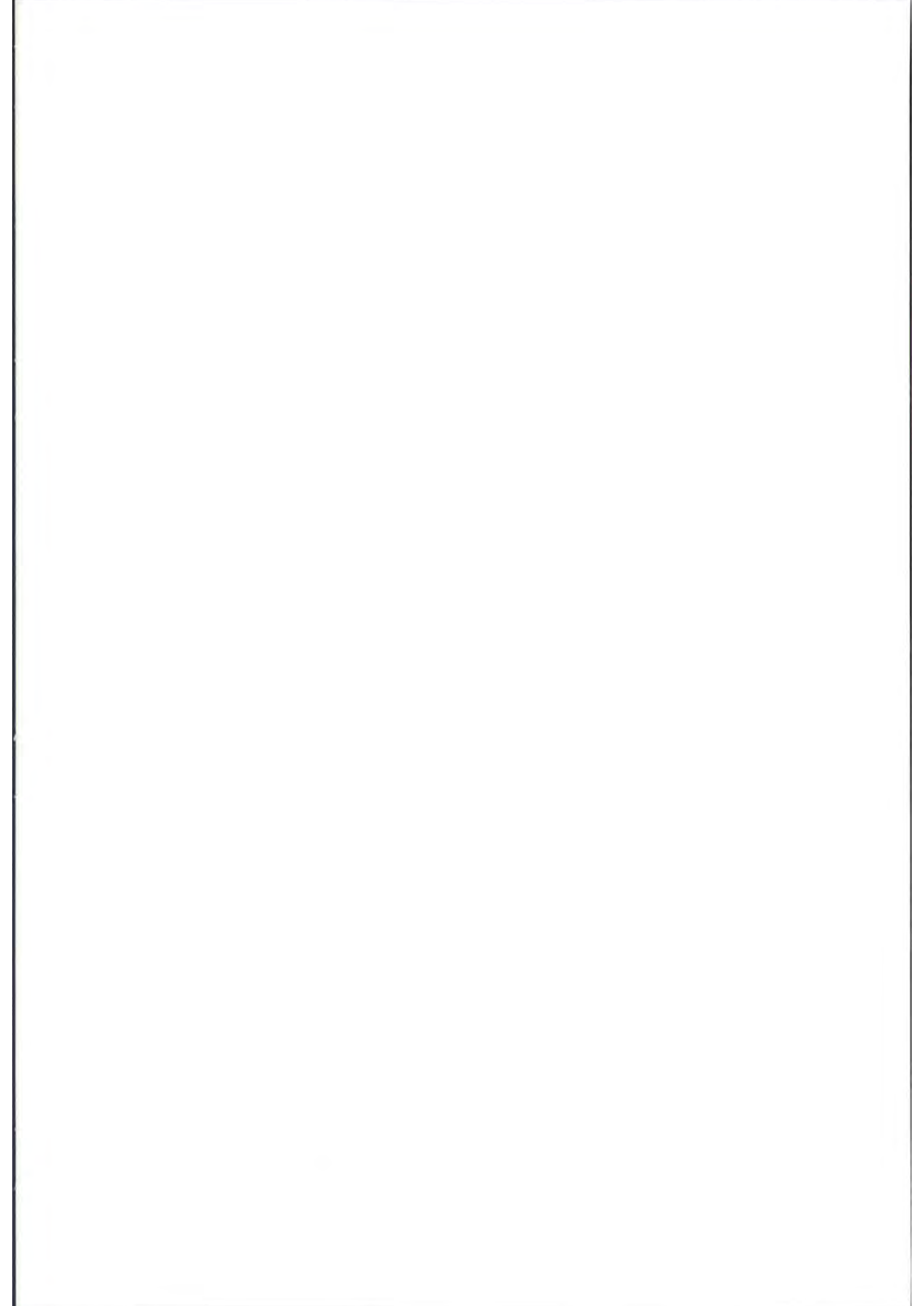
Flemming Teisen (efterladte papirer).

Frit Danmarks Hvidbog, Besættelsestiden i Dokumenter og Kommentarer (Thaning & Appel, 1945).

København, Skitse til en Generalplan (Stadsingeniørens Direktorat 1954).

Foredrag for Generalplanfællesudvalget 1955-1957, 8 dupliserede hæfter (interne tryksager).

Kender I mig ikke? Jeg er jeres skat,
som gør jer urolige både dag og nat.
Jeg tiltrækker mænd som en magnet,
når først de lidt af mig har set
- wie eins Lili Marleen.

Jeg er sprølsk og kåd men også stolt og dyr,
jeg beruser mænd med en trang til eventyr.
Til gengæld forlanger jeg konstant
en masse penge - helst kontant
- wie eins Lili Marleen.

Men I har mig skuffet, ingenting der sker,
jeg kan ikke nøjes med mænd, der bare ser.
Jeg håbede I ku' vænnes te'
lidt mere aktiv tjeneste
- wie eins Lili Marleen.

Jeg har vegeeret snart i en snes år,
uden nogen af jer har bedret mine kår.
Så kom dog og kryd mig, vær mig nær,
mens mine ynder endnu er
- wie eins Lili Marleens.

Men I opnår ikke nogen verdens ting,
dersom interesserne spredes vidt omkring.
Hr. Forchhammer var en dårlig frier,
han havde mange andre pi'r
- wie eins Lili Marleen.

Mugges kogekunst jeg må misunde ham,
han kan lave beffer og helstegt svinekam,
men mig han fornægted', selv om jeg
dog er en form for lammesteg
- wie eins Lili Marleen.

Halberg ville gerne jeg til sheik ha' haft,
men fabrikkvartererne suged' manddomskraft,
og resten gik tabt i Mandalay,
så der blev ikke no'et til mig
og til Lili Marleen.

Laulund ka' jeg li', han praktisk på det ta'r,
men han er nu undskyldt, fordi han levet har
blandt pigerne i det fynske land,
det kræver som bekendt sin mand
- wie eins Lili Marleen.

Knæfald for den elegante Boie Stern,
hvidt behandsket fatter han om sin regnvejrsskamm,
og dog ku' jeg ønske mig blot lidt
af Mallings rå brutalitet
- wie eins Lili Marleen.

Så forstår hr. Vedel mere af mit fag,
diplomatisk snille har altid gjort mig svag,
for før man ved a'ed har snak ført til,
at manden opnår det han vil
- wie eins Lili Marleen.

Men han røg til tops og er min favorit,
og mit hjerte banker ved lyden af hans skridt.
Nu siger jeg: Poul, kig op til mig,
tag Peter med, han kender jeg
- wie eins Lili Marleen.

Hvis der ej skal føjes spot til manddoms dåd,
må I karlfolk vise, I endnu du'r til no'et.
Så lyt ej til sladrekonerne!
Gå lige til makronerne
- wie eins Lili Marleen!

Denver